

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษารูปแบบการบริหารวัด ในทศวรรษหน้าเพื่อให้เกิดความเข้าใจและครอบคลุมเรื่องที่วิจัย จึงได้ศึกษาค้นคว้า ทฤษฎี หลักการแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้.

1. สภาพปัญหาการบริหารวัด
2. หลักการบริหารองค์กร
3. รูปแบบการบริหารวัด
 - 3.1 วัดอุปประสงค์การบริหาร
 - 3.2 โครงสร้างการบริหาร
 - 3.3 ภารกิจ 6 ประการ คือ
 - 3.1.1 การปกครอง
 - 3.1.2 การศาสนศึกษา
 - 3.1.3 การศึกษาสงเคราะห์
 - 3.1.4 การเผยแผ่พระพุทธศาสนา
 - 3.1.5 การสาธารณูปการ
 - 3.1.6 การสาธารณสงเคราะห์
4. กระบวนการวิจัยโดยใช้เทคนิคเดลฟาย
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สภาพปัญหาการบริหารวัด

ในสังคมพุทธศาสนาของไทย ซึ่งคนไทยยอมรับนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยและวัดเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันศาสนา นอกจากจะเป็นที่พำนักของพระภิกษุสามเณรแล้วยังเป็นศูนย์รวมทางจิตใจ ศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับ เนตรนลิส นาควัชร (อ้างถึงในพระมหาสุวิทย์ คงชวญ, 2543, หน้า 12) กล่าวว่า วัดเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ขาดไม่ได้ไม่ว่าจะเป็นหมู่บ้าน ละแวกบ้านใด ต่างก็มีวัดเป็นสมบัติของคนในท้องถิ่น ประชาชนในแต่ละแวกบ้าน

ต่างก็มีความสัมพันธ์ ความผูกพันอย่างแน่นแฟ้นกับวัดที่ซึ่งให้ความอนุเคราะห์บริการแก่ชุมชน ทั้งในด้านสติปัญญา จิตใจและแม้ในด้านวัตถุซึ่งเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ

วัดและมูลเหตุการสร้างวัด วัดคือศาสนสถาน หรือสถานที่ประกอบกิจกรรมทาง พระศาสนา ซึ่งหมายถึงบริเวณที่ประกอบด้วยอาคารสิ่งก่อสร้าง ถาวรวัตถุต่าง ๆ เพื่อการ สักการบูชาและบำเพ็ญศาสนกิจรวมถึงสิ่งก่อสร้างที่เป็นที่อยู่อาศัยของพระ ในสมัยโบราณเมื่อแรกมีศาสนา การประกอบพิธีกรรมหรือกิจกรรมทางศาสนาอาจไม่จำเป็นต้องมีอาคารที่ถาวร เป็นแต่กำหนดขอบเขตหรือใช้สถานที่ที่มีอยู่ตามธรรมชาติหรืออาคารที่มีอยู่แล้วตามความจำเป็น และตามความเหมาะสมต่อสถานการณ์ ครั้นเมื่อศาสนานั้น ๆ ได้รับการยอมรับนับถือกัน แพร่หลาย มีพระหรือนักบวชในศาสนานั้นมากขึ้น มีผู้ศรัทธามากขึ้น ศาสนสถานก็กลายเป็นสิ่ง สำคัญที่จะต้องมีการก่อสร้างขึ้นอย่างถาวร ประณีต ตามประเพณีที่ถือปฏิบัติกันมาในแต่ละ ศาสนาและตามกำลัง ตลอดจนอำนาจบารมีของผู้สร้าง หากผู้สร้างมีอำนาจนาสูง ในระดับ ผู้ปกครองแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์ ศาสนสถานนั้นก็ย่อมจะก่อสร้างใหญ่โต ประณีต และตกแต่งอย่างวิจิตรด้วยวัสดุที่มีค่ามีราคาและมีมือของช่างชั้นสูง (กรมศิลปากร, 2540, หน้า 5)

ประวัติการสร้างวัดในพุทธศาสนา มูลเหตุแห่งการสร้างวัดตามประเพณีอันมีมาใน อินเดียตั้งแต่ก่อนพุทธกาลคือ ถ้าผู้สร้างเป็นคนมีศีล มีธรรมในศาสนาถึงมรณลง เมื่อเผาศพแล้ว ก็ย่อมเก็บอัฐิธาตุบรรจุไว้ในสถูป (ที่เรามักเรียกว่า เจดีย์) สร้างขึ้นตามกำลังของเจ้าภาพ มีตั้งแต่ เพียงเป็นกองดินขึ้นไป จนถึงสร้างเป็นปึกแผ่นแน่นหนา โดยประณีตบรรจง เมื่อพระพุทธเจ้า เสด็จปรินิพพาน และมีการถวายพระเพลิงแก่พระพุทธสรีระแล้ว กษัตริย์และมหาพราหมณ์ อันเป็นเจ้าเมืองต่าง ๆ มาขอแบ่งพระบรมธาตุไปสร้างสถูปบรรจุไว้ ครั้นถึงสมัยพระเจ้าอโศก มหาราชซึ่งทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้รวบรวมพระบรมธาตุ สร้างสถูปบรรจุไว้เป็นที่ สักการบูชาตามบรรดาบ้านเมือง และประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งสันนิษฐานว่า มากมายจนนับไม่ถ้วนว่าก็แห่ง และสันนิษฐานได้ต่อมาว่าเมื่อเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมธาตุ ของพระพุทธเจ้าสร้างขึ้น ณ ที่แห่งใด ที่แห่งนั้นพุทธศาสนิกชนก็ย่อมพากันไปสักการบูชาและ ช่วยกันพิทักษ์รักษากันอย่างเนืองนิตย์ ทั้งมีผู้เลื่อมใสศรัทธาก่อสร้างเครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ตามกำลังของชุมชน ณ ที่แห่งนั้น ๆ จึงเริ่มเกิดวัดขึ้น ณ ที่ต่าง ๆ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2471, หน้า 24)

วัด คือ สถานที่ทางศาสนา โดยปรกติมีโบสถ์ วิหาร และที่อยู่ของพระสงฆ์ หรือนักบวชเป็นต้น

เมื่อพระราชทานวิสุงคามสีมาแก่วัดใดแล้ว ให้นายอำเภอท้องที่ที่วัดนั้นตั้งอยู่ ดำเนินการปักหมายเขตที่ดินตามที่ได้พระราชทานต่อไป

ประเภทของวัดถ้าแบ่งตามสภาพมี 3 ประเภท คือ

1. พระอารามหลวง
2. วัดราษฎร์
3. วัดร้าง

พระอารามหลวง ได้แก่ วัดที่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระยุพราช ทรงโปรดสร้างและทรงปฏิสังขรณ์เป็นการสนองพระองค์ที่ดี พระราชทานเพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้ต่ำศักดิ์ลงมาหรือแก่วัดเองก็ดี และมีอยู่จำนวนหนึ่งที่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ทรงสร้างขึ้นหรือทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์และสร้างขึ้นแล้วน้อมถวายเป็นพระอารามหลวง รวมทั้งวัดที่ประชาชนร่วมกันสร้างหรือปฏิสังขรณ์และทรงรับไว้เป็นพระอารามหลวงแล้ว

ชั้นแห่งพระอารามหลวงแบ่งตามลำดับความสำคัญเป็น 3 ชั้น คือ

1. ชั้นเอก ได้แก่ วัดที่มีเจดีย์สถานสำคัญ วัดที่บรรจุบรมอัฐิ หรือวัดที่มีเกียรติอย่างสูงสุด มี 3 ชนิด คือ ราชวรมหาวิหาร ราชวรวิหาร และวรมหาวิหาร
2. ชั้นโท ได้แก่ วัดที่มีเจดีย์สถานสำคัญ หรือวัดที่มีเกียรติมี 4 ชนิดคือ ราชวรมหาวิหาร ราชวรวิหาร วรมหาวิหาร และวรวิหาร
3. ชั้นตรี ได้แก่ วัดที่มีเกียรติ วัดประจำหัวเมืองหรือวัดสามัญ มี 3 ชนิด คือ ราชวรวิหาร วรวิหารและสามัญ

วัดราษฎร์ ได้แก่ วัดที่ประชาชนทั่วไปสร้างหรือปฏิสังขรณ์ซึ่งได้รับอนุญาตให้สร้างวัดและประกาศตั้งวัดโดยถูกต้องตามกฎหมายจากทางราชการแล้ว และได้ช่วยกันทะนุบำรุงวัดสืบต่อกันมาตามลำดับ วัดราษฎร์หมายถึง วัดทั้งชนิดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาและสำนักสงฆ์ซึ่งมิได้นับเข้าเป็นพระอารามหลวง

การที่บุคคลใดจะสร้างวัด จะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ในกฎกระทรวง ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2507 ออกตามใน พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 หมวด 1 ซึ่งมีหลักสำคัญว่า ถ้าบุคคลใดประสงค์จะสร้างวัด ให้ยื่นคำขออนุญาตต่อนายอำเภอท้องที่ที่จะสร้างวัด พร้อมด้วยรายการและเอกสาร คือ หนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ หรือสิทธิครอบครองที่ดินที่จะยกให้สร้างวัด และที่ดินนั้นต้องมีเนื้อที่ไม่น้อยกว่า 6 ไร่ จำนวนเงินและสัมภาระที่จะใช้ในการสร้างวัดในระยะเริ่มแรก ต้องมีราคารวมกันไม่น้อยกว่า 50,000 บาท เมื่อนายอำเภอได้รับคำขออนุญาตสร้างวัด และได้พิจารณาเห็นสมควรแล้ว ให้นำปรึกษาเจ้าคณะอำเภอแล้วเสนอเรื่องและความเห็นไปยัง

ผู้ว่าราชการจังหวัดพิจารณาเห็นแล้วสมควรแล้วให้นำปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดแล้วส่งเรื่องและ
ความเห็นไปยังกรมการศาสนา เมื่อกรมการศาสนาพิจารณาเห็นสมควรให้สร้างวัดได้แล้ว
ให้รายงานกระทรวงศึกษาธิการเพื่อขอรับความเห็นชอบแล้วนำเสนอมหาเถรสมาคม
เมื่อมหาเถรสมาคมพิจารณาเห็นชอบแล้ว ให้กรมการศาสนาออกหนังสืออนุญาตให้สร้างวัดได้

วัดร้าง ได้แก่ วัดที่ไม่มีพระภิกษุสงฆ์พำนักอาศัยประจำ ซึ่งทางราชการจะขึ้นทะเบียน
เป็นวัดร้างเอาไว้ โดยกรมการศาสนาหรือจังหวัด ซึ่งกรมการศาสนาอบหมายให้เป็นผู้ดูแลรักษา
วัดที่ร้างเอาไว้ โดยสภาพยังคงเป็นนิติบุคคลอยู่โดยสมบูรณ์ และมีโอกาสที่จะเป็นวัดมีพระสงฆ์ได้
อีกทั้งนี้เป็นไปตาม พ.ร.บ. คณะสงฆ์ มาตรา 32 ทวิ ที่เพิ่มเข้ามาใหม่เมื่อปี 2535 ว่า

“วัดใดเป็นวัดร้างที่ไม่มีพระภิกษุอยู่อาศัย ในระหว่างที่ยังไม่มีการยุบเลิกวัด
ให้กรมการศาสนามีหน้าที่ปกครองดูแลรักษาวัดนั้น รวมทั้งที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ และทรัพย์สินของวัด
นั้นด้วย

การยกวัดร้างขึ้นเป็นวัดมีพระภิกษุอยู่จำพรรษา ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และ วิธีการที่
กำหนดในกฎกระทรวง”

ที่ดินของวัด พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ มาตรา 33 บัญญัติว่า “ที่วัดและที่ซึ่งขึ้นต่อวัด
มีดังนี้

- 1 ที่วัด คือ ที่ซึ่งตั้งวัดตลอดจนเขตของวัดนั้น
- 2 ที่ธรณีสงฆ์ คือ ที่ซึ่งเป็นสมบัติของวัด
- 3 ที่กัลปนา คือ ที่ซึ่งมีผู้อุทิศแต่ผลประโยชน์ให้วัด หรือพระศาสนา ”

ดังนั้นที่ดินของวัดใดวัดหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นศาสนสมบัติของวัดนั้นมีอยู่ 3 ประเภท คือ

1. ที่วัด ได้แก่ ที่ดินซึ่งตั้งวัด ตลอดจนเขตของวัดนั้น เช่น ที่ตั้งโบสถ์ ศาลาการ
เปรียญวิหาร

ตามปกติ การที่วัดจะได้ที่ดินมาตั้งเป็นที่ตั้งวัดนั้นปรากฏว่า ตั้งแต่สมัยโบราณมาแล้ว
วัดจะเข้าจับจองที่ดินเหมือนบุคคลธรรมดาไม่ได้ การซื้อขายที่ดินไม่เคยปรากฏในสมัยนั้น วัดยอม
ได้กรรมสิทธิ์ที่ดินแต่เพียงวิธีเดียว คือมีผู้อุทิศถวายให้เท่านั้น ดังจะเห็นได้จากสมัยสุโขทัย
อยุธยา รัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์หรือผู้ใจบุญอุทิศที่ดินให้วัด

ในปัจจุบัน วัดจะเข้าจับจองที่ดินไม่ได้เช่นเดียวกันกับสมัยโบราณ ในปัจจุบันวัดอาจ
จะได้มาซึ่งที่ดินได้หลายวิธี คือ

- 1.1 มีผู้อุทิศถวายที่ดินให้วัดอาจทำเป็นสัญญาให้หรือพินัยกรรมก็ได้
- 1.2 วัดอาจได้มาซึ่งที่ดินโดยทางนิติกรรม เช่น ซื้อมาจากเอกชน

1.3 โดยการเข้าครอบครองปรปักษ์ที่ดินของเอกชน

2. ที่ธรณีสงฆ์ คือ ที่ดินที่ตกเป็นสมบัติของวัดเป็นที่ทำประโยชน์เช่น เป็นที่สวน ที่ไร่

3. ที่กัลปนา คือ ที่ซึ่งมีผู้อุทิศแต่ผลประโยชน์ให้วัดหรือพระศาสนาแต่กรรมสิทธิ์ในที่ดิน ผู้อุทิศซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินยังสงวนไว้เป็นของตน

ที่กัลปนานี้อาจจะถูกบุคคลอื่นครอบครองปรปักษ์ครอบ 10 ปีได้ (ป.พ.พ.มาตรา 1382)

ที่กัลปนาเจ้าของที่ดินอาจจะโอนกรรมสิทธิ์ในที่ดินไปให้บุคคลใดก็ได้ ไม่ต้องอาศัย

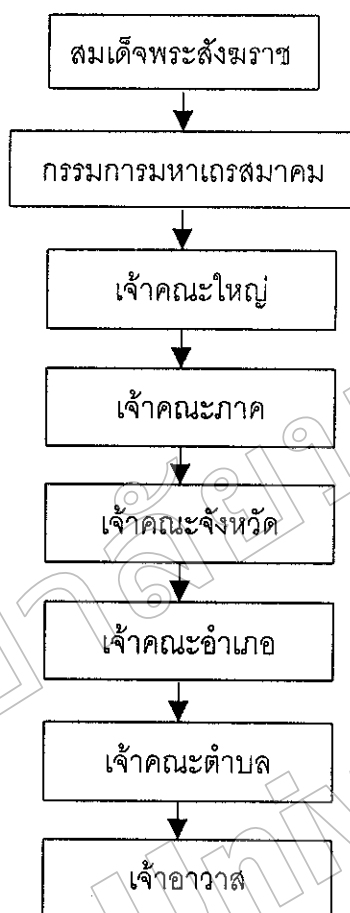
พระราชบัญญัติแบบการโอนที่วัดหรือที่ธรณีสงฆ์แต่ประการใด

โครงสร้างการปกครองสงฆ์ เฉลียว ราชบุรี (2542, หน้า 6) กล่าวว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีมติเกี่ยวกับพระสงฆ์ต้องเคารพกฎหมายบ้านเมือง พระสงฆ์ต้องปฏิบัติตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครอง คณะสงฆ์ ร.ศ.121 พระองค์ทรงนิพนธ์ไว้ว่า "ภิกษุสงฆ์แม้มีพระธรรมวินัยเป็นกฎหมายสำหรับตัวอยู่ส่วนหนึ่งแล้ว ก็ยังต้องอยู่ในใต้อำนาจแห่งกฎหมายฝ่ายอาณาจักรอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งตราไว้เฉพาะเพื่อคนทั่วไป และยังคงอนุวัติจารีตของบ้านเมืองอันไม่ขัดต่อกฎหมาย 2 ประการนั้นอีก"

สรุปความว่า ภิกษุสงฆ์มีกฎหมายอันจะพึงพึงอยู่ 4 ประเภท คือ กฎหมายแผ่นดิน 1 พระวินัย 1 กฎมหาเถรสมาคม 1 จารีต 1 พระราชบัญญัตินี้เป็นกฎหมายแผ่นดิน จึงสมควรจะรู้จักจะเข้าใจและปฏิบัติให้ถูกต้อง

สังคมของพระสงฆ์เป็นสังคมขนาดใหญ่ที่ดำรงอยู่กับมนุษย์มาแต่สมัยบรรพกาล แม้แต่ละบุคคลที่เข้ามาเป็นสมาชิกของสังคมนั้นจะได้ผ่านการพิจารณาถ่วงถ่วงมาถูกต้องตามรูปแบบแห่งการบรรพชาอุปสมบทตามที่บัญญัติในพระวินัยทุกประการ (พระมหาเดวิทย์ ยสสี, 2538, หน้า 34) โดยมีพระวินัยเป็นเครื่องปกครองให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยของหมู่คณะเปรียบเหมือนด้ายที่ร้อยแต่รูปที่มาจากที่ต่าง ๆ กันให้มาเป็นในแนวเดียวกัน มีศีลเสมอกัน ปฏิบัติกิจวัตรต่าง ๆ เหมือนกัน แต่เมื่อพระสงฆ์มาอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นคณะ ย่อมต้องมีหัวหน้าหรือประธานเป็นผู้บังคับบัญชาหรือเป็นผู้นำ ที่จะบริหารหมู่คณะหรือนำหมู่คณะให้ดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน ให้บังเกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยของหมู่คณะ โดยสำคัญที่สุดก็คือเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา อันจะนำมาซึ่งความเสื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนิกชน โดยโครงสร้างการปกครองของคณะสงฆ์นั้น มีขั้นตอนในการปกครองเป็นระดับชั้น ดังนี้

โครงสร้างการปกครองสงฆ์ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ภาพที่ 2

ภาพที่ 2 โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ไทย

ในการบริหารวัดให้ไปสู่เป้าหมายและภารกิจ 6 ประการที่ได้ตั้งไว้ ผู้ที่มีส่วนสำคัญที่สุดคือเจ้าอาวาส ซึ่งเป็นผู้บริหารกิจการของวัดทั้งหมด โดยอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ มีดังนี้

หน้าที่เจ้าอาวาส อาศัยความใน “มาตรา 37 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) เจ้าอาวาสมีหน้าที่ ดังนี้

1. บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี
2. ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้น ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม
3. เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์
4. ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล”

สภาพของวัดในปัจจุบัน สภาพของวัดหรือบทบาทหน้าที่ของวัดในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก สาเหตุเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีต่าง ๆ และส่วนหนึ่งก็ส่งผลกระทบต่อวัด จากการที่วัดเคยเป็นศูนย์รวมทางจิตใจ ทางการศึกษา ทางศิลปวิทยาการต่าง ๆ บทบาทของวัดเริ่มลดน้อยลง ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนเริ่มเห็นห่างออกจากกัน แทนจะกล่าวได้ว่าวัดเป็นเพียงสถานที่ทำกิจทางศาสนา หรือสถานที่ที่บำเพ็ญกุศลพิธีเท่านั้น ดังนั้นวัดจะต้องปรับบทบาทการบริหารให้สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และยังสามารถเป็นศูนย์รวมทางจิตใจให้เหมือนในอดีต โดยผู้บริหารที่สำคัญก็คือ เจ้าอาวาสจะต้องเข้าใจในเรื่องของหลักการบริหาร จึงจะทำให้การบริหารวัดได้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ของการบริหารวัดให้เหมาะสม สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง และความต้องการของชุมชน

บทบาทของวัดในอนาคต การบริหารวัดในทศวรรษหน้านั้นสิ่งสำคัญคือ ผู้บริหารจะต้องสร้างบทบาทของวัดหรือการที่วัดมีส่วนร่วมในสังคมมากขึ้น ดังที่ กิรติ ศรีวิเชียร (2527, หน้า 111 – 113) ได้กล่าวถึงบทบาทของวัดที่ควรจะเป็นในอนาคต ในอันที่จะสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้แก่ประชาชนว่า วัดควรประกอบด้วย

1. บทบาทในการเป็นผู้นำ และเป็นแบบอย่างแก่ชุมชน ในเรื่องของความประพฤติเรียบร้อยสะอาดและประหยัด
 2. บทบาทในการเป็นสถานที่เรียนพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ ชาวบ้านและลูกหลานของชาวบ้านรอบวัด
 3. บทบาทในการเป็นสถานที่เรียนเพื่อการอ่านออกเขียนได้ของชาวบ้านรอบวัด
 4. บทบาทในการเป็นแหล่งรวบรวม เก็บรักษาและศึกษาค้นคว้าวัฒนธรรมแขนงต่าง ๆ ทั้งศิลปกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม และวรรณกรรมในท้องถิ่น
 5. บทบาทในการเป็นสถานที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของชาวบ้าน
 6. บทบาทในการให้การสอนและฝึกฝนอาชีพที่จำเป็นในท้องถิ่นแก่ชาวบ้านรอบวัด
 7. บทบาทในการเป็นผู้นำเอาหลักการและแนวความคิดใหม่ ๆ มาช่วยเหลือเกษตรกร
- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2522, หน้า 75 – 79) กล่าวถึงบทบาทของวัดเช่นเดียวกันพอสรุปได้ดังนี้

1. วัดเป็นศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนประจำท้องถิ่น
2. วัดทำให้เกิดวัฒนธรรมพื้นบ้าน
3. วัดเป็นสถานที่จัดศาสนพิธี สร้างคนที่มีคุณภาพ และสร้างงานอันอันนวยประโยชน์
4. วัดเป็นสถาบันรวมพลังศรัทธา สร้างคนที่มีคุณภาพ และสร้างงานอันเป็นประโยชน์

5. วัดช่วยอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น เป็นพิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน
6. วัดเป็นสถานสงเคราะห์ชาวบ้าน ให้หิบบิณฑบาตเครื่องมือ เครื่องใช้
7. วัดช่วยปกครองแทนผู้ปกครองรัฐ
8. วัดเป็นสถานที่สำหรับการแนะนำแนวประจำท้องถิ่น พระภิกษุให้คำปรึกษา ชี้แนะแก่
อุบาสกอุบาสิกา

9. วัดเป็นโรงพยาบาล พระภิกษุเป็นแพทย์ประจำท้องถิ่น ช่วยป้องกันรักษาโรคภัย
ไข้เจ็บทั้งกายและทางจิตใจ

พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต (2513, หน้า 16) กล่าวถึงบทบาทของวัดไว้ดังนี้

1. เป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้าน ส่งกุลบุตรมาอยู่รับใช้พระ เข้ารับการฝึกอบรมทาง
ศิลปวัฒนธรรมและเล่าเรียนด้วยวิชาการต่าง ๆ
2. เป็นสถานสงเคราะห์บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่และศึกษา
เล่าเรียนด้วย ตลอดถึงผู้ใหญ่ที่ยากจนมาอาศัยเลี้ยงชีพ
3. เป็นสถานพยาบาล รักษาคนเจ็บป่วยตามแผนโบราณ
4. เป็นที่พักคนเดินทาง
5. เป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ พักผ่อนหย่อนใจ
6. เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลและมหรสพต่าง ๆ สำหรับชาวบ้าน
7. เป็นที่ไกลเกลียดข้อพิพาท พระสงฆ์เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิตครอบครัวและความ
ทุกข์ต่าง ๆ
8. เป็นศูนย์กลางทางศิลปวัฒนธรรม ที่รวบรวมศิลปกรรมต่าง ๆ ของชาติ ตลอดจน
เป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์
9. เป็นคลังพัสดุ สำหรับเก็บของใช้ต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานวัด หรือ
ยืมไปใช้เมื่อตนมีงาน
10. เป็นศูนย์กลางการบริหารหรือปกครองที่กำนัน หรือผู้ใหญ่บ้าน เรียกลูกบ้านมา
ประชุมบอกแจ้งกิจกรรมต่าง ๆ
11. เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือใช้บริการด้านพิธีกรรม อันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของ
ทุกคน ในระยะเวลาต่าง ๆ ของชีวิต

พนม พงษ์ไพบูลย์ (2538, หน้า 4) ได้พูดถึง “วัดในฝัน” ว่าวัดเป็นแหล่งกลางสำหรับ
การเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา คนไทยเกือบทั้งหมดมีเลือดเนื้อเชื้อไขจิตใจอยู่กับพระพุทธศาสนา
อยู่แล้วตั้งแต่เกิด การเป็นพุทธศาสนิกชนกับการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นของคู่กัน

คนไทยเรียนรู้ด้วยการเป็นศิษย์วัด เข้าไปรับใช้พระ ศึกษาจนจบธรรมเนียมประเพณีของพระ โตขึ้นก็ได้บวชเรียนอยู่ในวัด เมื่อเป็นผู้ใหญ่ก็ได้ให้วัดเป็นที่สงบจิต ค้นหาธรรมเกี่ยวกับชีวิต วัดจึงเป็นศูนย์รวมที่พึ่งทางใจของพระพุทธศาสนิกชนที่สำคัญยิ่ง

วัดที่ดีต้องทำหน้าที่ได้ทั้ง 3 ประการนี้ไปพร้อม ๆ กันถ้าขาดด้านใดด้านหนึ่งไปเสียก็จะขาดสมดุลย์ของความเป็นวัด วัดที่จะทำหน้าที่ดังกล่าวได้ก็น่าจะมีองค์ประกอบต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

1. วัดควรมีบริเวณกว้างขวางพอสมควร เป็นเรื่องยากที่จะกำหนดว่า วัดควรจะมีพื้นที่เท่าใด จึงจะเรียกว่าพอควร คงจะพิจารณาถึงขนาดชุมชนที่อยู่โดยรอบวัด และกิจกรรมของวัดที่พึงจะมีประกอบกันด้วย วัดในชุมชนเล็ก ๆ อาจไม่ต้องมีพื้นที่มากนัก แต่วัดในชุมชนใหญ่ถ้ามีพื้นที่กว้างขวางก็จะเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น พื้นที่ขนาด 10 ถึง 15 ไร่ เป็นพื้นที่ไม่มากไม่น้อยเกินไปน่าจะพอเพียงสำหรับวัดทั่ว ๆ ไปในชุมชนขนาดเล็ก เหมาะสมสำหรับการบูรณะพัฒนา และดูแลรักษาให้ใช้ประโยชน์ได้เต็มที่ วัดบางแห่งมีพื้นที่มากนับ 100 ไร่ ทำให้ดูแลได้ไม่ทั่วถึง จึงเกิดพื้นที่ร้าง ว่างเปล่า บางครั้งก็มีปัญหา มีผู้เข้าไปบุกรุก ทำให้เกิดความยุ่งยากกับวัด

2. วัดควรอยู่ห่างไกลจากสิ่งรบกวนต่าง ๆ วัดที่อยู่ในย่านกลางของชุมชน มักมีปัญหาเรื่องเสียงรบกวน ผู้คนพลุกพล่าน ขาดความสงบ วัดที่มีโรงเรียนอยู่ใกล้ ๆ อาจมีปัญหาเรื่องกลิ่นเสียง และควัน วัดที่อยู่ติดถนนสายหลักที่มีการจราจรหนาแน่น ทำให้มีเสียงรบกวนตลอดเวลา เป็นต้น ที่ตั้งวัดที่เหมาะสมจึงควรให้ปราศจากสิ่งที่จะรบกวนทั้งหลาย แต่ถ้าเลือกไม่ได้ก็ควรหาทางให้สิ่งที่จะรบกวนหรือเป็นพิษ อยู่ห่างจากวัดให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

3. วัดต้องมีความสงบและร่มรื่น วัดที่สงบและร่มรื่นจะเป็นที่ดึงดูดใจให้ประชาชนสนใจเข้าวัดได้เป็นอย่างดี ความร่มรื่นจะเกิดขึ้นได้ วัดจะต้องมีความสนใจ รักต้นไม้ ปลูกต้นไม้ ทั้งไม้ดอกไม้ประดับและไม่ยืนต้นมาก ๆ เป็นที่น่าเสียดายที่บางวัดไม่ให้ความสำคัญกับการปลูกต้นไม้ โดยเฉพาะไม้ยืนต้น เพราะเกรงว่าต้นไม้ยืนต้นจะบดบังความสวยงามของโบสถ์วิหารที่มีอยู่ในวัด แต่ก็มีวัดเป็นจำนวนมากที่สนใจปลูกต้นไม้ที่ให้อุร่มครึ้ม เขียวชอุ่ม สดชื่นอยู่ตลอดเวลา ถ้ามีการผสมผสานการปลูกต้นไม้หลากหลายพันธุ์ให้ขึ้นเป็นธรรมชาติทั้งไม้ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา คือต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นมะม่วง เป็นต้น รวมกับไม้พื้นบ้านที่ขึ้นได้เองตามธรรมชาติ ก็ช่วยให้วัดดูร่มครึ้ม นอกจากนี้ต้นไม้ต่าง ๆ ยังจะช่วยกรองเสียงกรองอากาศที่เป็นพิษทำให้เกิดบรรยากาศที่สงบมากขึ้น

4. วัดควรมีความงามตามธรรมชาติ วัดบางแห่งเน้นการสร้างถาวรวัตถุให้ใหญ่โตโอ่อ่า แต่วัดที่เน้นการปรุงแต่งธรรมชาติที่มีอยู่แล้วให้สวยงามยิ่งขึ้น จะเป็นวัดที่ประทับใจผู้คนที่พบเห็น

ได้มากกว่า วัดควรปลูกไม้ดอกไม้ประดับควบคู่กับไม้ใหญ่ให้ดูสวยงาม อาจตกแต่งบริเวณเป็นถ้ำ เป็นภูเขา เป็นเนินหรือเป็นสระน้ำผสมกันไปก็จะทำให้สวยงามยิ่งขึ้น วัดบางแห่งเสริมแต่งให้เป็นธรรมชาติ โดยเอาสัตว์ป่ามาขังกรงเลี้ยงไว้ ดูเป็นการทรมานสัตว์มากกว่า วัดควรเป็นเขตอภัยทาน ให้สัตว์ที่ไม่เป็นพิษภัยมาอาศัยอยู่จะดูเป็นธรรมชาติยิ่งขึ้น

5. วัดมีความสะอาด ความสะอาดจะช่วยให้วัดดูสงบ ร่มเย็น และสวยงามมากยิ่งขึ้น วัดควรให้ความสำคัญ กับการดูแลขยะมูลฝอย ให้มีการเก็บทำลายให้เป็นที่เป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่ควรให้น้ำขังเน่าเหม็นเป็นที่เพาะพันธุ์เชื้อโรคต่าง ๆ หรือมีการกองเศษวัสดุก่อสร้างจนดูรุงรัง

6. วัดมีความเป็นระเบียบ น่าเสียดายที่วัดหลายแห่งไม่มีแบบแผนการก่อสร้าง ไม่มีการจัดผังบริเวณวัดที่ชัดเจน ทำให้สิ่งก่อสร้างที่ค่อย ๆ เกิดขึ้นขาดความเป็นระเบียบเรียบร้อย ระเกะระกะรกหูรกตา วัดควรมีแผนผังวัด เพื่อกำหนดพื้นที่ใช้สอยว่า บริเวณไหนจะใช้ประโยชน์อะไร บริเวณไหนเป็นเขตพุทธาวาส และสังฆาวาสทั้งในปัจจุบันและอนาคต รวมทั้งจัดระเบียบถนนทางเท้าให้เหมาะสมและสวยงามด้วย

7. วัดมีเสนาสนะเพื่อการปฏิบัติศาสนกิจของพระสงฆ์และพุทธบริษัทตามความจำเป็น และตามความเหมาะสม คือ จัดให้มีส่วนที่จำเป็นที่สุดก่อนเป็นลำดับแรก ที่จำเป็นน้อยกว่าควรจัดหาในลำดับหลัง ๆ สิ่งก่อสร้างควรให้เหมาะกับจำนวนพระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนที่จะมา ไม่ควรสร้างเผื่อไว้มากมาย ซึ่งจะเป็นการสิ้นเปลืองเงินทองมาก และยังขาดความเหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยด้วย

8. วัดมีและรักษาสິงที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน สิ่งที่เป็นศูนย์รวมของจิตใจ อาจมีหรือเกิดขึ้นได้หลากหลาย วัดโดยทั่วไปมักมีของเก่าของมีค่าที่หาได้ยากอยู่ในวัด เช่น พระพุทธรูป เจดีย์ วิหาร ศิลปวัตถุทางพระพุทธศาสนา ภาพวาด ตู้พระธรรม หรือแม้แต่ต้นไม้ ก้อนหิน ถ้ำ ตามธรรมชาติ ถ้าดูแลรักษาให้ดีจะมีคุณค่า ยิ่งดึงดูดใจให้ผู้คนมาเข้าวัดได้มาก วัดอาจสร้างขึ้นมาใหม่ก็ได้ แต่ไม่จำเป็นต้องเป็นของใหญ่โตหรูหราราคาแพง

9. วัดมีสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานพอเหมาะกับสภาพสิ่งให้อำนวยความสะดวก เหล่านี้อาจรวมถึงน้ำ ไฟ แต่ที่สำคัญคือมีอาคารสถานที่ที่เหมาะสมกับการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา และเพื่อการพักผ่อนจิตใจของประชาชน เป็นต้นว่ามีที่นั่งพัก หาความสงบตามมุมต่าง ๆ ตามโคนต้นไม้ มีแสงสว่างตามทางเดินมีทางเดิน มีถนนทางเท้าไปสู่จุดหาความสงบร่มรื่น มีที่อ่านหนังสือ ดังนี้ เป็นต้น

10. วัดมีพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ข้อแรก ๆ ที่ได้กล่าวถึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของวัด แต่วัดจะเป็นวัดที่ดีได้พระสงฆ์ในวัดเป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่สุด จริยาวัตร

ของพระสงฆ์ จะเป็นที่ยึดดูสนใจของประชาชนที่อยู่รอบ ๆ วัด ประชาชนจะให้ความสนใจเคารพ นับถือพระสงฆ์ที่มีจริยาวัตรที่เหมาะสม ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามพระวินัย ประชาชนมีความคาดหวังว่า พระสงฆ์จะประพฤติอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย ไม่ทำในสิ่งที่พระสงฆ์ไม่พึงกระทำ จริงอยู่อาจมีประชาชนบางส่วนคาดหวังให้พระสงฆ์ทำบางสิ่งบางอย่างที่ไม่ถูกต้องกับพระธรรมวินัยด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เช่น การคาดหวังให้พระสงฆ์บอกเลข ไบ๋ห่วย หรือสร้างเครื่องรางของขลัง แต่ถ้าพระสงฆ์หลงใหลในสิ่งเหล่านี้ ก็จะทำให้วัดขาดสภาพความเหมาะสมที่จะเป็นวัดอย่างแท้จริงได้

11. วัดมีพระสงฆ์ที่มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัยที่แท้จริง วัดที่จะเป็นเช่นนี้ได้ ก็ผู้นำของวัด ต้องส่งเสริมให้พระในวัดได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยอย่างกว้างขวาง เช่น มีการศึกษาพระปริยัติธรรม เปรียญธรรม มีหนังสือ มีห้องสมุดให้พระในวัดได้ศึกษาค้นคว้าอย่างกว้างขวาง สร้างบรรยากาศในวัดให้เหมาะกับการศึกษาเล่าเรียน สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้พระมีความรู้ความสามารถที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนา สอนอบรมผู้สนใจในธรรมได้อย่างลึกซึ้งแท้จริง

12. วัดมีกิจกรรมเพื่อการศึกษาธรรมแก่ประชาชนเป็นต้นว่ามีการสอนธรรมอย่างง่าย ให้แก่เด็ก เยาวชน อาจมีโครงการที่เรียกว่าโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ มีการเทศนาในวันพระและวันสำคัญเป็นประจำ และมีกิจกรรมอื่น ๆ ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น

13. วัดมีกิจกรรมภาคปฏิบัติ เพื่อความสงบทางจิตใจให้กับประชาชนผู้สนใจสมาธิเป็นประจำ เช่น ให้มีการฝึกจิตทำสมาธิในรูปแบบและวิธีการต่าง ๆ ส่งเสริมการถือศีลอุโบสถของอุบาสกอุบาสิกา

14. วัดเป็นแห่งบริการเพื่อเพิ่มพูนการศึกษาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน เช่น มีห้องสมุดประชาชน เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มาศึกษาหาความรู้ ทั้งห้องสมุดกลางแจ้งและทั้งห้องสมุดปกติ และมีสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนได้พักผ่อนหย่อนใจและหาความสุขในวัด เป็นต้น

15. วัดควรทำหน้าที่เป็นผู้นำ ชักจูงให้ประชาชนได้ปรึกษาหารือกันเพื่อช่วยสร้างความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองของชุมชน วัดอาจเป็นผู้นำในการชักชวนให้ประชาชนได้ช่วยพัฒนาท้องถิ่นของตนในด้านต่าง ๆ

คงจะต้องมีการวางแผน เพื่อให้วัดที่จัดตั้งขึ้นใหม่และวัดที่มีอยู่ได้พัฒนาไปสู่เป้าหมายที่พึงประสงค์ด้วยการปรับองค์ประกอบต่าง ๆ ให้มีคุณสมบัติ 15 ประการนี้ จะเป็นผลสำเร็จได้ช้าหรือเร็วประการใด ย่อมขึ้นอยู่กับฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ที่สำคัญยิ่งก็คือ วัดต้องทำให้วัดเป็นของ

ชุมชน ให้ชุมชนมีความรู้สึก ว่า วัดเป็นของเขาที่เขาจะต้องหวงแหนและช่วยกันพัฒนา อย่าให้รู้สึก ว่าวัดเป็นของหลวงพ่อหรือของเจ้าอาวาส ถ้าทำเช่นนี้ได้ วัดย่อมมีความหมายต่อการพัฒนา ชนิตบ้านเมืองอย่างแน่นอน

นพรัตน์ เบญจวัฒนานันท์ (2542, หน้า 7) กล่าวว่า วัดเป็นแหล่งอารยธรรมวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีอันล้ำค่าของสังคมไทยเปรียบเสมือนเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ ในอันที่จะบ่งชี้เกี่ยวกับวิถีชีวิตประจำวันของสังคมไทย ซึ่งการดำรงชีวิตในกรอบแห่งสังคมไทย ตามประวัติศาสตร์ทุกยุคทุกสมัย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนตราบเท่าปัจจุบันนั้นขึ้นอยู่กับวัด เป็นสำคัญ กล่าวคือตั้งแต่เกิดมีชีวิตขึ้นมา การดำรงชีวิตอยู่ในหมู่คนไทย ที่สุดแม้การสิ้นชีวิต ทุกขณะแห่งพฤติกรรมของชีวิตจะต้องเกี่ยวข้อง หรือผูกพันกันอยู่กับวัดในพระพุทธศาสนา ตลอดมา จึงกล่าวได้ว่าความเป็นอยู่แห่งชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่ทั้งประเทศดำเนินอยู่ในหนทาง แห่งพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ดังนั้น วัดจึงเป็นศูนย์กลางแห่งจิตใจของประชาชนคนไทยดังที่ได้สรุป ไว้ว่า

1. วัดเป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้านส่งกุลบุตรมารับใช้พระเพื่อเข้ารับการฝึกอบรม ทางศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ ตามที่สอนในสมัยนั้นรวมทั้งเป็นศูนย์รวมเยาวชนด้วย
2. วัดเป็นสถานสงเคราะห์ ที่บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจน ได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิตและ ศึกษาเล่าเรียนด้วย ตลอดถึงผู้ใหญ่ที่ยากจนมาอาศัยเลี้ยงชีพ
3. วัดเป็นสถานพยาบาล ที่รักษาผู้เจ็บป่วยตามภูมิรู้ของคนในสมัยนั้น
4. วัดเป็นที่พักคนเดินทาง
5. วัดเป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ หย่อนใจ หาความรู้เพิ่มเติม
6. วัดเป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลและมหรสพต่าง ๆ สำหรับชาวบ้านทั้งหมด
7. วัดเป็นที่ไกลเกลียดชังพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิตครอบครัว และความทุกข์
8. วัดเป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรม ที่จะรวบรวมศิลปกรรมต่าง ๆ ตลอดจนเป็น เสมือนพิพิธภัณฑ์
9. วัดเป็นคลังพัสดุสำหรับเก็บของใช้ต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกัน เมื่อมีงานที่วัด หรือยืมไปใช้เมื่อตนมีงาน
10. วัดเป็นศูนย์กลางบริหารหรือการปกครอง ที่กำนันผู้ใหญ่บ้าน จะเรียกลูกบ้าน มาประชุมกัน บอกแจ้งกิจการ
11. วัดเป็นที่ประกอบพิธีกรรม หรือให้บริการด้านพิธีกรรม อันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิต ของทุกคนในระยะเวลาต่าง ๆ ของชีวิต

หลักการบริหารองค์กร

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการบริหาร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒบางแสน (2526, หน้า 1 - 4) กล่าวว่า การบริหารเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเพื่อทำงานสนองความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างนั้นหมายความว่า เมื่อมีการทำงานร่วมกันเพื่อจุดมุ่งหมายเดียวกันย่อมมีการบริหาร ดังนั้นการบริหารย่อมควบคู่กับสังคม

การบริหาร หมายถึง การทำงานร่วมกันโดยคนกลุ่มหนึ่ง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างเดียวกัน ความเข้าใจเช่นนี้นับได้ว่าถูกต้องและกินความหมายกว้างขวาง บางท่านถือว่าการบริหารเป็นกระบวนการทางสังคม (social process) ที่ผู้บริหารจะต้องดำเนินการให้สอดคล้องกับความต้องการของสมาชิกในสังคม

นักวิชาการบริหารได้ให้ความหมายของคำว่า บริหารไว้มากมาย เช่น ภิญญู สาธร (2526, หน้า 1) กล่าวว่า การบริหาร คือ ศิลปะในการทำให้กิจการต่าง ๆ ได้รับการปฏิบัติจนเป็นผลสำเร็จ

สมยศ นาวิกาน (2536, หน้า 17) กล่าวว่า การบริหาร คือ ศิลปะของการทำงานให้สำเร็จโดยใช้บุคคล มีกระบวนการของการวางแผน การจัดองค์การ การสั่งงาน การควบคุมการใช้ทรัพยากรอื่น ๆ เพื่อความสำเร็จในเป้าหมายขององค์การที่กำหนดไว้

พนัส หันนาคินทร์ (2529, หน้า 75 - 76) กล่าวว่า "การบริหาร" หมายถึง การที่ผู้บริหารใช้อำนาจที่มีอยู่จัดดำเนินงานของสถาบันนั้นให้ดำเนินไปสู่จุดหมายที่ต้องการ

จากคำจำกัดความเหล่านี้ จะเห็นได้ว่ามีคำนิยามจากหลายแง่ แล้วแต่จะมองด้านไหน ซึ่งเรื่องรัตน์ รตนโกศล (2540, หน้า 38) ได้ชี้ให้เห็นว่าการบริหารประกอบด้วย

1. บุคคลตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไป
2. ร่วมมือกันทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง
3. เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง

ส่วน พนัส หันนาคินทร์ (2529, หน้า 75 - 76) กล่าวว่า การบริหารประกอบด้วย

1. มีผู้บริหาร (administrator)
2. มีอำนาจในการบริหารงาน (authority)
3. มีจุดมุ่งหมาย (goals)

เมื่อพิจารณาแล้วพอจะเห็นว่า การบริหาร หมายถึง การร่วมกันดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนด ภาระหน้าที่ของผู้บริหารก็คือ ดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์โดยอาศัยคนอื่นและปัจจัยต่าง ๆ ฉะนั้น การบริหารจึงมีองค์ประกอบ ดังนี้คือ

1. มีผู้บริหาร
2. มีผู้ร่วมงาน
3. มีวัตถุประสงค์
4. มีการดำเนินงาน
5. มีทรัพยากรต่าง ๆ

โดยที่การบริหารนั้น เป็นกิจกรรมที่บุคคลหลายฝ่ายร่วมมือกันทำ ดังนั้น การบริหารจึงมีลักษณะรวมพลัง มนุษย์ก็จะได้รับการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้มากกว่าการทำงานตามลำพังคนเดียว ความเจริญก้าวหน้าในสังคมมนุษย์เป็นผลมาจากการบริหารทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม แมสซีและดักลาส (Massie, & Douglas, 1981 อ้างถึงใน วิโรจน์ สารรัตนะ, 2542, หน้า 4) กล่าวว่า การบริหารเป็นวิชาผสมผสานของวิทยาศาสตร์และศิลปปะการศึกษาวิชาบริหารย่อมกระทำได้ 2 ทางคือ การศึกษาในลักษณะที่เป็นศาสตร์ คือ เรียนรู้หลักการต่าง ๆ ของวิชาบริหาร และศึกษาวิชาการบริหารได้ในลักษณะที่เป็นศิลปะหรือการนำความรู้ไปปฏิบัติ

ความสำคัญของการบริหาร บทบาทและความสำคัญของการบริหาร มีความคู่มากับการยอมรับและการดำรงชีพ ของมนุษย์ เพราะเมื่อมนุษย์มารวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นกลุ่ม มีหัวหน้าปกครองบังคับบัญชา มีการแบ่งงานกันทำตามลักษณะความรู้ความสามารถ มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระหว่างพรรคพวก และเผ่าเดียวกัน โดยมีจารีตประเพณีและวัฒนธรรมเป็นเครื่องกำกับความประพฤติของกลุ่มชนนั้น เมื่อกลุ่มสังคมขยาย ถ้าเติบโตขึ้นและมีความซับซ้อนมากขึ้น มนุษย์ก็เริ่มสร้างและวางระเบียบกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่าง ๆ ขึ้น โดยเรียนรู้จากประสบการณ์และความเชื่อถือ ทั้งนี้ก็โดยมุ่งหวังที่จะให้เกิดความสำเร็จเรียบร้อยขึ้นในองค์การ และเกิดความสงบสุขขึ้นในสังคมนั้น โดยอาจสรุปถึงความเจริญเติบโต และความสำคัญของการบริหาร

ฉะนั้นการศึกษาวิชาบริหาร จึงต้องคำนึงถึงสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมทางการเมืองด้วยจากการศึกษามานี้ ความเจริญก้าวหน้าในสังคมมนุษย์เป็นผลมาจากการบริหาร ดังนั้นความสำคัญของการบริหารมีดังนี้

1. เป็นกิจกรรมที่ควบคู่กับการอยู่รวมกันของมนุษย์
2. เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นกลุ่มมากเท่าไร การบริหารก็ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้น
3. การบริหารเป็นกิจกรรมที่ทำให้การทำงานร่วมกันของมนุษย์ประสบความสำเร็จ
4. การบริหารเป็นมรรควิธีที่จะทำให้สังคมมนุษย์ไปสู่ความเจริญก้าวหน้า

5. การบริหารเป็นกิจกรรมที่ทำงานอย่างประหยัดทรัพยากร

6. การบริหารเป็นกระบวนการทางสังคม

กระบวนการบริหาร ก่อนที่จะได้ศึกษาถึง “กระบวนการบริหาร” ควรจะารู้จักกับความหมายของคำเหล่านี้ (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, 2526, หน้า 23 - 30)

กระบวนการ หมายถึง ลำดับขั้นตอนของการทำงาน ดังนั้น คำว่า “กระบวนการบริหาร” จึงหมายถึง ขั้นตอนของการทำงานของผู้บริหารที่ดำเนินงานจนทำให้งานสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

หลุยส์ อแลน ได้กล่าวถึงความหมายของการบริหารไว้ว่า “การบริหาร” หมายถึง การทำหน้าที่ในการนำผู้ใต้บังคับบัญชาดำเนินงานจนสำเร็จตามความมุ่งหมาย ดังนั้น ภาระหน้าที่ของผู้บริหาร คือ การดำเนินงานให้บรรลุตามวัตถุประสงค์โดยอาศัยคนอื่นและปัจจัยต่าง ๆ ภาระหน้าที่ของผู้บริหารนี้ดูเหมือนนักวิชาการบริหารจะพยายามอธิบายความซับซ้อนของการบริหารอย่างมากมาย โดยมากอธิบายหน้าที่ของผู้บริหารในรูปกระบวนการบริหาร (process of administration) กระบวนการบริหารในที่นี้หมายถึงขั้นตอนต่าง ๆ ที่คิดว่าจะเป็นการนำให้คนอื่นทำงานนั้นจนสำเร็จ

ดังได้กล่าวมาผู้บริหารมักจะใช้ปัจจัย 4 M's มาดำเนินงาน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ เมื่อมีคน เงิน วัสดุอุปกรณ์แล้ว การบริหารก็ยังไม่บรรลุความสำเร็จ ถ้ายังขาดการจัดการดี ซึ่งประกอบด้วยการลงทุน (input) จนถึงปรากฏผลออกมา (output) การจัดการจะดีหรือไม่อาจพิจารณาที่ประสิทธิภาพ (efficiency) และประสิทธิผล (effectiveness) ประสิทธิภาพอาจจะพิจารณาว่า การจัดการนั้นสามารถบรรลุจุดหมายขององค์การหรือไม่และผลการจัดการนั้นเป็นที่พอใจของผู้เกี่ยวข้องหรือไม่ด้วย สำหรับประสิทธิผลนั้นอาจพิจารณาว่า การจัดการนั้นสามารถบรรลุจุดหมายขององค์การหรือไม่

กระบวนการบริหารที่มีนักวิชาการคิดค้นเพื่อแสวงหาว่า มีขั้นตอนใดบ้างที่จะเป็นหลักในการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่เหมาะสมที่สุด และเพื่อให้เป็นสากลของการบริหารงาน ทุกชนิด ดังที่อูเธอร์ กูดลิต และไลน์เนล เออร์วิค ได้สรุปว่า กระบวนการบริหารย่อมประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ 7 ประการ โดยใช้ตัวย่อของแต่ละคำมาเรียงกันเรียกว่า posdcorb คือ

1. planning หมายถึง การวางแผนงานหรือกำหนดโครงการว่ามีหลักเกณฑ์การปฏิบัติอย่างไร ผู้บริหารจะต้องตระหนักอยู่เสมอว่า แผนงานเป็นหลักและเป็นรากฐานของการปฏิบัติงานทั้งปวง

161175

๖
๖๙๔. ๖๖๗
๕๗๙๙.๕
๑

2. organizing หมายถึง การจัดองค์กรหรือการจัดหน่วยงาน โดยการจัดแบ่งงานขององค์กรหรือของหน่วยงานเป็นหน่วยย่อย พร้อมทั้งกำหนดวัตถุประสงค์ หน้าที่และความรับผิดชอบของแต่ละส่วนงาน

3. staffing หมายถึง การดำเนินการบริหารงานบุคคล การรวบรวมบรรจุเจ้าหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญเพื่อปฏิบัติงานขององค์กร

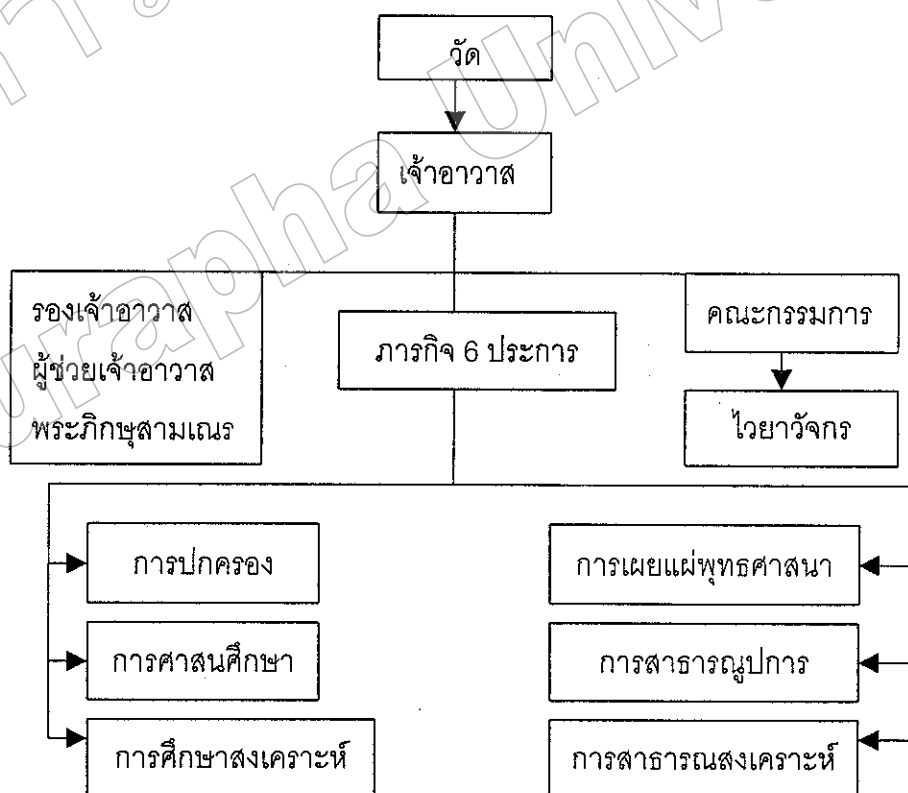
4. directing หมายถึง การสั่งการ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สำคัญของนักบริหารมี 2 ประการ คือ การสั่งด้วยลายลักษณ์อักษรและการสั่งด้วยวาจา

5. coordination หมายถึง การประสานงานระหว่างหน่วยงานหรือตำแหน่งที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการติดต่อสื่อสารในองค์กร เพื่อให้การดำเนินงานขององค์กรเป็นไปด้วยความเรียบร้อย

6. reporting หมายถึง การรายงานผลการปฏิบัติและการประชาสัมพันธ์ขององค์กร

7. budgeting หมายถึง การบริหารงบประมาณหรือเงินที่จะใช้ในแผนงานนั้น

ในการบริหารงานของผู้บริหาร (เจ้าอาวาส) อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิภาพนั้น จะต้องอาศัยหลักการบริหารดังที่กล่าวมา จึงจะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการบริหารงานของวัด ในด้านของวัตถุประสงค์ โครงสร้างและภารกิจ ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 โครงสร้างและภารกิจการบริหารวัด

รูปแบบการบริหารวัด

การบริหารงานของวัดในทศวรรษหน้านั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ที่เหมาะสม คล่องตัวในการบริหารทันกับการเปลี่ยนแปลงดังที่กล่าวมาในตอนต้น ซึ่งมีส่วนสำคัญอยู่ 3 ประการด้วยกัน ได้แก่ วัดอุปถัมภ์การบริหารวัด โครงสร้างการบริหารวัด ภารกิจการบริหารวัด โดยมีรายละเอียดดังนี้

วัดอุปถัมภ์การบริหารวัด พระมหาเสริมชัย ชยมังคโล (2539, หน้า 1) หมายถึง การวางแผนงานนโยบายและการจัดลำดับความเร่งด่วนของโครงการ การวางแผนและการบริหารโครงการ การแบ่งงาน การมอบหมายอำนาจหน้าที่การงานและการจัดการตามแผนงานให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์และนโยบายที่กำหนดไว้ให้ได้ผล คือ ประสิทธิภาพและประสิทธิผลอย่างสูงสุด

เป้าหมาย หมายถึง การปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ การสาธารณสงเคราะห์ และการดำเนินการต่าง ๆ ของวัด ให้สำเร็จลุล่วงไปตามนโยบายและวัตถุประสงค์ของวัด

จุดมุ่งหมาย หมายถึง การกำหนดแผนงานโครงการที่จะดำเนินการในรอบปี ซึ่งเป็นโครงการใหม่หรือต่อเนื่องที่วัดจะต้องบริหารให้สำเร็จด้วยดี

สรุป วัดอุปถัมภ์การบริหารวัด เป็นความมุ่งหมายสูงสุดซึ่งเกิดจากการบริหารวัด เพื่อจะจรรโลงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงจากการดำเนินงานทั้ง 6 ด้าน คือ การปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์

โครงสร้างการบริหารวัด หมายถึง วัดนั้นมีฐานะเป็นนิติบุคคลคือบุคคลตามกฎหมาย ตามความในมาตรา 31 และมาตรา 19 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2535) โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองดูแลวัด เจ้าอาวาสมีอำนาจในการแต่งตั้งรองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส และมีหน้าที่ปกครอง ดูแลพระภิกษุสามเณรในวัด

ในส่วนของฝ่ายฆราวาสนั้น จะมีบุคคลที่ทำหน้าที่ช่วยเหลือเจ้าอาวาสในการบริหารกิจการของวัดได้แก่ คณะกรรมการวัด ไวยาวัจกร และศิษย์วัด

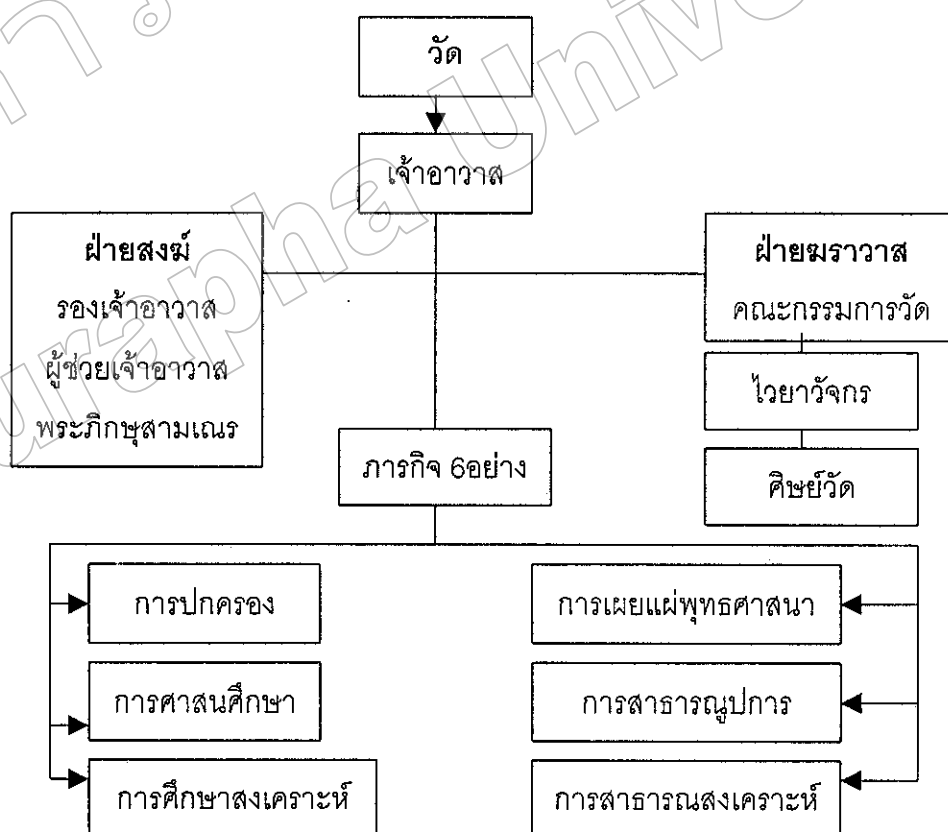
การแต่งตั้งรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสนั้น กรมการศาสนา (2542, หน้า 373 - 374) เจ้าอาวาสนั้นพิจารณาคัดเลือกพระผู้มีคุณสมบัติตามข้อ 6 และข้อ 26 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 และระบุนุหน้าที่ที่ตนจะมอบหมายให้ปฏิบัติแล้วเสนอผู้บังคับบัญชาตามลำดับ เพื่อเจ้าคณะจังหวัดพิจารณาแต่งตั้ง

ไวยาวัจกร หมายถึง คฤหัสถ์ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งให้มีหน้าที่เบิกจ่ายนิตยภัต และจะมีอำนาจหน้าที่ดูแลรักษา จัดการทรัพย์สินของวัดได้ ตามที่เจ้าอาวาสได้มอบหมายเป็นหนังสือโดยไวยาวัจกรนั้น

การแต่งตั้งไวยาวัจกร เป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสปรึกษาสงฆ์ในวัด พิจารณาคัดเลือกคฤหัสถ์ผู้มีคุณสมบัติตามความในข้อ 6 ให้เจ้าอาวาสแต่งตั้งคฤหัสถ์ผู้นั้น เป็นไวยาวัจกรโดยอนุมัติของเจ้าคณะอำเภอ โดยอาศัยกฎหมายเถรสมาคมว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนไวยาวัจกรแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2535

ส่วนคณะกรรมการวัดนั้น ได้รับการเชิญจากเจ้าอาวาสให้เข้ามาร่วมเป็นคณะกรรมการวัด เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส พระภิกษุสามเณร คณะกรรมการไวยาวัจกรและศิษย์วัดจะร่วมกันในการบริหารภารกิจของวัดซึ่งมีอยู่ 6 ประการให้สำเร็จลุล่วงไปตามวัตถุประสงค์และนโยบาย

การบริหารหรือการปกครอง ต้องมีการวางแผน ปรัชญาหรือ ทำให้เกิดการประสานงานที่ดี สอดคล้องกับหลักทางทฤษฎีการบริหาร โดยโครงสร้างการบริหารวัดมีดังนี้ ภาพที่ 4

ภาพที่ 4 โครงสร้างและภารกิจการบริหารวัด

สรุป โครงสร้างการบริหารวัด โดยวัดนั้นมีฐานะเป็นนิติบุคคล และมีเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาพระภิกษุสามเณรและศิษย์วัดตามลำดับชั้น เพื่อให้การปกครองเป็นไปด้วยความมีระเบียบเรียบร้อย เพื่อความสามัคคีของหมู่คณะอันจะเป็นไปเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของวัด ของพระศาสนา

ภารกิจการบริหารวัด หมายถึง หน้าที่ของเจ้าอาวาสตามมาตรา 37 และอำนาจเจ้าอาวาสในมาตรา 38 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2535 นี่เป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสที่จะต้องดำเนินการให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

สรุปว่า ภารกิจที่เจ้าอาวาสต้องรับผิดชอบโดยมีหน้าที่ของเจ้าอาวาสโดยตรงในมาตรา 37 ที่เจ้าอาวาสจะต้องปฏิบัติ และภารกิจ 6 ด้านที่เจ้าอาวาสผู้อยู่ในตำแหน่งบริหารจะต้องปฏิบัติ ภารกิจที่ผู้บริหารจะต้องปฏิบัติ มี 6 ประการ คือ

1. งานปกครอง หน้าที่และอำนาจเจ้าอาวาส กรมการศาสนา (2540 ก. หน้า 76 - 148) วัดนั้นเป็นหน่วยงานปกครอง และหน่วยดำเนินการของคณะสงฆ์และกิจการพระศาสนาที่สำคัญที่สุด และเป็นฐานอันสำคัญยิ่งของคณะสงฆ์ และพระพุทธศาสนา หลักเกณฑ์และวิธีการต่าง ๆ เกี่ยวกับการวัด ทรงตราไว้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ทั้งด้น เช่นเดียวกับบทบัญญัติว่าด้วยมหาเถรสมาคม อันเป็นสถาบันสูงสุด วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล คือบุคคลตามกฎหมายตามความในตรา 31 และมาตรา 19 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2535) วัดวาอารามจึงได้รับการคุ้มครอง จากบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และกฎหมายอื่น ๆ วัดทั้งหลายย่อมมีสิทธิและหน้าที่ต่าง ๆ ตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ดังเช่น บุคคลธรรมดา เว้นแต่สิทธิและหน้าที่ ที่จะพึงมีได้เฉพาะบุคคลธรรมดา แต่เพราะวัดมิใช่บุคคลโดยตรง แสดงเจตนาในการใช้สิทธิและหน้าที่เองมิได้ จึงจำเป็นต้องมีผู้แทน กฎหมายคณะสงฆ์จึงบัญญัติไว้ในมาตรา 31 วรรคสามว่า "ให้เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป" ดังนั้น เจ้าอาวาสจึงเป็นทั้งผู้ปกครองวัดตามมาตรา 36 และเป็นผู้แทนวัดตามมาตรา 31 วรรคสาม ทั้งมีฐานะเป็นเจ้าพนักงานตามความในประมวลกฎหมายอาญาตามมาตรา 4 ตำแหน่งเจ้าอาวาสจึงเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง แม้ตำแหน่งรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสก็ต้องถือว่ามีความสำคัญไม่น้อย เมื่อมีความสำคัญเช่นนี้ เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาสจึงควรได้ศึกษาหน้าที่และอำนาจเจ้าอาวาสให้ชัดเจนตามลำดับคือ หน้าที่เจ้าอาวาส 1 อำนาจเจ้าอาวาส 1 หน้าที่และอำนาจอื่น 1

1. หน้าที่เจ้าอาวาส "มาตรา 37 เจ้าอาวาสมีหน้าที่ ดังนี้

1. บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี
2. ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่ หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้น ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือ คำสั่งของมหาเถรสมาคม
3. เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์
4. ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล"

หน้าที่เจ้าอาวาสดังกล่าวมานี้ ในมาตรา 37 เป็นหน้าที่โดยภาพรวมลักษณะงานอย่างกว้าง ๆ มิได้ชี้ชัดถึงวิธีปฏิบัติแต่อย่างใด เพราะวิธีปฏิบัตินั้นได้กำหนดหรือจะกำหนดไว้ในกิจการประเภทนั้น ๆ แต่พอกำหนดได้โดยลักษณะงานเป็น 4 คือ

1. หน้าที่ต้องปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม
2. บำรุงรักษาวัดให้เป็นไปด้วยดี
3. จัดกิจการของวัดให้เป็นไปด้วยดี
4. จัดศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี

การบำรุงรักษาวัด หมายถึง การก่อสร้าง การบูรณปฏิสังขรณ์ การปรับปรุงและตกแต่ง การกำหนดแบบแปลนแผนผัง ซึ่งล้วนแต่เป็นงานที่ต้องทำด้วยแรงงาน และแรงความคิดอันเป็นส่วนสร้างสรรค์ และเสริมสร้างส่วนที่เป็นวัตถุให้ปรากฏเป็นรูปธรรม ศาสนสถาน และศาสนวัตถุของวัดวาอารามต่าง ๆ จักได้รับการปรับปรุงพัฒนาให้เป็นไปด้วยดี ด้วยหน้าที่เจ้าอาวาสข้อนี้

การจัดกิจการของวัด หมายถึง การจัดกิจการของวัดตามหน้าที่ผู้ปกครองวัด และหน้าที่จัดกิจการแทนวัดในฐานะผู้แทนนิติบุคคล กิจการของวัดโดยซึ่งหมายถึงกิจการ 5 ประเภท คือ การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ ซึ่งสอดคล้องกับระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง และส่วนภูมิภาคซึ่งมีวิธีปฏิบัติที่มหาเถรสมาคมได้กำหนดขึ้น หรือที่จะกำหนดขึ้นในกาลต่อไป หรือที่ต้องปฏิบัติตามจารีตประเพณีอันดีงาม ส่วนกิจการที่ต้องจัดการแทนวัดในฐานะผู้แทน เช่น การรับทรัพย์สิน การอรรถคดี กิจการเหล่านี้ เจ้าอาวาสจะต้องจัดการให้เป็นไปด้วยดี คือเป็นไปโดยถูกต้องตามระเบียบแบบแผน หรือจารีตว่าด้วยการนั้น

การจัดการศาสนสมบัติ หมายถึง การดูแลและรักษา การใช้จ่าย การจัดหาทรัพย์สินของวัด ตลอดจนการบัญชีทั้งส่วนที่เป็นศาสนวัตถุ ศาสนสถาน และศาสนสมบัติของวัดที่ตนเป็นเจ้าอาวาสให้เป็นไปด้วยดี คือ ให้เป็นไปตามวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

1. หน้าที่ในการปกครองบรรพชิตและคฤหัสถ์ในวัด

2. ปกครองบรรพชิตและคฤหัสถ์ในวัด

3. สอดส่องบรรพชิตและคฤหัสถ์ในวัด

ปกครอง หมายถึง การคุ้มครองปกป้องรักษาให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ผู้มีอยู่ หรือ พานักอาศัยอยู่ในวัดนั้น ได้เป็นอยู่ด้วยความผาสุก ให้ความอนุเคราะห์ในส่วนที่อยู่อาศัยและ ปัจจัยตามสมควร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ดังกล่าว ด้วยพรหมวิหารธรรมตามสมควรแก่เหตุ

สอดส่อง หมายถึง การตรวจตราและเอาใจใส่ดูแลการประพฤติปฏิบัติของบรรพชิต และคฤหัสถ์ที่มีถิ่นที่อยู่หรือพานักอาศัยอยู่ในวัดนั้น ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม รวมถึง ควบคุม และบังคับบัญชาบรรพชิต และคฤหัสถ์ดังกล่าวให้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งมหาเถรสมาคม และรวมถึงการว่ากล่าวแนะนำ ชี้แจงเกี่ยวกับการปฏิบัติดังกล่าวด้วย ทั้งนี้เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งวัดและพระศาสนาอันเป็นส่วนรวม

1. หน้าที่เป็นธุระจัดการศึกษาและอบรม

1.1 ในการจัดการศาสนศึกษา

1.2 ในการอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัย

การจัดการศาสนศึกษา หมายถึง การจัดให้มีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม ให้แก่ บรรพชิตและคฤหัสถ์ได้ศึกษาเล่าเรียน ทั้งแผนกบาลีและทั้งแผนกธรรม (รวมถึงธรรมศึกษาด้วย) หรือเฉพาะแผนกใดแผนกหนึ่ง ซึ่งยึดแบบแผนตามจารีตประเพณีที่โดยปฏิบัติสืบมาโดยตรง ได้แก่การจัดตั้งสำนักศาสนศึกษาแผนกบาลีและแผนกธรรม หรือการให้พระภิกษุสามเณร ไปเรียนที่วัดใกล้เคียงซึ่งมีสำนักศาสนศึกษาดังกล่าว

การอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัย หมายถึง การจัดให้มีการอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัย แก่บรรพชิตตามวิธีการที่กำหนดไว้ในคำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง ให้ภิกษุสามเณรเรียนพระธรรม วินัย พ.ศ.2528 และการจัดให้มีการอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่คฤหัสถ์ในรูปแบบอื่น ๆ รวมถึง การฝึกอบรมระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและการปฏิบัติศาสนกิจของ พระสงฆ์ เช่น การทำกิจวัตรประจำวัน การฝึกซ้อมสวดมนต์ การฝึกซ้อมเรื่องสังฆกรรมและพิธี กรรมทางพระศาสนาตลอดจนฝึกอบรมการปฏิบัติศาสนกิจของคฤหัสถ์ เช่น การทำวัตรสวดมนต์ ประจำวันพระ การสมาทานอุโบสถศีลและปฏิบัติศาสนพิธีอื่น ๆ

1. หน้าที่อำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศล

หน้าที่อำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลนั้น เป็นหน้าที่เชื่อมโยงผูกพันกับสังคม

ทั้งในส่วนวัดและนอกวัด และเป็นหน้าที่อันเกี่ยวกับผลประโยชน์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมซึ่งพอแยกได้โดยลักษณะ คือ

1.1. การอำนวยความสะดวกแก่ให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ ที่ขอใช้วัดเป็นที่จัดบำเพ็ญกุศลทั้งที่เป็นส่วนตัวและส่วนรวม

1.2. การอำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลของวัดเอง ทั้งที่เป็นการประจำและเป็นการจร

1.3. การอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนผู้จะบำเพ็ญกุศลนอกวัด แต่ขอรับคำปรึกษาและความอุปถัมภ์จากเจ้าอาวาสหรือจากวัด

1.4. การสร้างสถานที่ต่าง ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลพิธีต่าง ๆ เช่น การสร้างฌาปนสถาน มีเมรุเผาศพ ศาลาพักผ่อนหรือศาลาสำหรับการบำเพ็ญกุศล และที่เก็บศพ เป็นต้น

หน้าที่เจ้าอาวาสข้อนี้ มีคำที่จะต้องพิจารณา คือ คำว่า "ตามสมควร" คือ ต้องให้การบำเพ็ญกุศลที่เกิดจากการอำนวยความสะดวกนั้น ให้เป็นไปตามระเบียบแบบแผน ไม่มีสิ่งที่เป็นพิษภัย เช่น อบายมุข แฝงอยู่

1. อำนาจเจ้าอาวาส

อำนาจเจ้าอาวาส หมายถึง สิ่งที่เป็นอุปการะแก่การปฏิบัติงานของเจ้าอาวาสเพื่อให้งานที่ปฏิบัติเป็นไปด้วยดี เป็นสิ่งที่มีคู่กับหน้าที่เจ้าอาวาส มีไว้เพื่อใช้บังคับบัญชาผู้อยู่ในบังคับบัญชา โดยเฉพาะเกี่ยวกับบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้น ดังในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์มาตรา 38

"มาตรา 38 เจ้าอาวาสมีอำนาจ ดังนี้

1. ห้ามบรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งมิได้รับอนุญาตจากเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่อาศัยในวัด
2. สั่งให้บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสออกไปเสียจากวัด
3. สั่งให้บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่ หรือพำนักอาศัยในวัด ทำงานภายในวัดหรือให้ทำทัณฑ์บนหรือให้ขอขมาโทษ ในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้น ประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาสซึ่งสั่งได้โดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับระเบียบ หรือ คำสั่งของมหาเถรสมาคม"

อำนาจเจ้าอาวาสตามมาตรา 38 นี้ เป็นอำนาจเกี่ยวกับบรรพชิตและคฤหัสถ์หรือผู้ที่เข้ามาอยู่ในปกครอง และผู้อยู่ได้ปกครอง แยกพิจารณาได้ 3 คือ

1. อำนาจรับคนเข้า

2. อำนาจเอาคนออก

3. อำนาจสั่งลงโทษ

อำนาจ 1 หมายถึง อำนาจที่เจ้าอาวาสต้องดุลพินิจใช้รับการรับคนเข้าอยู่ในวัดทั้งที่จะมาอยู่ประจำ หรือเป็นการชั่วคราว ซึ่งอาจแยกออกเป็น 2 คือ

1. ห้ามมิให้บรรพชิตหรือคฤหัสถ์เข้าไปอยู่ในวัดโดยพลการ
2. อนุญาตให้บรรพชิตหรือคฤหัสถ์เข้าอยู่ในวัด

การห้ามและการอนุญาตดังกล่าวมานี้ เป็นอำนาจโดยตรงของเจ้าอาวาส จึงถือว่าเจ้าอาวาสเป็นผู้คัดเลือกคนเข้าวัดคู่กับตำแหน่งพระอุปัชฌาย์ ซึ่งเป็นตำแหน่งรับคนเข้าเป็นพระภิกษุสามเณรอันเป็นสมาชิกชั้นในแห่งพระพุทธศาสนา การรับหรือไม่รับ บรรพชิตหรือคฤหัสถ์เข้าอยู่ในวัด เป็นอำนาจโดยตรงของเจ้าอาวาส ส่วนการรับหรือไม่รับคนเข้าเป็นบรรพชิตเป็นภาระโดยตรงของพระอุปัชฌาย์ การที่สังฆมณฑลจะได้คนดีเข้าอยู่วัดหรือจะได้คนดีเข้าเป็นสมาชิกชั้นของพระพุทธศาสนา เป็นอำนาจและภาระของเจ้าอาวาสและพระอุปัชฌาย์โดยแท้

อำนาจ 2 หมายถึง อำนาจที่เจ้าอาวาสจะต้องใช้ดุลพินิจในการคัดคนไว้ในวัด หรือให้คนออกไปจากวัด ซึ่งอาจแยกได้เป็น 2 คือ

1. ให้คนดีอยู่ในวัด
2. ให้คนไม่ดีออกไปจากวัด

การให้คนดีอยู่ในวัด เป็นอำนาจโดยตรงของเจ้าอาวาส การเช่นนี้ย่อมถือได้ว่าเป็นการปกป้องคุ้มครองคนดีให้มีที่อยู่อาศัย เพื่อให้โอกาสได้ฝึกพึงสร้างคุณงามความดีเป็นการสงเคราะห์คนดีโดยควรแก่ฐานะานุรูป ย่อมเป็นอำนาจสำคัญอย่างหนึ่งของเจ้าอาวาส แต่มิได้แสดงให้ปรากฏย่อมเป็นไปตามสังฆธรรม

ส่วนการให้คนไม่ดีออกไปจากวัดก็เป็นอำนาจโดยตรงอีกอันหนึ่งของเจ้าอาวาส อำนาจนี้ย่อมมีองค์ประกอบอันชัดเจน คือ จะสั่งได้เฉพาะผู้ที่ไม่ตั้งอยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาส และโอวาทเป็นโอวาทอันชอบด้วยหน้าที่เจ้าอาวาสตามความในข้อ 37 ถ้าโอวาทนั้น เป็นโอวาทอันชอบด้วยหน้าที่แล้ว ผู้ถูกสั่งไม่อยู่ในโอวาท เจ้าอาวาสจึงจะสั่งให้ออกไปเสียจากวัดได้และถ้าผู้ถูกสั่งขัดขืน ย่อมเป็นความผิดฐานขัดคำสั่งเจ้าพนักงาน ตามประมวลกฎหมายอาญาตามมาตรา 45 แต่ถ้าโอวาทหรือคำสั่งไม่ชอบด้วยหน้าที่เจ้าอาวาส โอวาทหรือคำสั่งนั้น ย่อมไม่มีผลให้ผู้ถูกสั่งหรือผู้รับโอวาทต้องปฏิบัติตาม กลับจะเป็นการใช้อำนาจในทางมิชอบ เป็นเหตุให้เจ้าอาวาสต้องรับผิดในฐานะเจ้าพนักงานกระทำความผิดต่อตำแหน่งหน้าที่ตามประมวลกฎหมายอาญาได้ ข้อนี้ต้องระวัง

อำนาจ 3 หมายถึง อำนาจที่เจ้าอาวาสจะพึงสั่งลงโทษแก่บรรพชิต หรือคฤหัสถ์ในวัด ผู้ประพฤติผิดคำสั่งของเจ้าอาวาสซึ่งเป็นโทษที่เบาลง และประมวลลงได้เป็น 3 สถาน คือ

1. ให้ทำงานภายในวัด
2. ให้ทำทัณฑ์บน
3. ให้ขอขมาโทษ

การลงโทษทั้ง 3 สถานนี้ เจ้าอาวาสจะสั่งลงโทษได้เฉพาะในกรณีที่ประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาส และคำสั่งนั้นชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม ถ้าคำสั่งเจ้าอาวาสไม่ชอบด้วยหลักดังกล่าว เจ้าอาวาสจะสั่งลงโทษมิได้เลย ถ้าขึ้นสั่งลงโทษ ย่อมเป็นการใช้อำนาจโดยมิชอบและอาจจะต้องรับผิดชอบในฐานะเจ้าพนักงานกระทำความผิดต่อตำแหน่งหน้าที่ ตามประมวลกฎหมายอาญาเป็นข้อที่ควรระวังอย่างยิ่ง

การแต่งตั้งเจ้าอาวาส กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 24 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการในหมวด 5 ส่วนที่ 6 เจ้าอาวาส ข้อ 26 พระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ต้องมีคุณสมบัติโดยเฉพาะอีกส่วนหนึ่ง ดังนี้

1. มีพรรษาพ้น 5 และ
2. เป็นผู้ทรงเกียรติคุณเป็นที่เคารพนับถือของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในถิ่นนั้น

ในการดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส ในหมวด 2 ว่า ด้วยการแต่งตั้งพระสังฆาธิการ ข้อ 6 พระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งตามข้อ 4 ต้องมีคุณสมบัติทั่วไปดังต่อไปนี้

1. มีพรรษาสมควรแก่ตำแหน่ง
2. มีความรู้สมควรแก่ตำแหน่ง
3. มีความประพฤติเรียบร้อยตามพระธรรมวินัย
4. เป็นผู้ฉลาดสามารถในการปกครองคณะสงฆ์
5. ไม่เป็นผู้มีร่างกายทุพพลภาพไร้ความสามารถ หรือมีจิตฟั่นเฟือน ไม่สมประกอบ หรือเป็นโรคเรื้อน หรือวัณโรคในระยะอันตรายจนเป็นที่น่ารังเกียจ
6. ไม่เคยต้องคำวินิจฉัยลงโทษในอธิกรณ์ที่พึงรังเกียจมาก่อน
7. ไม่เคยถูกถอดถอนหรือถูกปลดจากตำแหน่งใด เพราะความผิดมาก่อน

สรุปสภาพปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต การปกครองเป็นบทบาทหน้าที่ของคณะสงฆ์และวัดที่จะบริหารงานคณะสงฆ์ เพื่อเอื้อให้คณะสงฆ์ได้รับการศึกษาพัฒนาดนและสังคม จากการศึกษาวิจัยด้านการบริหารปกครอง พบว่า ในสภาพปัจจุบัน พระสงฆ์ต้องเรียนรู้พระไตรปิฎก

และเรียนรู้ทั้งทางคันถธุระและวิปัสสนาธุระ เครื่องครัดทั้งศีล สมาธิ และปัญญา และทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังคฤหัสถ์ ชุมชนให้มีความเหมาะสมกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลง งานวิจัยยังได้ข้อเสนอมว่า ในยุคโลกาภิวัตน์ บทบาทของพระสงฆ์มีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ

1. บทบาทของพระสงฆ์ในการอบรมตน โดยศึกษาธรรมลึกซึ้ง ปฏิบัติเคร่งครัด
2. บทบาทของพระสงฆ์ในการเผยแผ่ศาสนา โดยสอนธรรมพัฒนาสังคมและพัฒนาวัด
3. บทบาทใหม่ของพระสงฆ์ยุคโลกาภิวัตน์ คือ ต้องติดตามข่าวสารร่วมแก้ไขปัญหาสังคมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

บทบาทของพระสงฆ์ในการอบรมคน จะต้องพัฒนาประยุกต์วิถีวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยพระสงฆ์จะต้องเป็นผู้นำและพัฒนาทางจิตใจของประชาชนและชุมชน สังเกตขึ้นนะให้ประชาชนรู้เท่าทันสังคม รู้เท่าทันโลก ตลอดจนส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์กลางหรือเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน

สรุป การปกครองนั้นเป็นหน้าที่ของเจ้าคณะผู้ปกครองตามลำดับชั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าอาวาสผู้ปกครองใกล้ชิดพระภิกษุสามเณรในวัดของตน ควรมีความกระตือรือร้น เอาใจใส่ที่จะช่วยป้องกัน แก้ไขปัญหาอย่างถูกต้องและตรงประเด็นและควรใช้มาตรการที่มีประสิทธิภาพที่เพียงพอ ในการที่จะสอดส่องดูแลความประพฤติปฏิบัติของพระภิกษุสามเณรอย่างเข้มแข็งจริงจัง และต่อเนื่อง โดยอาศัยความร่วมมือจากพุทธศาสนิกชนช่วยกันสอดส่องดูแลอีกทางหนึ่ง และแต่ละวัดควรจัดหรือสนับสนุนให้มีการจัดการอบรมศีล สมาธิ ปัญญา ตามหลักสมถวิปัสสนากรรมฐานให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยแก่พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชน ให้บังเกิดผลเป็นความสงบกาย วาจา และใจ ด้วยปัญญาเห็นชอบทั้งพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนก็จะสามารถรู้ปกครองรักษาตนโดยธรรมได้

2. การศาสนศึกษา เป็นกิจการของคณะสงฆ์ประเภทหนึ่งที่สำคัญยิ่ง ในอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม มีความตอนหนึ่งว่า “ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษาของคณะสงฆ์” (ม15 ตรี) และในระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง มหาเถรสมาคมได้กำหนดวิธีดำเนินการควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษาว่า “ให้เป็นไปตามที่กำหนดในระเบียบมหาเถรสมาคม” ทั้งได้กำหนดอำนาจหน้าที่เจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้นว่า “ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษา...ให้ดำเนินไปด้วยดี” แต่จนถึงขณะนี้ ยังมีได้วางระเบียบมหาเถรสมาคมกำหนดวิธีดำเนินการดังกล่าวไว้เลย โดยจะกล่าวถึงเฉพาะที่น่าจะเป็นประโยชน์ต่อการคณะสงฆ์และการศาสนาเป็นสำคัญ

การศาสนศึกษา หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์ หรือการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ซึ่งเป็นหนึ่งในพระสัทธรรม 3 ของบรรพชิตและคฤหัสถ์

แต่ในปัจจุบัน พระปริยัติธรรมนั้น เรียกสั้น ๆ ว่า “พระปริยัติธรรม” แต่เดิมนั้นองค์พระมหากษัตริย์ทรงดำเนิการ จนเรียกการสอบว่า “สอบในสนามหลวง” โดยอาราธนาพระมหาเถระ พระเถระเป็นแม่กองและกรรมการสอบปัจจุบันนี้แม้คณะสงฆ์จะรับมาดำเนินการเองโดยแล้วก็ยังคงอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ระเบียบการจัดศาสนศึกษายังคงเป็นไปตามจารีตที่เคยถือปฏิบัติสืบมา เพราะยังมีได้มีระเบียบมหาเถรสมาคมกำหนดวิธีดำเนินการศาสนศึกษาการแต่งตั้งแม่กองบาลีสนามหลวงและแม่กองธรรมสนามหลวงคงเป็นไปตามจารีตเดิม โดยหลักการแบ่งการศึกษาพระปริยัติธรรมออกเป็น 2 แผนก คือ แผนกบาลี 1 แผนกธรรม 1

แผนกบาลี เรียนบาลีไวยากรณ์แล้วเรียนแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย และแปลภาษาไทยเป็นภาษาบาลี เพราะว่าภาษาบาลี เป็นภาษาที่รักษาลักษณะพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา เหตุที่พระปริยัติธรรมคือพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกาและอื่น ๆ บรรจุอยู่ในคัมภีร์ซึ่งเป็นภาษาบาลีทั้งสิ้น แม้จะแปลเป็นภาษาไทยแล้วก็แปลแบบไทยบาลี ผู้ประสงค์จะรู้อย่างถูกต้องชัดเจนทั้งภาษาบาลีมิได้ ชั้นเรียนแผนกบาลี ใช้นักธรรมเป็นองค์จำกัดสิทธิ์ โดยแบ่งเป็น 9 ชั้นคือ ชั้นบาลีไวยากรณ์ ชั้นประโยค 1-2 ชั้นประโยค ป.ธ. 3,4,5,6,7,8, และ 9 ผู้สอบได้ประโยค ป.ธ.3 ได้รับการแต่งตั้งเป็นเปรียญคือทรงตั้งเป็น “พระมหา” “สามเณรเปรียญ” ชั้นประโยค 1-2 ได้รับวุฒิบัตรชั้นประโยค ป.ธ. 3-8 ได้รับประกาศนียบัตรและพัดยศ ชั้นประโยค ป.ธ. 9 ได้รับปริญญาบัตรและพัดยศ เป็นปริญญาตรีทางศาสนา และถ้าสามารถสอบชั้นประโยค ป.ธ.9 ได้ในขณะที่เป็นสามเณรทรงพระกรุณาโปรดให้การอุปสมบทสามเณรรูปนั้น อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ เรียกว่า “บวชนาคหลวง” ผู้สอบได้เปรียญธรรม 9 ประโยค (ชั้นประโยค ป.ธ.9) ถ้าอยู่ในสมณเพศได้รับนิยัตินำไปกับพระราชอาคันตุกะชั้นสามัญ

แผนกธรรม เรียนพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา ที่นักปราชญ์แปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยแล้ว และเรียบเรียงสำนวนให้เหมาะสม มีเรียนอยู่ 2 ประเภทคือ สำหรับพระภิกษุสามเณร เรียกว่า “นักธรรม” 1 สำหรับคฤหัสถ์ เรียกว่า “ธรรมศึกษา” 1 โดยชั้นจัดเป็น 3 คือชั้นตรีชั้นโท ชั้นเอก เฉพาะนักธรรมจัดเป็นวิทยฐานะของพระภิกษุสามเณรในระดับหนึ่ง โดยแต่ละชั้นมีประกาศนียบัตรเป็นสำคัญ

วัตถุประสงค์ การจัดการศาสนศึกษาตามรูปแบบดังกล่าว คณะสงฆ์ยังมิได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้โดยชัดเจน แต่โดยหลักสูตรและเนื้อหาวิชาแล้ว คงพอคาดได้ว่า มีวัตถุประสงค์ 9

ประการ คือ

1. เพื่อรักษาตนและหมู่คณะ
2. เพื่อให้อบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์
3. เพื่อใช้พัฒนาชาติบ้านเมืองด้วยคุณธรรมของพระศาสนา
4. เพื่อใช้ในกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนา
5. เพื่อรักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา
6. เพื่อสร้างศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา
7. เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา
8. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม
9. เพื่อความมั่นคงของประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม

นโยบายหลัก อำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคม ข้อหนึ่งว่า "รักษาลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา" (ม.15ตรี) ควรถือว่าเป็นนโยบายหลักของการศาสนศึกษาของคณะสงฆ์โดยแท้ แม้คณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษาของมหาเถรสมาคมจะกำหนดแนวทาง และวิธีปฏิบัติการส่งเสริมการศาสนศึกษาในกาลต่อไป ก็ควรยึดถืออำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมข้อนี้เป็นหลัก

ผู้จัดการ หน้าที่เจ้าอาวาสข้อหนึ่งว่า "เป็นธุระในการฝึกอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์" (ม.37) ย่อมเห็นชัดว่า เจ้าอาวาสเป็นผู้จัดการศาสนศึกษา และวัดเป็นสถานศึกษา โดยถือสืบมาว่า วัดในกรุงเทพมหานคร เรียกว่า "สำนักเรียน..." มีเจ้าอาวาสเป็นเจ้าสำนักเรียน ส่วนวัดในจังหวัดอื่น เรียกว่า "สำนักศาสนศึกษา..." มีเจ้าอาวาสเป็นเจ้าสำนักศาสนศึกษารวมสำนักศาสนศึกษาทุกแห่งในจังหวัด เรียกว่า "สำนักเรียนคณะจังหวัด" มีเจ้าคณะจังหวัดเป็นเจ้าสำนักเรียนคณะจังหวัด และในคำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่องให้ภิกษุสามเณรเรียนพระธรรมวินัย พ.ศ. 2528 ก็กำหนดให้เป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสโดยตรง และให้เจ้าคณะเจ้าสังกัดร่วมจัดด้วย (เฉพาะบางกรณี) จึงยุติได้ว่า

1. เจ้าอาวาสเป็นผู้จัดการศาสนศึกษาในฐานะเจ้าสำนักเรียนหรือเจ้าสำนักศาสนศึกษา
2. เจ้าคณะจังหวัดเป็นผู้จัดการในฐานะเจ้าสำนักเรียนคณะจังหวัด
3. ในบางกรณีให้เจ้าคณะเจ้าสังกัดร่วมจัดด้วย

การจัดการ การศาสนศึกษาเป็นกิจการที่สำคัญยิ่งของคณะสงฆ์เป็นหลักสำคัญในการรักษาพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา เพราะว่าพระสงฆ์ผู้รักษาพระธรรมวินัยดี ย่อมเป็นศรีของพุทธศาสนาและเป็นการกำลังในการพัฒนาทรัพยากรบุคคลของชาติ ด้วยคุณธรรมของศาสนา การจัดการศาสนศึกษา ควรจะมีองค์ประกอบ 5 คือ

1. หลักการ
2. วิธีการ
3. ปฏิบัติการ
4. อุปการ
5. สิทธิการ

หลักการ หมายถึง ระบบและหลักสูตรการศึกษาอันระบบและหลักสูตรการศาสนาศึกษาของคณะสงฆ์เป็นระบบและหลักสูตรเฉพาะเพื่อการพระศาสนา หาใช่เพื่อการอื่นไม่มีความดั่งงามในตัวอย่างสมบูรณ์แบบ อาจกล่าวได้ว่า “ไม่เหมือนใครและไม่มีใครเหมือน” นับว่าเป็นหลักการอันดั่งงามสำหรับการคณะสงฆ์และการพระศาสนาโดยแท้

วิธีการ หมายถึง วิธีการดำเนินกิจการต่าง ๆ ในการศาสนาศึกษา เช่น การเรียนการสอน การวัดผล การรับรองฐานและการจัดการอื่น ๆ เพื่อให้การศาสนาศึกษามีความเจริญก้าวหน้า และมีประสิทธิภาพยังเป็นไปตามจารีตประเพณีอันดั่งงามแต่อดีต หากได้มีการปรับปรุงโดยกำหนดเป็นระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยการนี้ ตามที่กำหนดไว้ในระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ ก็อาจจะเหมาะสมกับกาลสมัยและเป็นไปเพื่อความเจริญในทุกด้านโดยแท้

ปฏิบัติการ หมายถึง ผู้ปฏิบัติตามวิธีการ ได้แก่ เจ้าสำนักและครูอาจารย์ซึ่งเป็นผู้แบกภาระการศาสนาศึกษา ควรเป็นผู้มีความหนักแน่นในพระสัทธรรม เอาภาระการศาสนาศึกษาเพื่อมุ่งรักษาพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง พยายามเห็นประโยชน์ของคณะสงฆ์และของพระศาสนาเป็นสำคัญ โดยมุ่งเอางานส่วนนี้เป็นเครื่องแสดงความกตัญญูต่อพระบรมศาสดาและคณะสงฆ์ ถ้าได้อย่างนี้ จัดได้ว่าเป็นผู้ปฏิบัติขั้นดี

อุปการ หมายถึง การอุปถัมภ์บำรุงการศาสนาศึกษาข้อนี้ถือเป็นหลักสำคัญ การศาสนาศึกษานี้ องค์พระมหากษัตริย์ทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ทรงถวายความอุปถัมภ์บำรุงด้วย งบประมาณอุดหนุน (ผ่านเจ้าหน้าที่ของรัฐ) ทรงอุปถัมภ์ด้วยการทรงตั้งเปรียญทรงอุปถัมภ์ด้วยการรับสามเณรผู้สอบได้ชั้นประโยค ป.ธ. 9 ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ในการอุปสมบท ทรงอุปถัมภ์เป็นนิตยภัตแก่ผู้สอบเปรียญ 9 ประโยคได้ จึงนับได้ว่าเป็นพระมหากษัตริย์อย่างสูงสุดต่อการ พระศาสนาศึกษา แต่การที่ทรงอุปถัมภ์ด้วยงบประมาณอุดหนุนผ่านทางเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นทุนอุดหนุนที่น้อยกว่าการศึกษาประเภทอื่น ไม่เพียงพอแก่การจัดการของแต่ละสำนัก แม้จะได้รับการอุปถัมภ์จากประชาชนทั่วไปอีก ก็เป็นส่วนน้อย โดยทั่วไปแล้วไม่เพียงพอแก่การจัดการจึงเป็นเหตุให้การจัดการศาสนาศึกษาเป็นไปด้วยความลำบากในบางสำนัก

สิทธิการ หมายถึง การติดตามผลงานและการควบคุม และส่งเสริมการศาสนาศึกษา

โดยตรงได้แก่เจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้น ดังที่จะกล่าวในการควบคุมและส่งเสริม

ด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ในการจัดการศาสนศึกษาดังกล่าวจะดีหรือไม่ประการใดก็ตาม แต่ด้วยน้ำใจของเจ้าสำนักเรียนและหรือเจ้าสำนักศาสนศึกษา และครูอาจารย์ผู้บริหาร การศาสนศึกษาได้ช่วยแบกภาระการศาสนศึกษาอย่างเต็มกำลัง อันเป็นการแสดงความกตัญญูต่อพระศาสนาและคณะสงฆ์มาตลอด โดยเฉพาะการจัดการศึกษาแผนกบาลี เป็นแผนกที่จัดยากเพราะขาดแคลนทั้งครูและนักเรียนและอื่น ๆ แต่ผู้กตัญญูต่อพระศาสนาและคณะสงฆ์ช่วยแบกภาระอันแสนหนักมาโดยตลอด ได้เป็นเหตุให้คณะสงฆ์และพระศาสนาได้มีผู้เจริญด้วยวิชาความรู้ และขึ้นการศาสนศึกษาอย่างน่าภาคภูมิใจ

อนึ่ง ขอให้ผู้รับผิดชอบต่อการพระพุทธศาสนา ได้มีนึกกำลังจัดการศาสนศึกษา ด้วยแรงศรัทธาและความจริงใจ ให้มีแผนกบาลีมากขึ้นตามลำดับ หากจัดแผนกบาลีไม่ไหว เพราะปริมาณเป็นเหตุ ขอได้จัดแผนกธรรมเพื่อผลิตนักเรียนส่งต่อให้สำนักที่มีแผนกบาลี หากแม้การจะจัดแผนกธรรมไม่ไหวเพราะปริมาณเป็นเหตุ ขอได้ช่วยกันจัดอบรมพระธรรมวินัยแก่พระภิกษุสามเณรโดยอนุโลมตามหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี ตามคำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่องให้ภิกษุสามเณรเรียนพระธรรมวินัย พ.ศ. 2528 ให้จงได้ เพื่อแสดงความกตัญญูต่อพระศาสนาและคณะสงฆ์อย่างแท้จริง

ผู้ควบคุมและส่งเสริม อำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมข้อหนึ่งว่า "ควบคุมและส่งเสริม การศาสนศึกษา...ของคณะสงฆ์" (ม.15 ตรี) จึงถือได้ว่า มหาเถรสมาคมเป็นผู้บัญชาการควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษาของคณะสงฆ์ แต่ในทางปฏิบัติเป็นผู้กำหนดแนวการปฏิบัติในการควบคุมและส่งเสริมและมีคณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษาของมหาเถรสมาคม แม้กองบาลีสนามหลวงและแม่กองธรรมสนามหลวงเป็นผู้รับภาระในส่วนกลาง

อนึ่ง อำนาจเจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้น มีข้อหนึ่งว่า "ควบคุมและส่งเสริม การศาสนศึกษา...ให้ดำเนินไปด้วยดี" (กฎ 15 ข้อ 7,10,15,20 และ 25) เจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้น ย่อมเป็นผู้ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษาโดยแท้ แต่เจ้าคณะจังหวัด (เว้นเจ้าคณะกรุงเทพมหานคร) ควรได้รับการนี้อย่างใกล้ชิดกว่าเจ้าคณะชั้นอื่น เพราะเป็นเจ้าสำนักเรียนคณะจังหวัดโดยตำแหน่ง

การควบคุมและส่งเสริม ความข้อนี้เป็นหลักสำคัญในการถวายเป็นความรู้ระดับเจ้าคณะ จึงจะขอแยกพิจารณาเป็น 2 ประเด็น คือ การควบคุมการศาสนศึกษา จึงขอแยกพิจารณาเป็น 2 ประเด็น คือ การควบคุมการศาสนศึกษา 1 การส่งเสริมการศาสนศึกษา 1

การควบคุมการศาสนศึกษา ได้แก่ การที่เจ้าคณะหรือผู้ที่มีหน้าที่เป็นภาระกำกับดูแล

การศาสนศึกษาที่เจ้าอาวาสจัดขึ้น เพื่อให้เป็นไปตามระเบียบแบบแผนและมีประสิทธิภาพ ดังนี้

1. คณะกรรมการฝ่ายศาสนศึกษา ทำหน้าที่ส่งเสริมสนับสนุน และดำเนินการเกี่ยวกับการศาสนศึกษาของคณะสงฆ์และสามเณร และปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับการศาสนศึกษาตามที่มหาเถรสมาคมจะมอบหมาย

2. แม่กองบาลีสนามหลวง กำกับดูแลการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีควบคุม ด้านหลักสูตรและวิธีปฏิบัติพร้อมทั้งคุณภาพ รวมถึงการสอบวัดผลและการอื่น

3. แม่กองธรรมสนามหลวง กำกับดูแลการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมควบคุม ด้านหลักสูตรและวิธีปฏิบัติพร้อมทั้งคุณภาพ รวมถึงการสอบวัดผลและการอื่น

4. เจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้น ควบคุมดูแลการศึกษาทั้ง 2 แผนก โดย

4.1 ควบคุมเตรียมการก่อนสอบ การสอบและตรวจวัดผล

4.2 ควบคุมดูแลการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามแบบแผนและประเพณีอันดีงาม

4.3 ตรวจตราเยี่ยมเยียนสำนักศาสนศึกษา

4.4 จัดอบรมครูสอนตลอดจนสาริตการสอน เพื่อให้การสอบเป็นไปตามแบบ

เดียวกัน

4.5 ดูแลเร่งรัดให้มีการเรียนการสอนนักเรียนอย่างทั่วถึง อย่างน้อยสุดให้มีการอบรมพระธรรมวินัยโดยอนุโลมตามหลักสูตรนักเรียนชั้นตรี ตามคำสั่งมหาเถรสมาคม

พ.ศ. 2528

4.6 เร่งรัดให้มีการอบรมบาลีและหรือนักธรรมชั้นเอกก่อนสอบ

4.7 โดยเฉพาะเจ้าคณะจังหวัดในฐานะเจ้าสำนักเรียนคณะจังหวัด ควรเร่งรัด

ควบคุมดูแลแต่ละสำนักศาสนศึกษาอย่างจริงจังและโดยทั่วถึง

การส่งเสริมการศาสนศึกษา ได้แก่ การที่เจ้าคณะเป็นภาระคอยช่วยเหลือเกื้อกูล หรืออุดหนุนจนเจือแก่สำนักศาสนศึกษาที่เจ้าอาวาสจัดขึ้น เพื่อให้ศาสนศึกษาดำเนินการไปอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นไปตามวัตถุประสงค์ เจ้าคณะต้องส่งเสริมตามควรแก่เหตุ ดังนี้

1. ช่วยแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น เพราะ

1.1. ขาดแคลนครูสอน

1.2. ขาดแคลนครูผู้มีวิทยฐานะเหมาะสมกับชั้นที่สอน

1.3. ขาดแคลนนักเรียน

1.4. ขาดแคลนอุปกรณ์การศึกษา

1.5. ขาดแคลนทุนดำเนินการ

1.6. ขาดแคลนความอบอุ่น

2. ช่วยส่งเสริมฐานะของสำนักศาสนศึกษาและสำนักเรียน
3. ช่วยส่งเสริมฐานะผู้บริหารการศาสนศึกษาในทุกสำนักตามสมควร
4. ช่วยแนะนำการจัดแบ่งงบประมาณอุดหนุนให้ได้รับตามสมควร
5. ช่วยเกื้อกูลอุดหนุนโดยประการอื่นอันเหมาะสม
6. ช่วยยกย่องเชิดชูผู้สอบเปรียญได้เป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ตามสมควร
7. ส่งเสริมให้พระเปรียญได้เป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ตามสมควร

ประการสุดท้าย การศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกบาลีและแผนกธรรมเป็นการศึกษาหลักและสำคัญยิ่งของคณะสงฆ์ แต่กลับถูกมองข้ามจากเจ้าคณะพระสังฆาธิการหันไปสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาอื่นมากขึ้น นับเป็นการทอดทิ้งการส่งเสริมการศาสนศึกษาอย่างน่าเป็นห่วง

สรุปสภาพปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต การศาสนศึกษา เป็นการจัดการศึกษาให้ความรู้แก่พระภิกษุสามเณร หลักสูตรที่จัดมี 3 ประการ คือ

1. การศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งแผนกธรรม แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ นักธรรมตรี โท เอก มีการสอนกระจายไปทั่วทุกภูมิภาคในประเทศ จากการศึกษาพบว่า ในระหว่างปีงบประมาณ 2535 - 2542 ไม่มีงานวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนในเรื่องนี้

2. การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี แบ่งเป็น 8 ระดับ คือ

2.1 บาลีประโยค 1-2

2.2 บาลี ประโยค 3 = เปรียญธรรม 3 ประโยค

2.3 บาลี ประโยค 4 = เปรียญธรรม 4 ประโยค

2.4 บาลี ประโยค 5 = เปรียญธรรม 5 ประโยค

2.5 บาลี ประโยค 6 = เปรียญธรรม 6 ประโยค

2.6 บาลี ประโยค 7 = เปรียญธรรม 7 ประโยค

2.7 บาลี ประโยค 8 = เปรียญธรรม 8 ประโยค

2.8 บาลี ประโยค 9 = เปรียญธรรม 9 ประโยค

จากการศึกษางานวิจัยของกรมการศาสนาพบว่า สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีมีกระจายทั่วประเทศ โครงสร้างการบริหารงานของสำนักเรียนมีรูปแบบที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับขนาดและความพร้อม ผู้บริหารสำนักจะเป็นผู้กำหนดการจัดการเรียนการสอน และกฎเกณฑ์ระเบียบต่าง ๆ สำหรับหลักสูตรและการวัดผล แม้กองบาลีสนามหลวงเป็นผู้รับผิดชอบ ในแต่ละปีจะมีผู้เรียนขาดสอบและสอบตกจำนวนค่อนข้างสูงและคาดว่า แนวโน้มในอนาคตการศึกษา

พระปริยัติธรรมแผนกบาลีจะเป็นพื้นฐานสำคัญในการสืบทอดพระศาสนา

3. การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จัดการเรียนสอนตามระเบียบการของกระทรวงศึกษาธิการ จากการศึกษาวิจัยพบว่า มีการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลาย มีการจัดการเรียนการสอนสายสามัญควบคู่ไปกับการศึกษาในแผนกธรรมบาลี ผู้บริหารโรงเรียนส่วนใหญ่ จะดำรงตำแหน่งครูใหญ่ควบคู่ไปกับตำแหน่งในการปกครองของคณะสงฆ์มีความรู้ทั้งในแผนกธรรม บาลีและทางโลก ได้รับการฝึกอบรมในการบริหารโรงเรียน ครูผู้สอนส่วนใหญ่จะมีวุฒิการศึกษาตามที่ระเบียบกำหนด แต่มีประสบการณ์สอนน้อย ได้รับค่าตอบแทนน้อย นักเรียนส่วนใหญ่จะมาจากครอบครัวที่มีฐานะยากจน เป็นผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาและมาจากชนบท

แนวโน้มในอนาคต คาดว่า การศึกษาประเภทนี้ รัฐจะให้ความสำคัญสูงสุดเช่นเดียวกับการจัดการศึกษาประเภทอื่น ๆ โดยรัฐเป็นผู้จัดสรรเป็นเงินงบประมาณ เพื่อการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542

สรุป การศาสนศึกษาเป็นหัวใจหลักของพุทธศาสนา ที่มหาเถรสมาคมให้ความสำคัญโดยจัดให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลี และยังสนับสนุนให้มีการศึกษาธรรมแก่ฆราวาสที่เรียกว่า ธรรมศึกษา ซึ่งมีการสอบวัดผลเช่นเดียวกับพระภิกษุสามเณร โดยในแต่ละปีมีผู้สอบได้เพิ่มมากขึ้นและการศาสนศึกษามีใช้จำกัดแต่แผนกธรรมและบาลีเท่านั้น ในปัจจุบันนี้ยังมีมหาวิทยาลัยสงฆ์ 2 แห่งที่เปิดโอกาสให้ศึกษาวิชาการทางโลกเพิ่มมากขึ้น โดยในอนาคตพระภิกษุจะมีความรู้ทางธรรม และทางโลกเพิ่มมากขึ้น

3. การศึกษาสงเคราะห์ หมายถึง การจัดการศึกษาการช่วยเหลือเกื้อกูลหรืออุดหนุนจนเจือหรือช่วยเหลืออุดหนุนจนเจือการศึกษาอื่นนอกการศาสนศึกษาหรือสถาบันการศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาเล่าเรียน

คณะสงฆ์ได้กำหนดการศึกษาสงเคราะห์เป็นกิจการอันหนึ่งของคณะสงฆ์ การศึกษาสงเคราะห์นั้น ว่าโดยลักษณะควรแยกเป็น 2 คือ

1. การศึกษาอื่นนอกจากการศาสนศึกษา ที่พระสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการเพื่อสงเคราะห์ประชาชนหรือพระภิกษุสามเณร

2. การสงเคราะห์เกื้อกูลแก่การศึกษา สถาบันการศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษา

2.1 หมายถึง การจัดการศึกษาอื่นจากการศาสนศึกษา เพื่อการสงเคราะห์อนุเคราะห์แก่ประชาชน หรืออาจารย์พระภิกษุสามเณรด้วย การศึกษาที่พระสงฆ์ได้ดำเนินการในลักษณะนี้จัดได้ถึง 4 ประเภท คือ

2.1.1 โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา โรงเรียนประเภทนี้แต่ดั้งเดิมคือ โรงเรียนราษฎร์ของวัด วัดหรือมูลนิธิของวัดจัดตั้งขึ้นเพื่อจะช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ประชาชนเป็นหลัก บางแห่งมีนักเรียนเฉพาะชาย - หญิง บางแห่งมีภิกษุสามเณรแต่แยกห้องเรียน ได้โอนมาเป็นโรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา ตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการจัดตั้งโรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2532 มีทั้งระดับอนุบาล ประถม มัธยม ขณะนี้มี 52 โรงเรียนและอยู่ในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน

2.1.2 โรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตามพระราชประสงค์ ซึ่งเป็นโรงเรียนที่อยู่ในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน ตั้งขึ้นตามพระราชประสงค์และอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ ขณะนี้ที่ทราบชัด วัดดำเนินการอยู่ 2 แห่ง คือ โรงเรียนวัดศรีจันทร์ จังหวัดสมุทรปราการ และโรงเรียนวัดบึงเหล็ก จังหวัดนครพนม

2.1.3 ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดจัดตั้งขึ้นเพื่อให้การศึกษาอบรมศีลธรรม วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามแก่เด็กและเยาวชน สอนเฉพาะวันอาทิตย์ จัดตั้งตามระเบียบกรมการศาสนาว่าด้วยศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ พ.ศ. 2534 และอยู่ในสังกัดกรมการศาสนา มีวัดต่าง ๆ จัดตั้งศูนย์อบรมพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์จำนวนมาก

2.1.4 ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด จัดตั้งขึ้นเพื่ออบรมเด็กเล็กก่อนวัยเรียน นักเรียนมีทั้งชายและหญิง วัดได้จัดตั้งขึ้นตามระเบียบของกรมการศาสนา ว่าด้วยการจัดตั้งศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด พ.ศ. 2537 และอยู่ในสังกัดกรมการศาสนา มีวัดต่าง ๆ จัดตั้งศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์จำนวนมาก

อนึ่ง ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ยังมีจัดในนามกรมการพัฒนาชุมชนและกระทรวงสาธารณสุขอีกส่วนหนึ่งด้วย

โรงเรียนและศูนย์อบรมทั้ง 4 ประการนี้ ควรจัดเป็นการศึกษาสงเคราะห์โดยแท้ เพราะได้ลักษณะโดยประการทั้งปวง

อนึ่ง โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา จัดตั้งขึ้นเพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการแผนกสามัญศึกษาเป็นจุดยืนวิชาพระปริยัติธรรม หมวดภาษาบาลี หมวดพระธรรมวินัยและศาสนปฏิบัติเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งจัดตั้งขึ้นตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ. 2537 และอยู่ในสังกัดกรมการศาสนา ในขณะนี้วัดต่าง ๆ จัดตั้งขึ้นมาก โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ยังมิได้จัดเป็นการศึกษาหรือการศึกษาสงเคราะห์ โดยรูปการนั้นน่าจะจัดเป็น "การศึกษาสงเคราะห์" เพราะการให้โอกาสจัดขึ้นก็เพื่อสงเคราะห์

พระภิกษุสามเณร จุดยืนของวิชาที่สอนคือ วิชาสามัญศึกษา ทั้งผู้เรียนและผู้สอนก็นับหนักทาง วิชาสามัญศึกษา

2.2 หมายถึง การที่เจ้าคณะพระสังฆาธิการพระภิกษุสามเณรหรือวัดช่วยเหลือ เกื้อกูลแก่การศึกษาประเภทอื่นนอกเหนือจากการศาสนาหรือสถาบัน หรือบุคคลที่กำลัง ศึกษาเล่าเรียนโดยประการที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยและเป็นไปโดยเหมาะสม

ผู้จัดการ หน้าที่ที่เจ้าอาวาสในมาตรา 37 (1) ความตอนหนึ่งว่า "...จัดกิจการ...ของวัด ให้เป็นไปด้วยดี" การศึกษาสงเคราะห์ตาม 1) เป็นกิจการของวัดจัดเข้าในหน้าที่เจ้าอาวาส ในคำ ที่กล่าวนี้ ดังนั้น ผู้จัดการศึกษาสงเคราะห์ได้แก่เจ้าอาวาสวัดนั้น ๆ เจ้าอาวาสทั้งเจ้าคณะทุกชั้น ย่อมจัดได้โดยแท้ เพราะเป็นลักษณะให้การช่วยเหลือเกื้อกูล

การจัดการ การจัดการศึกษาสงเคราะห์ เฉพาะที่วัดหรือที่คณะสงฆ์จัดการเองทั้งสิ้น 4 ประเภทที่กล่าวมาแล้ว ว่าด้วยความมุ่งหมายนั้น

โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา และโรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตาม พระราชประสงค์ มีความมุ่งหมายให้วัดและพระภิกษุในพระศาสนาได้จัดการศึกษาตามหลักสูตร ของกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อสงเคราะห์เด็กและเยาวชนของชาติและพระภิกษุสามเณรส่วนหนึ่ง เป็นเหตุให้เด็กและเยาวชนได้เข้าใกล้วัดวาอารามอันเป็นแดนสงบ และเป็นแดนแห่งคุณธรรมของ พระศาสนา

ศูนย์ศึกษาพุทธศาสนาวินัยวิทยามีความมุ่งหมายที่ให้วัดและพระสงฆ์ ได้ให้การศึกษาด อบรมปลูกฝังศีลธรรมวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามแก่เด็กและเยาวชน เป็นโอกาสให้พระสงฆ์ ได้ใช้วิชาการศาสนศึกษา เพื่อพัฒนาทรัพยากรบุคคลของชาติด้วยหลักคุณธรรมของพระศาสนา ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด มีความมุ่งหมายให้วัดได้ช่วยอบรมบ่มนิสัยของเด็ก ก่อนวัยเรียน เพื่อปลูกฝังคุณธรรมและศีลธรรมแต่ยังเด็ก ทั้งเป็นการให้โอกาสวัด และพระสงฆ์ได้ ร่วมพัฒนาทรัพยากรบุคคลของชาติแต่วัยเด็ก ๆ

การจัดการศึกษาและการจัดการอบรมทั้ง 4 ประเภทนี้ นับเป็นงานที่พระสงฆ์ มีโอกาส ช่วยพัฒนาชาติบ้านเมืองโดยหลักแห่งคุณธรรมของพระศาสนาโดยแท้ ในการจัดการนั้น มีองค์ประกอบ 5 ประการอย่างครบถ้วนและเพียบพร้อมกว่าการศาสนศึกษา คือ

1. หลักการ อันได้แก่ ระบบและหลักสูตรต่างๆ ได้มีการจัดไว้ให้สอดคล้องกับผู้เข้าเรียน ตามระเบียบว่าด้วยการนั้น ๆ อย่างครบครัน

2. วิธีการ ได้แก่ วิธีปฏิบัติ ได้วางระเบียบว่าด้วยการนั้น ๆ ไว้พอเหมาะสม

3. ปฏิบัติการ ซึ่งได้แก่ เจ้าอาวาส ครูพี่เลี้ยง ครูสอน ได้จัดไว้ตามระเบียบว่าด้วย

การนั้น ๆ ที่มีค่าตอบแทนเหมาะสมกับงาน

4. อุปการ ได้แก่ การอุปถัมภ์ การได้รับเงินงบประมาณอุดหนุนจากหน่วยงานที่สังกัดเพียงพอแก่การงาน

5. สิทธิการ มีการติดตามผลการปฏิบัติจากทางราชการและโดยทางคณะสงฆ์ทุกส่วนทุกชั้น

ด้วยองค์ประกอบของการทำงานที่มีครบและพอเหมาะสมควรแก่การปฏิบัติของแต่ละสำนักจึงน่าจะไม่มีปัญหา ขอให้แต่ละโรงเรียนหรือแต่ละศูนย์ได้ตั้งใจที่จะปฏิบัติงานให้เป็นไปตามระเบียบแบบแผนว่าด้วยการนั้น ๆ และให้เป็นไปโดยสุจริตยุติธรรมเป็นที่ตั้งการศึกษาสงเคราะห์จะดำเนินไปด้วยดี

ส่วนการสงเคราะห์การศึกษาอื่น ๆ จากการศาสนศึกษาหรือการสงเคราะห์สถาบันการศึกษาหรือการสงเคราะห์บุคคลผู้กำลังศึกษา ทั้งเจ้าคณะ ทั้งเจ้าอาวาสทั้งพระภิกษุสามเณรทั่วไปย่อมจัดการทั้งเป็นการส่วนตัวหรือเป็นการคณะได้ โดยรูปแบบ

1. ตั้งทุนสงเคราะห์การศึกษาชั้นประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา
2. ช่วยพัฒนาสถานการศึกษา
3. ช่วยเหลือด้านอุปกรณ์การศึกษา
4. ช่วยเฉพาะบุคคลผู้กำลังศึกษา

การช่วยเหลือในรูปแบบนี้เป็นการสงเคราะห์การศึกษา เป็นผลดีแก่ประเทศชาติอันเป็นส่วนรวมและผลอาจจะสะท้อนย้อนกลับถึงคณะสงฆ์ การจัดการศึกษาสงเคราะห์เองก็ดี การช่วยเหลือลักษณะนี้ก็ดี จัดเป็นการศึกษาสงเคราะห์ของคณะสงฆ์โดยแท้

ผู้ควบคุมและส่งเสริม อำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมข้อหนึ่งคือ “ควบคุมและส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์...ของคณะสงฆ์” และอำนาจหน้าที่เจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้น มีข้อหนึ่งว่า “ควบคุมและส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์ให้เป็นไปด้วยดี” และคำหนึ่งว่า “ตรวจตราชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ในบังคับบัญชาให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย” ดังนั้น แม้การศึกษาที่กล่าวมาแต่ละประเภท จะมีระเบียบของทางราชการกำหนดไว้ชัดเจนทั้งการควบคุมและส่งเสริมทั้งผู้ปฏิบัติแล้วก็ตาม แต่เพราะการศึกษาดังกล่าวเป็นการศึกษาสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ การดำเนินการของเจ้าอาวาสเกี่ยวกับการนี้ ย่อมเป็นการดำเนินการอันชอบด้วยหน้าที่ เจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้น จึงต้องมีส่วนควบคุมและส่งเสริมตามสมควร ถ้าเพิกเฉยเสีย ย่อมเป็นการละเว้นการปฏิบัติหน้าที่ เจ้าคณะและเจ้าอาวาสผู้เอากภาระนี้ ย่อมได้รับการยกย่อง เช่น ...ย่อมได้สิทธิพิเศษในการพิจารณาแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์

การควบคุมและส่งเสริม การควบคุมในการจัดตั้งให้เป็นไปตามระเบียบแบบแผน มีระเบียบการตามที่กำหนดไว้ในระเบียบว่าด้วยการนั้น ๆ แม้การส่งเสริมด้วยการจัดงบประมาณ รัฐเพื่อช่วยการนั้น ๆ ก็เป็นไปตามข้อกำหนดของทางราชการ ทางราชการนั้นให้งบประมาณเพื่อ การศึกษาประเภทนี้สูงกว่าการศาสนศึกษาอย่างเด่นชัด คือ ให้เพียงพอที่ดำเนินการได้

ส่วนการควบคุม เจ้าคณะก็ต้องดูแลควบคุมอีกทางหนึ่ง เพราะการศึกษาประเภทนี้ เป็นการคณะสงฆ์หรือการพระศาสนา เป็นกิจการของวัดตามหน้าที่ของเจ้าอาวาส ส่วนการ ส่งเสริมนั้น เจ้าคณะควรให้การช่วยเหลือเกื้อกูลสถาบันการศึกษาหรือบุคคลผู้ศึกษา โดยไม่ขัด ต่อพระธรรมวินัยและระเบียบแบบแผนของพระสงฆ์ เช่น ช่วยขวนขวายในการสร้างอาคารเรียน ช่วยจัดหาอุปกรณ์ทางการศึกษา จัดตั้งทุนสงเคราะห์นักเรียนชั้นประถม มัธยมและอุดมศึกษา ตามหลักการประกาศมหาเถรสมาคม ช่วยแก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าอาวาสให้เป็นไปโดยชอบและ พิจารณาให้กำลังใจและบำรุงขวัญเจ้าอาวาสตามควรแก่การปฏิบัติหน้าที่

สรุปสภาพปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต การศึกษาสงเคราะห์ เป็นการจัดการศึกษา ของสงฆ์ที่จัดให้แก่เยาวชนและฆราวาส เช่น โรงเรียนการกุศลในวัด ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ ในวัด ศูนย์ศึกษาพุทธศาสนาวินิจฉัยจากการศึกษางานวิจัย พบว่า

ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัดให้บริการแก่เด็กในชุมชน ได้รับงบประมาณอุดหนุน จากกรมการศาสนา ส่วนใหญ่เป็นศูนย์ขนาดเล็กและตั้งอยู่ภายในวัด ผู้บริหารศูนย์จะเป็น เจ้าอาวาส ครูพี่เลี้ยงส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีวุฒิการศึกษาระดับอนุปริญญา และไม่ได้รับการพัฒนา อบรมอย่าง เป็นระบบต่อเนื่อง การเรียนการสอนใช้แนวการจัดประสบการณ์ของ กระทรวงศึกษาธิการ นำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น สื่อการสอนจะมีลักษณะ เป็นสื่อพื้นฐาน แนวโน้มในอนาคตคาดว่า ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัดยังคงเป็นที่ต้องการของ ชุมชนต่อไป และควรจะได้รับ การจัดสรรงบประมาณจากรัฐ เป็นค่าใช้จ่ายที่เหมาะสมตาม พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542

ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนวันอาทิตย์ พบว่าส่วนใหญ่เปิดทำการสอนหลายปี ผู้ปฏิบัติงานส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุ สามเณร มีนักเรียนประมาณ 20-60 คน มีห้องเรียนแบบ เอนกประสงค์ ผู้ที่ทำการสอน จะมีวุฒิตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 จนถึงปริญญาตรีและ เปรียญธรรม 5 ประโยค นักธรรมเอกมีหลักสูตรการสอนสำหรับครู แต่ก็ไม่ได้ยึดการสอนตาม หลักสูตรเป็นหลักในการสอนมากนัก มีการประเมินผลทุกภาคเรียน

สรุป การศึกษาสงเคราะห์นั้น ยังเป็นงานที่ยังมีความจำเป็นที่พระสงฆ์จะต้องเข้ามา มี บทบาทให้มากขึ้นกว่าเดิม ในส่วนของการให้การศึกษาศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนวันอาทิตย์

เป็นต้น การตั้งศูนย์อบรมและก่อนเกณฑ์และที่สำคัญคือการตั้งทุนการศึกษา ที่ทางคณะสงฆ์พยายามให้วัดทุกวัดช่วยกันตั้งทุนการศึกษาขึ้นทุกระดับตั้งแต่ระดับประถมศึกษา จนถึงอุดมศึกษา โดยอาศัยความร่วมมือจากคณะกรรมการวัด ชาวบ้าน ชุมชน ร่วมกันส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมทางด้านนี้เพิ่มมากขึ้น ซึ่งนอกเหนือจากการให้การศึกษาตามแบบต่าง ๆ

4. การเผยแผ่พระพุทธศาสนา หมายถึง การปฏิบัติการสอนธรรมในพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ โดยใช้รูปแบบการและวิธีการซึ่งไม่ขัดพระวินัย และความประพฤติตามธรรมเนียมของพระสงฆ์

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า มหาวชิราวุธเจ้าคณะใหญ่หนเหนือ ได้กล่าวถึงการเผยแผ่ไว้ว่า การทำให้ขยายวงกว้างออกไปให้แพร่หลายออกไป การเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงได้แก่การดำเนินงานเพื่อให้หลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไป มีผู้เคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัยและน้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติเหล่านั้น เพราะพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นมาเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก หัวใจสำคัญในการเผยแผ่คำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก โดยให้เกิดประโยชน์สุขตามที่พระพุทธองค์ทรงพระประสงค์ 3 ประการ คือ 1. ทุติยภูมิมีกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาตินี้) 2. สัมปรายิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาติหน้า) และ 3. ปรมัตถประโยชน์ (ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน)

งานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสหรือผู้รักษากการแทนเจ้าอาวาส มีหน้าที่จะต้องรับผิดชอบ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตามบทบัญญัติในมาตรา 37 (3) แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535 ดังนี้) มาตรา 37 เจ้าอาวาสมีหน้าที่ ดังนี้

1. เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ ตามบทบัญญัตินี้ ได้จำแนกการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอันเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาส หรือผู้รักษากการแทนเจ้าอาวาสจะต้องประพฤติ จะต้องปฏิบัติ จะต้องจัด ต้องทำ อันเป็นภารกิจประจำตลอดเวลาที่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสหรือผู้รักษากการแทนเจ้าอาวาส โดยแยกออกเป็น 2 ประการ คือ

1. เป็นธุระในการจัดการศึกษา อบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิต
2. เป็นธุระในการอบรมและสั่งสอนธรรมแก่คฤหัสถ์

การเผยแผ่และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนทุกคน มีหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไป เพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก ความวัฒนาสถาพรของพระพุทธ

ศาสนาและความมั่นคงของชาติไทย ผู้ที่จะทำหน้าที่เผยแผ่ศาสนาได้ดี ต้องเป็นผู้รู้ศาสนาและปฏิบัติตนตามหลักธรรมในศาสนาได้โดยสมบูรณ์เป็นนิจ การเผยแผ่ศาสนามีคำที่ใช้อยู่ 2 คำ คือ คำว่า “เผยแผ่” และ “เผยแผ่” คำว่า เผยแผ่เป็นลักษณะของมิชชันนารี คือ มุ่งมั่นจะให้ผู้นับถือนับในศาสนาของตน ซึ่งเป็นลักษณะแห่งการจงใจให้อีกฝ่ายหนึ่งหันมานับถือคำสอนนั้น ๆ ส่วนคำว่าเผยแผ่ หมายถึง การประกาศ ให้ทราบ แม้หากทราบแล้วสนใจจะเป็นพุทธศาสนิกชนก็ไม่ใช่ที่รังเกียจ การเผยแผ่จึงเป็นศัพท์ที่มีลักษณะอะลุ้มอล่วยและแสดงถึงการมีใจกว้าง ไม่ผูกมัดผู้อื่นด้วยความคิดของตนเองหรือศาสนาของตน” ในการเผยแผ่หรือการเผยแผ่พระพุทธศาสนาถ้ากระทำโดยคฤหัสถ์นิยมใช้คำว่า เผยแผ่ เช่น “อำนาจหน้าที่ส่วนหนึ่งของกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ คือ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาอันนับเป็นศาสนาประจำชาติ” องค์การสมาคมต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจะมีวัตถุประสงค์ข้อหนึ่งว่า “เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา” เป็นต้น แต่ถ้าเป็นหน้าที่ของพระภิกษุสามเณรหรือพระสงฆ์จะใช้คำว่า เผยแผ่...เช่น “พระพุทธศาสนาแพร่หลายมาจนถึงทุกวันนี้ก็เพราะพระสาวกได้ช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนา ถ้าขาดการเผยแผ่แล้ว พระพุทธศาสนาจะไม่แพร่หลายมาจนถึงทุกวันนี้”

ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาครั้งพุทธกาล มีจุดมุ่งหมายสูงสุดได้แก่ วิมุตติ คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ แม้จะเผยแผ่ให้ผู้ฟังหลุดพ้นถึงขั้นโลกุตตระไม่ได้ ก็ต้องพยายามเผยแผ่ให้ผู้ฟังหลุดพ้นในขั้นโลกียะ (ซึ่งใช้เป็นความมุ่งหมายของการเผยแผ่ในปัจจุบันได้ด้วย) เช่น ผู้ฟังมีโลภะ โทสะ โมหะ ก็ให้คลายจากโลภะ โทสะ โมหะลงบ้าง ผู้ฟังมีทุกข์ก็ให้คลายจากทุกข์ผู้ฟังมีความประพฤติดื้ออย่างใดก็ให้เลิกได้หรือผ่อนให้คลายลงได้

จุดมุ่งหมายการเผยแผ่อีกอย่างหนึ่ง ผู้เผยแผ่ต้องพึงให้ผู้ฟังได้รับผล 5 ประการ คือ

1. ผู้ฟังยอมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
2. สิ่งใดเคยได้ฟังแล้ว แต่ไม่เข้าใจชัด ย่อมเข้าใจสิ่งนั้นชัด
3. บรรเทาความสงสัยเสียได้
4. ทำความเห็นให้ถูกต้องได้
5. จิตของผู้ฟังยอมผ่องใส

หน้าที่ในการเผยแผ่ของวัดหรือพระสงฆ์ คือ การจัดการเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ องค์การเผยแผ่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของวัดต่าง ๆ เจ้าคณะตำบล คณะสงฆ์อำเภอ คณะสงฆ์จังหวัดเกี่ยวกับการเผยแผ่ไว้ ดังนี้

1. อบรมภิกษุสามเณรให้มีสมณสัญญาและอบรมในเรื่องจรรยาบรรณ ทอดถึงการปฏิบัติอันเกี่ยวกับพิธีหรือแบบอย่างต่าง ๆ

2. อบรมการทำวัตรสวดมนต์ให้เป็นไปโดยมีระเบียบเรียบร้อย

3. หาอุบายวิธีให้ได้ยินได้ฟังโอวาท คำสั่งสอนหรือแนะนำที่เป็นประโยชน์

4. แนะนำสั่งสอนอบรมประชาชนให้เข้าใจศาสนาพิธีและการปฏิบัติ

5. เทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมและให้ได้ยินได้ฟังเรื่องเกี่ยวกับพระศาสนาโดยถูกต้อง

6. หาอุบายวิธีระงับกัณธกรรมปฏิรูปมิให้เกิดขึ้นหรือบำบัดที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปโดยที่ชอบ

7. ขวนขวายเพื่อให้ศิษย์วัดมีความรู้ในเรื่องพระศาสนาและอบรมในทางศีลธรรมมีการไหว้พระสวดมนต์ เป็นต้น

8. ขวนขวายจัดตั้งห้องสมุดเพื่อประโยชน์แก่การศึกษาธรรมบาลีหรือเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนหรือขวนขวายจัดหาหนังสือเกี่ยวกับความรู้ทั่วไปบ้าง ที่เกี่ยวกับการไหว้พระสวดมนต์ ที่เกี่ยวกับศีลธรรม ที่เกี่ยวกับประวัติพระ เพื่อให้ผู้รักาศิลปวัฒนธรรมตามวัดต่าง ๆ ได้ทอ้งได้อ่าน ได้ฟังตามควรแต่สถานที่และโอกาส

9. ขวนขวายจัดหาเครื่องอุปกรณ์ในการเรียนภาษาไทยบางประเภท สำหรับชั้นประถมขึ้นไว้ เพื่อให้เด็กที่ขัดสนยืมใช้ในการเรียน

กิจการเผยแผ่ของพระสงฆ์ วัดและคณะสงฆ์ในปัจจุบันมีทั้งแบบประเพณีแบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบันและแบบที่จัดเป็นคณะหรือหน่วยงานเฉพาะขึ้นดำเนินการ

1. การเผยแผ่ตามประเพณีคณะสงฆ์และประเพณีไทย ได้แก่ การเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนที่วัด บ้าน ผู้อาราธนาและที่อื่น ๆ ในโอกาสต่าง ๆ ทั้งแบบเทศน์ธรรมคา คือ เทศน์รูปเดียว หรือเทศน์ปุจฉาวิสัชนา 2 รูปขึ้นไป และได้มีการปรับปรุง มีการเทศน์ทางวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์หรือบันทึกเสียงหรือแถบบันทึกเสียงนำไปเผยแผ่ในที่ต่าง ๆ และโอกาสต่าง ๆ

2. การเผยแผ่แบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบันได้แก่ การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การปาฐกถาธรรมในที่ประชุมที่วัดหรือที่อื่น ๆ ในโอกาสต่าง ๆ หรือโดยทางวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์บันทึกเสียงหรือแถบบันทึกเสียงไปเผยแผ่ในที่อื่นในโอกาสต่าง ๆ รวมตลอดถึงการพิมพ์หนังสือเทศน์ หนังสือธรรมะออกเผยแผ่หรือลงในหนังสือพิมพ์

3. การเผยแผ่แบบจัดเป็นคณะหรือเป็นหน่วยงานเผยแผ่หรือเป็นสถานศึกษา เป็นการ

ประจำหรือครั้งคราวหรือจัดเป็นกิจกรรมพิเศษในวัดหรือในหมู่บ้านใกล้เคียงเช่น งานพระธรรมทูต งานพระธรรมจาริก งานอบรมประชาชนประจำตำบล (อ.ป.ต.) หน่วยสงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์ โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ฯลฯ

ส่วนการเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้านคฤหัสถ์ มีการตั้งเป็นสมาคมเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา เช่น พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ สมาคมส่งเสริมพระพุทธศาสนาต่าง ๆ การบรรยายธรรมในที่ประชุม และทางสื่อมวลชนต่าง ๆ การตั้งชมรมพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยและโรงเรียนต่าง ๆ ตลอดจนการศึกษาพระพุทธศาสนาในสถานศึกษาและในที่สาธารณะต่าง ๆ

ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์ (2526, หน้า 9-13) ได้ให้ทัศนะว่า การจัดกิจกรรมในวัดเพื่อประโยชน์แก่ชาวบ้าน วัดควรประกอบด้วยกิจกรรมตามหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์เพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาและปลูกฝังศีลธรรม ได้แก่

1. การจัดให้มีการทำบุญสมทานศีล และการได้ฟังพระธรรมเทศนาทุกวันธรรมสวนะ เดือนหนึ่ง 4 ครั้ง เพื่อให้ชาวพุทธได้ทำบุญครบองค์แห่งบุญ คือ ทาน ศีลและภาวนา อันได้แก่ การนำภัตตาหารมาถวายพระภิกษุสามเณร เริ่มด้วยการสวดมนต์ไหว้พระหรือทำวัตรเช้าและการสมทานศีล 5 หรือ 8 ตามอัธยาศัย เมื่อพระฉันภัตตาหารแล้ว ให้นำอาหารที่ถวายพระนั้นมาร่วมรับประทานกันเป็นการส่งเสริมความสามัคคี จากนั้นฟังพระธรรมเทศนาร่วมกัน อาจจะได้เจริญจิตภาวนาหรือเข้าวิปัสสนาหรืออโบลสถศีลร่วมกันตามอัธยาศัย กิจกรรมนี้วัดในเมืองอาจทำทำนองเดียวกันในวันหยุดราชการหรือวันหยุดงานแบบสากล สำหรับประชาชนเจ้าของวัดที่เป็นข้าราชการหรือคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม

2. การจัดให้ประชาชนบางกลุ่มได้มีโอกาสทำวัตร สวดมนต์และเจริญจิตภาวนาหรือศึกษาธรรมะ และปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่จัดเป็นประจำหรืออาจจะมีกิจกรรมอย่างอื่นประกอบ เช่น มีการสมทานศีล ฟังพระธรรมเทศนา สนทนาธรรม ฟังปาฐกถาธรรม บรรยายธรรม

3. การจัดให้มีการทำบุญตามประเพณีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันเทศกาลของท้องถิ่นและวันสำคัญของบ้านเมือง ให้ประชาชนเจ้าของวัดได้มาร่วมงาน สวดมนต์ไหว้พระสมทานศีล ละเว้นอบายมุข บำเพ็ญประโยชน์ร่วมกัน

4. การจัดให้มีการบรรพชาและอุปสมบทตามประเพณีหรือการที่จะจัดให้มีการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนแก่นักเรียนหรือเด็กภายในหมู่บ้านตำบลนั้น ๆ ที่วัดแล้ว ให้ได้ศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ตามแบบแผนประเพณีคณะสงฆ์อย่างจริงจัง เมื่อลาสิกขาไปแล้วก็เป็น

คนที่มีศีลธรรมได้ดีกว่าคนที่ไม่เคยบวชเรียนเลย

5. การจัดให้มีการสอนพระปริยัติธรรมภายในวัดแต่พระภิกษุสามเณรทุกรูปทุกวัดที่มีพระภิกษุสามเณร 5 – 10 รูปขึ้นไปควรจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมวัดที่มีพระภิกษุสามเณรน้อยควรจะให้ไปศึกษาที่วัดใกล้เคียง ผู้บวชตั้งแต่ 1 พรรษาขึ้นไปจะต้องเรียนนักธรรมบาลีและเจ้าอาวาสทุกวัดควรจัดการสอนหรือจัดให้พระภิกษุสามเณรในวัดได้ศึกษาเล่าเรียนและสอบนักธรรมบาลี

6. การจัดตั้งหน่วยพุทธมามกะผู้เยาว์ ให้เรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์หรือจัดสอนธรรมศึกษาแก่นักเรียนและประชาชนในวัด เพื่อเป็นการนำเด็ก เยาวชนและประชาชนให้เข้าใกล้หรือเข้าสู่พุทธศาสนาหน่วยพุทธมามกะผู้เยาว์ สำหรับเด็กไม่เกินระดับประถมศึกษา โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์หรือวันหยุดสำหรับนักเรียนทุกระดับ การสอนธรรมศึกษาเป็นการจัดสอนให้นักเรียนหรือประชาชนได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมตามหลักสูตรของคณะสงฆ์และจัดให้เข้าสอบสนามหลวงด้วย เป็นกิจกรรมที่ทุกวัดควรจัดโดยพระภิกษุในวัดนั้นเป็นพระอาจารย์หรือครูผู้สอน

7. การจัดสอนกัมมัฏฐานทั้งสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐานในวันธรรมสวนะโดยกำหนดเป็นประจำหรือจัดสอนในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัด แก่นักเรียนนักศึกษาในสถานศึกษาที่ตั้งอยู่ในวัดนั้น

8. การจัดกิจกรรมอย่างอื่น ๆ ที่เป็นการให้ความรู้ทางศาสนา ศีลธรรมและแนวทางการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ควรที่จะจัดให้มีขึ้นที่วัดตามโอกาสเป็นครั้งคราว เช่น การจัดการเทศน์ การบรรยายธรรม การปาฐกถาธรรม การแสดงนิทรรศการ ฯลฯ

สรุปสภาพปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต การเผยแผ่ เป็นการนำศาสนาธรรมหรือคำปฏิบัติคำสอนในพระพุทธศาสนาสู่ปวงชน โดยใช้รูปแบบและวิธีการต่าง ๆ จากการศึกษางานวิจัย เรื่อง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของกรมการศาสนา พบว่า ในปัจจุบันการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่ประชาชน มีการเผยแผ่ในสถานศึกษา หน่วยเผยแผ่ศีลธรรม หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล หน่วยพุทธมามกะด้วย วิธีการเทศน์ อบรมปฏิบัติพระธรรมและเอกสารสิ่งพิมพ์ ผู้ที่ทำหน้าที่เผยแผ่ ได้แก่ พระธรรมทูต พระวิปัสณาจารย์ พระบัณฑิตอาสาพัฒนา พระเปรียญอาสาพัฒนา พระจริยนิเทศก์ คณะกรรมการและสมาชิกในพุทธสมาคม คณะครูอาจารย์สอนในศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ผู้ที่ทำหน้าที่อบรมประชาชนประจำตำบล ผู้ที่ทำหน้าที่เผยแผ่ศีลธรรมในสถาบันการศึกษาและอื่น ๆ เนื้อหาที่ให้การอบรมจะเน้นหนัก คือ หลักศีลธรรม จริยธรรม วัฒนธรรมและสามัคคีธรรม สัมมาชีพ เป็นต้น

แนวโน้มในอนาคตในเรื่องของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาคาดว่าจะมีการเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการให้มีความเหมาะสม ทันสมัย สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

สรุป การเผยแผ่ในอดีตและในปัจจุบันจะเป็นการเผยแผ่ในแนวรับ โดยรอให้คนเข้ามาในวัดหรือมีกิจกรรมเกิดขึ้นในวัดแต่ในอนาคต จะเป็นการเผยแผ่ในแนวรุก โดยพระภิกษุจะต้องออกไปเผยแผ่ภายนอกวัด รวมทั้งจะมีการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย คือ สิ่งพิมพ์ต่าง ๆ วิทยุ โทรทัศน์หรือแม้แต่ทางอินเทอร์เน็ต เป็นต้น เป็นสื่อในการเผยแผ่ในอนาคตเพิ่มมากขึ้น

5. การสาธารณูปการ "สาธารณูปการ" ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ว่าเป็น "ค่านาม" หมายถึง " การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์"

ส่วน "สาธารณูปการ" ที่จัดเป็นระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ส่วนกลางในสมัยใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ได้ใช้คำว่า "องค์การสาธารณูปการ" แต่ในปัจจุบันบทบัญญัติว่าด้วยอำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมและระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง เรียกว่า "การสาธารณูปการ" ทั้งองค์การสาธารณูปการ และการสาธารณูปการ มีความหมายในการรวมกิจการคณะสงฆ์อย่างเดียวกัน กล่าวคือหมายถึง

1. การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและศาสนสถาน
2. กิจการอันเกี่ยวข้องกับการวัด คือ การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิก การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างเป็นวัดมีพระภิกษุอยู่จำพรรษา และการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง
3. กิจการของวัดอื่น ๆ เช่น การจัดงานวัด การเรียไร
4. การศาสนสมบัติของวัด (ศบว.)

การสาธารณูปการใน 4 ความหมายนี้ ส่วนมากบัญญัติไว้ในหน้าที่เจ้าอาวาส มาตรา 37 (1) ว่า "บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี

ลักษณะงานการสาธารณูปการ ตามความหมายที่กล่าวมาแล้วนั้นว่าโดยลักษณะงานมีลักษณะแตกต่างกันเป็น 3 คือ

1. การกระทำด้วยแรงความคิดแรงงานและทุนทรัพย์ รวมถึงการควบคุม
2. การกระทำด้วยเอกสารรายงาน
3. การกระทำโดยการจัดประโยชน์

3.1 ได้แก่ การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ เป็นกิจการที่จะต้องทำด้วยแรงความคิด กล่าวคือ การวางโครงการให้พอเหมาะสมกับกิจที่จะดำเนินการ เมื่อดำเนินการ

ต้องใช้แรงงานและทุนทรัพย์และใช้หลักบัญชีควบคุมด้วย ใคร่ขอกล่าวถึงการวางโครงการงานพอให้มองเห็น ความข้อนี้ควรเริ่มการคิดทำแผนผังวัดให้พอเหมาะสมกับสภาพของวัด เช่น ควรกำหนดที่สร้างอุโบสถ ศาลาการเปรียญ กุฏิ ซึ่งเป็นหลักของวัดไว้ที่ใด โรงเรียนพระปริยัติธรรม หอสมุดมนต์ หอระฆัง หอกลอง ถนนหนทาง และอื่นๆ ไว้ที่ใด แล้วเขียนแผนผังวัดเป็นหลัก และเขียนแบบแปลนสิ่งที่จะสร้างตามโอกาสและสิ่งที่จะสร้างขึ้นนั้นควรให้เป็นทรงไทยอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติหรือยึดเอาศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ขนาดใหญ่เล็กตามแหล่งของทุนทรัพย์ เมื่อจะสร้างต้องสร้างเสนาสนะต่าง ๆ ตามที่แผนผังที่กำหนดไว้ และเสนาสนะที่สร้างขึ้นมานั้นต้องให้เป็นไปตามแบบแปลน แม้การปฏิสังขรณ์ก็ถือแบบแปลนนี้เป็นหลักปฏิบัติ แต่ส่วนมากแผนผังวัด มักเขียนแล้วแต่คราวขออนุญาตสร้างวัด เมื่อเขียนแล้วต้องให้เป็นไปตามเดิม เว้นแต่มีการขยายบริเวณวัดให้กว้างขวางกว่าเดิม

3.2 ได้แก่การดำเนินการกิจการทางด้านเอกสาร เช่น การขออนุญาตสร้างวัด ขอยุบเลิกวัด ขอต้งวัด ขอรวมวัด ขอย้ายวัด ขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา ขอยกวัดร้างเป็นวัดมีพระภิกษุจำพรรษาและการขอยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง ขออนุญาตจัดงานวัด ขออนุญาตเรียไร การดำเนินการเหล่านี้ การขอยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวงปฏิบัติตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ การขออนุญาตจัดงานวัดและการขออนุญาตเรียไร ปฏิบัติตามระเบียบและคำสั่งมหาเถรสมาคมว่าด้วยการนั้น การอื่นๆ มีการขออนุญาตสร้างวัด เป็นต้น ปฏิบัติตามที่กำหนดไว้ในกฎกระทรวง บางเรื่องทางราชการเป็นเจ้าการ คณะสงฆ์เป็นส่วนประกอบ บางเรื่องคณะสงฆ์เป็นเจ้าการ ทางราชการเป็นเพียงส่วนประกอบ

3.3 ได้แก่การดำเนินการในการรักษาทรัพย์สิน ใช้จ่ายทรัพย์สินและการจัดประโยชน์ของวัดโดยตรง คือ การศาสนสมบัติ ซึ่งเป็นงานที่ละเอียดอ่อน ต้องปฏิบัติตามวิธีการที่ได้กำหนดไว้ในกฎกระทรวง

ทั้งหมดนั้น เป็นเพียงแยกลักษณะงานสาธารณูปการให้มองเห็นส่วนรายละเอียดแห่งการปฏิบัติจักแยกไว้ส่วนหนึ่ง

ผู้จัดการ การสาธารณูปการใน 3 ลักษณะนี้ บางอย่างเป็นกิจการเฉพาะในหน้าที่ของเจ้าอาวาส เพราะเจ้าอาวาสจะต้องปฏิบัติโดยตรง เจ้าอาวาสเป็นผู้จัดการเฉพาะ บางสิ่งบางอย่างเจ้าอาวาสเริ่มแล้ว ผ่านการพิจารณาตามลำดับทั้งฝ่ายคณะสงฆ์และฝ่ายราชอาณาจักร บางอย่างเริ่มต้นจากเจ้าคณะ และหรือเจ้าหน้าที่ทางราชอาณาจักรหรือผู้มีจิตศรัทธามุ่งช่วยการวัด และการคณะสงฆ์ บางอย่างต้องยึดระเบียบแบบแผนทางคณะสงฆ์ พอกำหนดผู้จัดการได้ดังนี้

1. เจ้าอาวาส
2. เจ้าคณะ
3. เจ้าหน้าที่ทางราชอาณาจักร
4. ผู้เจริญด้วยศรัทธามุ่งช่วยการวัดและการคณะสงฆ์

ทั้งนี้ ย่อมเป็นไปตามระเบียบแบบแผนว่าด้วยการนั้น

การจัดการ การจัดการสาธารณูปการ หมายถึง การลงมือปฏิบัติงานสาธารณูปการ ตามลักษณะที่แยกกล่าว ย่อมมีวิธีปฏิบัติแตกต่างกันตามลักษณะงาน จะขอแยกให้ข้อแนะนำ เฉพาะการก่อสร้าง และการบูรณปฏิสังขรณ์ ส่วนอีก 3 อย่าง คือ กิจการอื่นเกี่ยวกับการวัด กิจการของวัดอื่น ๆ และการศาสนสมบัติของวัด จักแยกกล่าวอีกส่วนหนึ่ง

การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ ได้แก่ การก่อสร้างศาสนวัตถุขึ้นใหม่ การซ่อมแซมของเก่าและการปรับปรุงตกแต่งศาสนวัตถุและศาสนสถานที่มีอยู่เดิมหรือที่เพิ่มเติม ขึ้นใหม่เพื่อให้เหมาะสมยิ่งขึ้น มีข้อแนะนำ ดังนี้

ระยะเริ่มสร้างวัด ก่อนแต่จะสร้างวัดควรจัดหาสถานที่ตั้งวัดให้ได้ก่อน โดยเจ้าของ ที่ดินยอมยกให้ เมื่อได้ที่ดินแล้วควรเขียนแผนผังวัดและแบบแปลนสิ่งก่อสร้าง ให้เหมาะสมกับ สภาพที่ดินและเหมาะสมแก่ชุมชนผู้จะบำรุงวัด รวบรวมทรัพย์สินและวัสดุอุปกรณ์ที่จะใช้ก่อสร้าง ให้ได้พอควร แล้วจัดทำเอกสารขออนุญาตสร้างวัดตามแบบของทางราชการ เมื่อได้รับอนุญาต ให้สร้างวัดและได้สร้างเสนาสนะพอควรแล้วจึงขอตั้งวัดตามแบบของทางราชการ เมื่อกระทรวง ศึกษาธิการประกาศตั้งวัดแล้ว คณะสงฆ์จึงแต่งตั้งเจ้าอาวาส รับโอนที่ดินและรับถวายเสนาสนะ เป็นของสงฆ์พร้อมบันทึกประวัติวัดไว้เป็นหลักฐาน การจัดการระยะนี้ เป็นภาระคนอื่นดำเนินการ มาก่อน เจ้าอาวาสจะได้ปฏิบัติก็ต่อเมื่อได้รับแต่งตั้งแล้ว

ระยะตั้งวัดแล้ว เมื่อตั้งวัดแล้วหรือกรณีที่เจ้าอาวาสรับช่วงตำแหน่งจากรูปอื่น ซึ่งมีวัด มานานก็สมควรดำเนินการดังนี้ ถ้าเดิมไม่มีแผนผังวัดเลยควรเร่งเขียนแผนผังวัดและแบบแปลน เสนาสนะใหม่ ถ้ามีอยู่แล้วก็ต้องดำเนินการก่อสร้าง หรือซ่อมแซมหรือปรับปรุงตามแผนผังวัดและ แบบแปลนเดิม เว้นแต่มีการขยายที่ตั้งวัดให้กว้างขวางขึ้นในกรณีเช่นนี้หากต้องการแผนผังวัด ใหม่ก็เขียนใหม่ โดยอาศัยแผนผังเดิมเป็นหลัก และควรขออนุญาตจากเจ้าคณะผู้ปกครองและ ดำเนินการเพื่ออนุมัติจากมหาเถรสมาคม แบบแปลนเสนาสนะนั้นควรยึดทรงไทย อันเป็น เอกลักษณะของชาติเป็นหลักหรือยึดศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นสำคัญ การก่อสร้างหรือ บูรณปฏิสังขรณ์หรือตกแต่งบริเวณวัด เจ้าอาวาสควรรับฟังความคิดเห็นพระภิกษุสามเณรในวัด และทายกทายิกาผู้บำรุงวัดเป็นหลักประกอบการตัดสินใจ และในการก่อสร้างสิ่งใด ๆ ในวัดควร

คำนึงถึงแหล่งมาแห่งทรัพย์สินและความเหมาะสมกับชุมชนเป็นหลัก และควรระมัดระวังอย่าให้มีการแตกแยกความคิดระหว่างบ้านกับวัด เพราะการสาธารณูปการเป็นเหตุ

แผนผังวัด การกำหนดแผนผังวัดมิใช่เป็นเรื่องยุติตายตัว ย่อมมีข้อยกย้ายถ่ายเทไปตามเหตุการณ์ ขอให้คำนึงขนาดของวัดและชุมชนพร้อมกับสภาพที่ดินที่ตั้งวัดและความเหมาะสมเป็นสำคัญ

วัดขนาดเล็ก วัดขนาดเล็กและอยู่ในชุมชนขนาดเล็ก ควรจัดแผนผังขนาดย่อม โดยให้มีถนนหนทางเชื่อมพองาม กับให้มีสนามหญ้าและที่ปลูกต้นไม้ไว้ส่วนหนึ่ง เสนาสนะควรมีเฉพาะที่ขาดไม่ได้ คือ กุฏิ ศาลาการเปรียญและอุโบสถ และควรกันบริเวณไว้เป็นเขตฌาปนสถาน พร้อมกะลิ่งก่อสร้างไว้ในแผนผัง คือ เมรุเผาศพ (แบบใหม่) ศาลาบำเพ็ญกุศล ส่วนเสนาสนะอื่น ๆ ถ้าจำเป็นจริงจึงให้มี เพราะถือนโยบายประหยัด

วัดขนาดกลาง วัดขนาดกลางและตั้งอยู่ในชุมชนขนาดกลาง ที่ตั้งวัดกว้างขวาง ควรที่จัดแบ่งออกเป็นเขต คือ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตการศึกษาและเขตสาธารณสงเคราะห์ เป็นเขตด้วยถนนหรือลำคลอง จัดเป็นสนามหญ้าบริเวณปลูกต้นไม้ (สวนป่า) และแผนกภัยทาน ตามควรแก่ที่ตั้งวัดและชุมชน เสนาสนะควรมีมากกว่าวัดขนาดเล็ก คือ กุฏิเป็นหมู่ ศาลาการเปรียญ อุโบสถ โรงเรียนพระปริยัติธรรม เขตสาธารณสงเคราะห์หรือฌาปนสถาน ควรแยกเป็นส่วนหนึ่ง กำหนดสิ่งก่อสร้างให้ชัดเจน เช่น เมรุเผาศพ (แบบใหม่) ศาลาบำเพ็ญกุศล ที่เก็บศพ โรงครัว

วัดขนาดใหญ่ วัดขนาดใหญ่และตั้งอยู่ในชุมชนขนาดใหญ่ ควรจัดแบ่งเขตให้เหมาะสมกว่าวัดขนาดกลางหรืออาจเพิ่มเขตจัดประโยชน์เข้าอีก เสนาสนะก็อาจมีมากกว่าและประณีตขึ้นตามสมควรแก่ขนาดวัดและชุมชน

ในการเขียนแผนผังวัดนี้ ขออุปถัมภ์อุปกรรมบางส่วนได้จากกรมการศาสนา เพื่อให้ได้มาตรฐานแบบเดียวกัน เมื่อเขียนเสร็จแล้วเสนอไปตามลำดับถึงกรมการศาสนาให้ความเห็นชอบและเสนอมหาเถรสมาคม เพื่ออนุมัติเป็นหลักต่อไป

การตกแต่งวัด วัดจะขนาดเล็ก ขนาดกลางหรือขนาดใหญ่ก็ตาม ควรได้มีการตกแต่งให้น่ารื่นรมย์เหมาะสมกับคำว่า "อาราม" เช่น จัดทำถนนเข้าวัดและภายในวัด จัดทำความสะดวกวัดเป็นประจำทุกสัปดาห์ จัดปลูกไม้ยืนต้นริมถนนหนทาง จัดทำป้ายบอกชื่อวัด ที่ตั้งระยะทางที่ทางแยกเข้าวัดถนนสายหลัก จัดทำป้ายหน้าวัด ทำป้ายประชาสัมพันธ์กิจการภายในวัดหรือเขียนแผนผังวัดลงในกระดานขนาดใหญ่ติดไว้ในที่เปิดเผย ในการจัดทำป้ายชื่อวัดนั้น ขอให้บอกชื่อทางราชการและให้ถูกต้องตรงกันทั้งป้ายถนนแยกเข้าและป้ายหน้าวัด

การควบคุมและส่งเสริม การสาธารณูปการ เป็นงานที่ละเอียดอ่อนเป็นตัวหลักของการคณะสงฆ์ แต่ผู้ปฏิบัติโดยตรงคือเจ้าอาวาสซึ่งเป็นพระสังฆาธิการระดับวัด เจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้นต้องมีความสัมพันธ์กัน 2 ประการ คือ

1. ควบคุมการสาธารณูปการ

2. ส่งเสริมการสาธารณูปการ

การควบคุมนั้น เจ้าคณะจะเพิกเฉยมิได้ ถ้าเพิกเฉยเสียเป็นการละเว้นการปฏิบัติ ต้องสอดส่องดูแลชี้แจงแนะนำในการสาธารณูปการของเจ้าอาวาส ดังนี้

1. ควบคุมการทำแผนผังวัดให้สอดคล้องกับยุคพัฒนา

2. ควบคุมแบบแปลนเสนาสนะแต่ละวัด ให้อยู่ในหลักประหยัดและพอเหมาะพอควรแก่สภาพท้องถิ่น และให้ก่อสร้างตามแบบแปลน

3. ควบคุมให้แต่ละวัดที่สร้างถาวรวัตถุให้เป็นทรงไทยหรือให้รักษาศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสำคัญ

4. ควบคุมการเงินและบัญชีรับ – จ่ายของแต่ละวัดให้เป็นไปตามหลักบัญชี

5. ควบคุมดูแลการเอกสารต่าง ๆ ของเจ้าอาวาสให้เรียบร้อย เช่น รายงานขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมาให้เป็นไปโดยถูกต้อง

6. ควบคุมการจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปตามกฎกระทรวง

การส่งเสริม เจ้าคณะทุกชั้น ควรส่งเสริมเจ้าอาวาสในการสาธารณูปการ ดังนี้

1. ออกตรวจตราเยี่ยมเยียนเจ้าอาวาสผู้เร่งรัดการพัฒนาวัด

2. แก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าอาวาส

2.1 ในการจัดหาช่างดำเนินการก่อสร้าง

2.2 ในการดูแลแบบแปลนอาคารตลอดแผนผังวัด

2.3 ในการจัดหาทุนก่อสร้างด้วยการขอเงินงบประมาณอุดหนุนจากทางราชการ

2.4 ชี้แจงแนะนำการปฏิบัติงานสาธารณูปการเพื่อให้เข้าใจถูกต้อง

2.5 จัดความขัดแย้งระหว่างวัดกับชาวบ้านซึ่งมีการสาธารณูปการเป็นเหตุ

3. แนะนำการจัดงานวัดและการเรียไร ให้เป็นไปตามระเบียบและคำสั่งมหาเถรสมาคม

4. ช่วยยกมาตรฐานวัดที่ได้พัฒนาดีแล้วเป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง

5. ช่วยยกย่องเจ้าอาวาสผู้มีผลงานการสาธารณูปการดีหรือแม้มองเจ้าอาวาสและหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสก็ควรยกย่องด้วย แต่อย่าให้เกินกว่าเจ้าอาวาส

6. แนะนำชี้แจงการจัดระเบียบของวัดให้ถูกต้องตามกฎหมายกระทรวง

ประการสุดท้าย งานสาธารณูปการเป็นงานสำคัญ โดยเฉพาะเป็นงานที่ระดับ
 บารมีเจ้าอาวาสและเป็นงานละเอียดอ่อน เป็นงานระดับท้องถิ่นและพระศาสนาส่วนหนึ่ง
 เป็นงานที่ให้องค์เจ้าอาวาสได้เร็วกว่างานอื่น ๆ แต่มักเป็นเหตุก่อปัญหา เช่น
 บางแห่งเกิดความขัดแย้งระหว่างวัดกับชาวบ้านจนถึงลุกลามใหญ่โตก็เพราะการสาธารณูปการ
 เป็นเหตุ หากเจ้าคณะได้เล็งเห็นความสำคัญ เร่งรัดตรวจตรา ชี้แจง แนะนำการปฏิบัติหน้าที่
 เจ้าอาวาสได้ดีแล้ว การขัดแย้งระหว่างวัดกับบ้านจะน้อยลงตามลำดับ และความสมัครสมาน
 สามัคคีระหว่างบ้านกับวัดก็จะมีมากขึ้น เป็นเหตุให้การคณะสงฆ์และการพระศาสนาดำเนินไป
 ด้วยความเรียบร้อยดีงาม การควบคุมและส่งเสริมการสาธารณูปการ จึงถือเป็นหน้าที่อันสำคัญ
 ของเจ้าคณะทุกระดับชั้น

สรุปสภาพปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต การสาธารณูปการนั้น เป็นการบริหารและ
 การจัดการด้านอาคารสถานที่ของวัด เช่น การก่อสร้างอาคาร เสนาสนะ การบูรณะปฏิสังขรณ์
 ศาสนาวัตถุ และศาสนาสถานภายในวัดให้เรียบร้อยดีงาม ซึ่งเป็นการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์รวม
 จิตใจของประชาชน โดยมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำในการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจ
 จากการศึกษางานวิจัยเรื่อง การสาธารณูปการของกรมการศาสนาพบว่า การศึกษาความคิดเห็น
 เกี่ยวกับวัดในชุมชนมีความคิดเห็นว่า จำนวนวัดในชุมชนต่าง ๆ มากเพียงพอแล้ว ในด้านการ
 สร้างวัดในชุมชนส่วนใหญ่ การสร้างวัดจะแบ่งเขตเฉพาะของสงฆ์และเขตที่ฆราวาสเข้าไปทำบุญ
 หรือปฏิบัติกิจทางพระศาสนาได้อย่างชัดเจน ส่วนลักษณะในการสร้างวัดนั้น ส่วนใหญ่จะคำนึง
 ถึงประโยชน์ใช้สอยและความสวยงามพอ ๆ กัน ส่วนในด้านลักษณะการสร้างวัดในปัจจุบันนั้น
 ยังคงเน้นที่ความใหญ่โตหรือความสวยงามเกินความจำเป็น ในด้านการปฏิบัติการกิจของ
 พระภิกษุแม้ส่วนใหญ่จะอยู่ในเกณฑ์ที่ดีพอควร แต่ก็มีบางส่วนที่มีการปฏิบัติหน้าที่ด้อยคุณภาพ
 กระทำผิดวินัย

สำหรับเกณฑ์มาตรฐานต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ พบว่า ในด้านจำนวนที่ดินที่เหมาะสมควร
 จะมีจำนวน 10 ไร่ หรือ 15 ไร่ ในด้านเกณฑ์มาตรฐานเกี่ยวกับจำนวนเงินและสัมภาระมูลค่าควร
 จะมีค่ารวมเฉลี่ยประมาณ 600,000 บาท สำหรับเกณฑ์ด้านระยะห่างของวัดที่กำหนดไว้ ให้วัด
 ที่จะสร้างขึ้นใหม่ห่างจากวัดควรห่างจากวัดเดิมประมาณ 5 กิโลเมตร

การปฏิบัติตามกฎระเบียบเกี่ยวกับการสร้างวัดพบว่า ก่อนการดำเนินการก่อสร้างวัด
 ได้ทราบระเบียบปฏิบัติตามระเบียบการขออนุญาตสร้างวัด เห็นว่ามีความยุ่งยากในการขอ
 อนุญาต ส่วนสาเหตุของความยุ่งยากนั้นมาจากข้อความต่าง ๆ ในเอกสารคำขอไม่ชัดเจนยาก
 ต่อการเข้าใจและความล่าช้าจากขั้นตอนในการตรวจสอบ

สรุป การสาธารณูปการ ไม่ว่าจะเป็นการก่อสร้างเสนาสนะให้เป็นที่อยู่อาศัยของ พระภิกษุสามเณร อุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญต่าง ๆ นั้น ก็ยังมีความจำเป็นที่เจ้าอาวาส จะต้องทำการก่อสร้าง การบูรณปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุและการพัฒนาที่ดินวัดเป็นที่ตั้งของวัด ให้มีความสงบร่มรื่น รวมทั้งการปลูกต้นไม้ตามความเหมาะสมและความจำเป็น ควรทำตาม ทรัพยากร คือ กำลังเงินและบุคลากรที่มี

5. การสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง การดำเนินกิจการเพื่อให้เป็นสาธารณ ประโยชน์ของหน่วยงานหรือของบุคคลหรือคณะบุคคล เว้นแต่การนั้นอยู่ในขอบข่ายแห่งการ ศึกษาสงเคราะห์หรือการช่วยเหลือเกื้อกูล อุดหนุนจนเจือกิจการของรัฐหรือของเอกชนที่จะ ดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์หรือการช่วยเหลือเกื้อกูล การอุดหนุนจนเจือสถานที่ซึ่งเป็น สาธารณสมบัติหรือประชาชนทั่วไป

การสาธารณสงเคราะห์เป็นกิจการของคณะสงฆ์ ดังที่ได้กำหนดไว้ในอำนาจหน้าที่ มหาเถรสมาคมข้อหนึ่งว่า "ควบคุมและส่งเสริมการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์" (ม.15 ตริ) และในระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง ได้กำหนดไว้ว่า "วิธีดำเนินการสาธารณูปการและ การสาธารณสงเคราะห์ ให้เป็นไปตามที่กำหนดไว้ในระเบียบมหาเถรสมาคม" การสาธารณ สงเคราะห์ แยกโดยลักษณะที่ควรจะเป็นมี 4 คือ

1. การดำเนินกิจการเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล
2. การช่วยเหลือเกื้อกูลกิจการของผู้อื่นซึ่งเป็นไปเพื่อการสาธารณประโยชน์
3. การช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติ
4. การช่วยเหลือเกื้อกูลประชาชนทั่วไป

4.1 ได้แก่ การที่วัดหรือคณะสงฆ์ดำเนินการเอง ซึ่งกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งที่ มีวัตถุประสงค์ให้เป็นสาธารณประโยชน์ เช่น กิจการหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล กิจการ ห้องสมุดเพื่อประชาชน การตั้งมูลนิธิเพื่อคนยากจนหรือกิจการอื่น ๆ การนี้มุ่งเอากิจการที่ทำเอง หรือการทำโครงการที่กำหนดเอง ทั้งที่เป็นกิจการประจำหรือกิจการชั่วคราว

4.2 ได้แก่ การช่วยเหลือสนับสนุนส่งเสริมกิจการของรัฐหรือของเอกชน หรือผู้ใด ผู้หนึ่งดำเนินการและการนั้นเป็นไปเพื่อการสาธารณประโยชน์ เช่น การพัฒนาหมู่บ้าน การพัฒนาตำบล การจัดหาทุนเพื่อการสงเคราะห์และอื่น ๆ การนี้มุ่งเอาเฉพาะส่งเสริมงานของ ผู้อื่นมิได้มุ่งถึงกิจการที่ดำเนินการเอง ทั้งที่เป็นกิจการประจำหรือกิจการเฉพาะเรื่องแม้การช่วย ป้องกันยาเสพติดให้โทษ เช่น ยาบ้าหรือช่วยป้องกันการติดโรคเอดส์ ก็ควรนับเข้าในข้อนี้

4.3 ได้แก่ การช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติ เช่น การสร้างถนน

หนทาง ขุดลอกคูคลอง สร้างฌาปนสถาน (นอกวัด) สร้างการประปา สร้างเครื่องกำเนิดไฟฟ้า และอื่น ๆ ขึ้นนี้มุ่งเอาเฉพาะการช่วยเหลือแกือกูลสถานที่อันเป็นสาธารณประโยชน์

4.4 ได้แก่ การให้การช่วยเหลือประชาชนในกาลที่ควรช่วยเหลือ เช่น กาลประสบ อุทกภัย กาลประสบอัคคีภัย กาลประสบวาทภัยหรือคราวหนาวจัด หรือแม้ในยามปกติตาม โอกาส เช่น สงเคราะห์คนชรา สงเคราะห์คนพิการและสงเคราะห์โดยประการอื่น การนี้มุ่งเอา เฉพาะการช่วยเหลือบุคคลทั้งเป็นการประจำหรือการเฉพาะ

ผู้จัดการ การสาธารณสงเคราะห์ ในลักษณะ 2, 3, และ 4 เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามโอกาส อันควรจะเป็นหรือบางอย่างอาจยึดในข้อ 1 ซึ่งบางอย่างมีระเบียบปฏิบัติชัดเจนแล้ว สำหรับผู้จัดการ การสาธารณสงเคราะห์โดยส่วนมากได้แก่วัดหรือเจ้าอาวาส เพราะมีบทบัญญัติว่าด้วยหน้าที่ เจ้าอาวาสข้อหนึ่งว่า "จัดกิจการของวัด" อีกข้อหนึ่งว่า "เป็นธุระในการศึกษาอบรมแก่บรรพชิตหรือ คฤหัสถ์" และอีกข้อหนึ่งว่า "ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล" หน้าที่เหล่านี้ย่อมเข้า ได้กับการสาธารณสงเคราะห์อันเป็นการคณะสงฆ์หรือการพระศาสนาหรือที่เกี่ยวข้องโดยแท้ เจ้าอาวาสจึงต้องมีหน้าที่จัดการสาธารณสงเคราะห์อันเป็นกิจการของวัด ต้องให้การศึกษอบรม ในบางเรื่องซึ่งเกี่ยวกับการสาธารณสงเคราะห์ ต้องให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล แต่เมื่อว่าโดยหน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นเพื่อการสาธารณสงเคราะห์ ได้แก่ หน่วยอบรมประชาชน ประจำตำบล ซึ่งมีเจ้าอาวาสวัดที่ตั้งหน่วยเป็นประธานกรรมการ และประธานกรรมการ อ.ป.ต. คือผู้จัดการสาธารณสงเคราะห์โดยตำแหน่ง

การจัดการ วิธีจัดการสาธารณสงเคราะห์นั้น เฉพาะหน่วยงานที่ได้จัดตั้ง คือ หน่วยงาน อ.ป.ต. ได้กำหนดวิธีการไว้ชัดในระเบียบมหาเถรสมาคม

อนึ่ง การสาธารณสงเคราะห์ตามลักษณะ ก็ขอให้เจ้าคณะพระสังฆาธิการพิจารณา จัดการสงเคราะห์ตามควรแก่โอกาส เช่น

1. การพัฒนาหมู่บ้าน การพัฒนาตำบล การช่วยจัดหาทุนการศึกษาสงเคราะห์ การป้องกันยาเสพติดให้โทษ เช่น ยาบ้า การช่วยป้องกันโรคเอดส์
2. การช่วยเหลือสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติ เช่น การสร้างถนนหนทาง ขุดลอก คูคลอง สร้างฌาปนสถาน สร้างการประปา สร้างเครื่องกำเนิดไฟฟ้า
3. การช่วยเหลือประชาชนในโอกาสที่ควรช่วย เช่น กาลประสบอุทกภัยหรือช่วย คนชราหรือคนพิการ

การควบคุมและส่งเสริม การสาธารณสงเคราะห์ที่เป็นไปเพื่อความเรียบร้อยดีงาม และไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยและความสงบสุขของบ้านเมือง จึงถือว่าได้เป็นไปโดยถูกต้องและเป็น

การสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ ดังนั้น จึงจำเป็นจะต้องมีการควบคุมมิให้เป็นไปในลักษณะที่ไม่เหมาะสม และที่เป็นไปในลักษณะเหมาะสม ควรได้รับการส่งเสริมสนับสนุนตามสมควร เฉพาะที่มหาเถรสมาคมได้กำหนดหลักการและวิธีการปฏิบัติและควบคุมส่งเสริมไว้ชัดเจนก็คือ กิจกรรมหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล ซึ่งจัดตั้งขึ้นตามระเบียบของมหาเถรสมาคมว่าด้วยการจัดตั้งหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล พ.ศ. 2518 ซึ่งในระเบียบดังกล่าว กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ชัดและรวมลงได้ 3 ประการ คือ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การศึกษาสงเคราะห์ และการสาธารณสงเคราะห์ โดยระเบียบดังกล่าวกำหนดหน่วยงาน หน่วยงานนั้นให้ตั้ง ณ วัดใดวัดหนึ่ง ตำบลทางราชการอาจพิจารณาจัดตั้งหน่วย โดยให้จัดการเป็นรูปคณะ โดยให้เจ้าอาวาสที่ตั้งหน่วย อ.ป.ต.เป็นประธานกรรมการโดยตำแหน่ง เจ้าอาวาสอื่นในเขตตำบลนั้นเป็นรองประธานกรรมการฝ่ายบรรพชิต กำนันในตำบลนั้นเป็นรองประธานกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ ผู้ใหญ่บ้านและแพทย์ประจำตำบลเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง มีผู้ทรงคุณวุฒิ 5-9 คนเป็นกรรมการ สำหรับผู้ควบคุมและส่งเสริมมีคณะกรรมการอำนวยการระดับอำเภอ ระดับจังหวัด ผู้อำนวยการภาคและคณะกรรมการอำนวยการอบรมประชาชนกลาง

การควบคุม ก็เพื่อให้การดำเนินการนั้นถูกต้องตามระเบียบ และมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง การส่งเสริมเพื่อให้การปฏิบัติเป็นไปเพื่อสร้างสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์นั้นดำเนินไปได้ อย่างไม่มีอุปสรรค แนวการส่งเสริมพอสรุปกล่าวได้ ดังนี้

1. ชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่
2. ช่วยในการกำหนดแผนงานของแต่ละปี
3. ช่วยในคราวขาดแคลนทรัพยากร
4. ช่วยยกย่องเชิดชูผู้ปฏิบัติหน้าที่
5. ช่วยสนับสนุนด้านการทุนตามที่จะมีโอกาส
6. ช่วยประสานงานคณะกรรมการให้เกิดความสามัคคีและช่วยการอื่นอันเหมาะสม

ข้อสังเกต งานสาธารณสงเคราะห์นั้นเป็นงานของพระสงฆ์เพื่อประชาชน วัดเป็นสถานที่ใกล้ชิดกับประชาชน ต้องเป็นผู้นำประชาชนในท้องถิ่นเพื่อสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์โดยตรง กิจกรรมหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล (หน่วย อ.ป.ต.) เป็นหน่วยงานเพื่อประโยชน์ดังกล่าวได้ดียิ่ง แต่ขณะนี้งานหน่วย อ.ป.ต.ชบเขา ควรได้เร่งรัดให้คณะกรรมการ อ.ป.ต.ระดมกำลังทุกส่วนเพื่อการนี้

สรุปการสาธารณสงเคราะห์ เป็นการสงเคราะห์ที่วัดจัดให้แก่พระภิกษุและประชาชน เพื่อให้เป็นประโยชน์ในด้านสังคมสงเคราะห์ ทั้งการสงเคราะห์บุคคลและสาธารณสงเคราะห์

จากการได้ศึกษางานวิจัยของกรมการศาสนา ตั้งแต่ปี 2535 – 2542 ไม่มีงานวิจัยด้านนี้

สรุป การสาธารณสงเคราะห์เป็นงานที่พระสงฆ์ทำเพื่อประชาชน โดยวัดเป็นศูนย์กลาง หรือศูนย์รวมจิตใจของประชาชนอย่างใกล้ชิด และจะต้องเป็นผู้นำประชาชนในท้องถิ่น โดยวัดกับ ชุมชนท้องถิ่นหรือหน่วยงานของราชการ ภาคเอกชน จะต้องร่วมแรงร่วมใจกันเพื่อสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ให้กับท้องถิ่น ชุมชนและสังคมต่อไป

กระบวนการวิจัยโดยใช้เทคนิคเดลฟาย

เทคนิคการวิจัยแบบเดลฟาย ในการสรุปหรือตัดสินใจในเรื่องใดก็ตาม ควรจะเป็นสิ่งที่มาจากการพิจารณาของกลุ่มบุคคลที่มีความรู้หรือประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างดี จึงจะทำให้ผลจากการพิจารณาถูกต้องแม่นยำยิ่งขึ้น วิธีการที่จะทำให้ได้ความคิดเห็นของกลุ่มบุคคลมาใช้ประโยชน์โดยให้มีความถูกต้องและน่าเชื่อถือมากที่สุด วิธีการหนึ่งที่ได้รับการคิดค้นขึ้นมา คือ เทคนิคเดลฟาย (delphi technique)

การวิจัยอนาคตเป็นแนวทางใหม่สำหรับวงการวิจัยในประเทศไทย โดยมีวิธีการและกระบวนการ ตลอดจนเทคนิควิทยาที่ใช้ในการวิจัยเพื่ออนาคตนั้น ได้รับการพัฒนาอย่างรวดเร็ว เพื่อให้ได้ผลการวิจัยอนาคตที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้มากที่สุด จุมพล พูลภัทรชีวิน (อ้างถึงใน ทิพาพร ศิริพันธ์, 2540, หน้า 53) กล่าวว่า การวิจัยในอนาคตเป็นการศึกษาเพื่อมองเหตุการณ์หรือพฤติกรรมในอนาคต (ระยะยาวหรือระยะสั้นก็ตาม) ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาย (prediction) และคาดการณ์ (forecast)

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับเทคนิคเดลฟาย เดลฟาย (delphi) เป็นชื่อวิหารอันศักดิ์สิทธิ์ในสมัยกรีกโบราณ ที่มีผู้คนให้ความนับถือศรัทธาอย่างมากไปขอคำทำนายมากที่สุด จากตำนานของความมีชื่อเสียงในการทำนายดังกล่าว คำว่า "เดลฟาย" จึงถูกนำมาใช้เป็นชื่อของเทคนิคการรวบรวมความคิดเห็นหรือการตัดสินใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เกี่ยวกับเหตุการณ์หรือแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยอาศัยความคิดเห็นที่สอดคล้องต้องกันของผู้เชี่ยวชาญในการนำมาซึ่งข้อสรุปที่น่าเชื่อถือ

ความหมายของเทคนิคเดลฟาย มีผู้ให้คำนิยามของเทคนิคของเดลฟาย (delphi technique) ไว้หลายกลุ่ม ทั้งนักวิชาการต่างประเทศและนักวิชาการไทย ดังนี้

กรัณท์รัตน์ จิตตรง (2526, หน้า 36) ได้สรุปว่า เทคนิคเดลฟาย เป็นกระบวนการหนึ่งที่ใช้ในการวิจัย ซึ่งมีหลักการที่สำคัญอยู่ที่พยายามรวบรวมความคิดเห็น ที่กระจัดกระจายของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ ให้มีความสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างมีระบบ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการตัดสินใจหรือสรุปในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

สมบุรณ์ ต้นยะ (2524, หน้า 65 อ้างอิงจาก Macmillan, 1971) กล่าวว่าเทคนิคเดลฟาย เป็นวิธีการของการค้นคว้าและขัดเกลาการตัดสินใจของกลุ่ม

ฟิล (Phil, 1971, p. 71 อ้างถึงใน ชัยวัฒน์ ไทยเกรียงไกรบุค, 2536, หน้า 33) กล่าวว่า เทคนิคเดลฟายเป็นวิธีการที่นำความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญมาอย่างเป็นระบบ

จากความหมายเหล่านี้สรุปได้ว่า เทคนิคเดลฟายเป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้ในการวิจัย โดยการ

นำความคิดเห็นของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญไปใช้ประโยชน์ในการตัดสินใจ หรือสรุปเรื่องด้วยความคิดเห็นที่ถูกต้อง เชื่อถือได้ ซึ่งตรงกับลูวี่ ทวีบุตร (2539 อ้างถึงใน ทิพาพร ศิริจันทร์, 2540, หน้า 54) ได้กล่าวสรุปไว้ว่า เทคนิคเดลฟาย เป็นกระบวนการที่รวบรวมความคิดเห็นหรือการตัดสินใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ที่เกี่ยวกับเหตุการณ์หรือแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นในอนาคตของผู้เชี่ยวชาญ โดยให้แบบสอบถามเพื่อให้ได้ความคิดเห็นที่สอดคล้องกันหรือฉันทามติในการนำมาสู่ข้อสรุปที่น่าเชื่อถือ

เทคนิคเดลฟายมีแนวคิดพื้นฐานมาจากสุภาษิตโบราณที่ว่า “หลายหัวดีกว่าหัวเดียว” นั่นคือ การพิจารณาสรุปหรือตัดสินใจเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ควรเป็นการพิจารณาของกลุ่มบุคคลมากกว่าการพิจารณาตัดสินใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง และกลุ่มบุคคลดังกล่าวควรเป็นผู้ที่มีความรู้หรือมีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ซึ่งจะทำให้ผลการพิจารณามีความถูกต้องน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

จากแนวคิดพื้นฐานดังกล่าว นำมาสู่ข้อตกลงเบื้องต้นของเทคนิคเดลฟาย 2 ประการ คือ เมอร์โตร์เรลล่า เมอร์รีและแฮมมอนส์ (Mertorella, 1991; Murry & Hammons, 1995 อ้างถึงใน ลูวี่ ทวีบุตร, 2539) ให้ทัศนะว่า

1. การตัดสินใจโดยกลุ่มบุคคล มีความตรงมากกว่าการตัดสินใจโดยคนคนเดียว และการตัดสินใจจะมีความตรงมากขึ้น ถ้าผู้เชี่ยวชาญในกลุ่มประกอบด้วยผู้ที่มีความรู้ ความชำนาญ ในประเด็นนั้น ๆ

2. การตัดสินใจโดยกลุ่มบุคคลทำให้มีความเที่ยงมากขึ้นและการไม่เผชิญหน้าระหว่างสมาชิกในกลุ่มสามารถลดผลกระทบจากอิทธิพลจากอคติและความคิดของกลุ่มได้

ระยะเวลาในการศึกษานาटक

โจเซฟ เอิร์ล (Earl Joseph, 1983 อ้างถึงใน นาดยา ปิลันธนาพันธ์, 2526) ได้แบ่งระยะเวลาในการศึกษานาटकออกเป็น 5 ระยะ ด้วยกัน คือ

1. ปัจจุบัน ตั้งแต่ปัจจุบันไปจนถึงปีหน้า
2. อนาคตระยะใกล้ ตั้งแต่ 1 – 5 ปี
3. อนาคตระยะกลาง ตั้งแต่ 5 – 20 ปี
4. อนาคตระยะยาว ตั้งแต่ 20 – 50 ปี
5. อนาคตระยะไกล ตั้งแต่ 50 ปี หรือมากกว่านั้นขึ้นไป

การศึกษานาटकส่วนใหญ่จะศึกษาในระยะกลาง คือ อยู่ประมาณช่วง 5 – 20, 25 ปี เพราะมีความเชื่อว่าการศึกษาระยะกลางนี้ ถ้าผลการศึกษาออกมาและเรานำผลการศึกษานั้นมา

ปฏิบัติอย่างจริงจังจะทันที่คนรุ่นเราได้เห็นผล

ลักษณะของเทคนิคเดลฟาย สมบูรณ์ ดันยะ (2524, หน้า 66) ได้อธิบายถึงลักษณะทั่วไปของเทคนิคเดลฟาย ไว้ดังนี้

1. กลุ่มผู้เชี่ยวชาญที่ได้รับคัดเลือกให้เข้าร่วมในการวิจัยนี้ จะไม่ทราบว่ามีใครบ้างที่ร่วมอยู่ในกลุ่มผู้เชี่ยวชาญนี้ เหตุที่ต้องทำเช่นนั้น ก็เพื่อเป็นการขจัดอิทธิพลของกลุ่ม หรืออิทธิพลของลักษณะเด่นของผู้เชี่ยวชาญบางคน ที่จะอาจส่งผลกระทบต่อความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญคนอื่น ๆ ดังนั้น ในการวิจัยโดยใช้เทคนิคนี้จึงมักใช้แบบสอบถามหรือวิธีการสื่อสารอื่น ๆ ที่ช่วยให้กลุ่มผู้เชี่ยวชาญทั้งหมดไม่ต้องมาเผชิญหน้ากันและเพื่อให้ได้ความคิดเห็นที่ถูกต้องเชื่อถือได้ จึงจะต้องได้มีการใช้แบบสอบถามซ้ำหลาย ๆ รอบ

2. ในแต่ละรอบของแบบสอบถาม ที่ส่งกลับไปยังผู้เชี่ยวชาญแต่ละคนนั้น ผู้วิจัยจะได้แสดงผลสรุปของคำตอบของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญคนนั้น ๆ เองในรอบก่อนเอาไว้ด้วยเพื่อให้ผู้เชี่ยวชาญแต่ละคนจะได้ทราบความคิดเห็นของตนเป็นอย่างไร แตกต่างกับความคิดเห็นของคนอื่นหรือไม่อย่างไร

3. เป็นกระบวนการที่ใช้วิธีการทางสถิติ เข้ามาช่วยในการจำกัดวงคำตอบ ของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญซึ่งเป็นการลดการกระจายคำตอบของกลุ่มทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และนอกจากนั้นยังใช้สถิติเข้าช่วยในการยืนยันความคิดเห็นในคำตอบรอบสุดท้ายของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญนั้น เป็นตัวแทนของความคิดเห็นของสมาชิกทั้งหมดในกลุ่มด้วย

กระบวนการวิจัยโดยใช้เทคนิคเดลฟาย สมบูรณ์ ดันยะ (2524, หน้า 12-13) ได้กล่าวถึงกระบวนการวิจัยโดยใช้เทคนิคเดลฟาย ดังนี้

กระบวนการการวิจัย ซึ่งเริ่มต้นด้วยการเลือกกลุ่มผู้เชี่ยวชาญหรือกลุ่มประชากรที่ตอบแบบสอบถาม

กระบวนการที่สำคัญของการใช้เทคนิคเดลฟาย อยู่ที่ขั้นตอนของแบบสอบถาม (series of questionnaires) เนื่องจากเทคนิคนี้ เป็นกระบวนการวิจัยที่ใช้ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญเป็นหลัก ดังนั้นเพื่อให้ได้ความคิดเห็นที่ถูกต้องจึงต้องมีการถามซ้ำกันหลายครั้งหลายหน

แบบสอบถามฉบับแรกมักจะเป็นคำถามปลายเปิด ซึ่งให้ผู้ตอบสนองในประเด็นปัญหา กว้าง ๆ มีจุดมุ่งหมายเพื่อจะเก็บรวบรวมความคิด และความคิดเห็นจากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญทั้งหมด

แบบสอบถามฉบับที่สอง พัฒนาคำตอบมาจากแบบสอบถามฉบับแรก ความคิดเห็นทั้งหมดของผู้เชี่ยวชาญในแบบสอบถามฉบับแรก จะนำมาสร้างในรูปประโยคหรือข้อความที่เกี่ยวกับปัญหาหรือหัวข้อที่ต้องการศึกษา

ในการวิจัยบางครั้ง แบบสอบถามฉบับแรก อาจจะไม่ใช้แบบสอบถามชนิดปลายเปิดตามที่กล่าวมาก็ได้ แต่อาจสร้างแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างประโยคหรือข้อความที่เกี่ยวกับปัญหาหรือหัวข้อที่ต้องการศึกษาขึ้นมาเอง เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับผู้เชี่ยวชาญ แต่เปิดโอกาสให้ผู้เชี่ยวชาญได้แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมได้ตามความต้องการไว้ตอนท้ายของแบบสอบถาม

แบบสอบถามฉบับที่สาม ได้พัฒนาขึ้นมาจากการวิเคราะห์คำตอบในแบบสอบถามฉบับที่สอง เป็นแบบสอบถามที่ประกอบด้วยประโยคหรือข้อความที่เหมือนกันกับแบบสอบถามฉบับที่สอง แต่จะได้มีการแสดงถึงตำแหน่งค่ามัธยฐาน (medium) และค่าพิสัยควอร์ไทล์ (quartile range) ของแต่ละข้อความในการตอบแบบสอบถามในรอบนี้ ผู้เชี่ยวชาญแต่ละคนจะได้รับการขอร้องให้ทบทวน พิจารณาคำตอบของเขาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเขาอาจจะเปลี่ยนแปลงคำตอบของเขาใหม่เมื่อได้เห็นข้อมูลเกี่ยวกับคำตอบกลุ่มหรือจะยังคงยืนยันในคำตอบเดิมของตนก็ได้ ในกรณีที่ตอบคำตอบของผู้เชี่ยวชาญใดตกอยู่สูงกว่าหรือยังคงยืนยันในคำตอบเดิมของตนก็ได้ ในกรณีที่คำตอบของผู้เชี่ยวชาญคนใดตกอยู่สูงกว่าหรือต่ำกว่าค่าพิสัยควอร์ไทล์ (quartile range) เขาจะได้รับการขอร้องให้แสดงเหตุผลในการตอบด้วย

ตามปกติการวิจัยโดยใช้เทคนิคเดลฟาย จะใช้แบบสอบถามรวม 4 รอบด้วยกัน แต่ในบางกรณีอาจจะใช้แบบสอบถามเพียง 2-3 รอบเท่านั้น เมื่อไม่พบเห็นการเปลี่ยนแปลงหรือมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมากในคำตอบของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญหรือค่าพิสัยควอร์ไทล์ (quartile range) แค่มาก เมื่อเป็นเช่นนี้กระบวนการการวิจัยก็สามารถยุติลงได้แล้ว

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อถือของเทคนิคการวิจัยแบบเดลฟาย ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์ (2539 อ้างถึงใน ทิพาพร ศิริจันทร์, 2540, หน้า 56) ได้กล่าวถึงปัจจัยเหล่านั้น คือ

1. เวลา ผู้วิจัยควรมีเวลามากเพียงพอประมาณ 2 เดือนจึงจะเสร็จสิ้นกระบวนการหรืออาจจะใช้เวลาช้าหรือเร็วกว่านั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกลุ่มผู้เชี่ยวชาญจะส่งแบบสอบถามแต่ละรอบคืนมาช้าหรือเร็วเพียงใด

การเก็บรวบรวมข้อมูลในแต่ละรอบ ผู้วิจัยต้องกำหนดเวลาให้เหมาะสม ไม่เร่งรัดและไม่เว้นระยะนานเกินไป เพราะการเว้นระยะนานเกินไปอาจทำให้ผู้เชี่ยวชาญอาจขาดความต่อเนื่องทางความคิด เสียเวลาในการทบทวนทำให้เกิดความเบื่อหน่าย จากการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการไม่ตอบกลับแบบสอบถามที่ส่งทางไปรษณีย์ จากงานวิจัยของเจษฎา กิตติสุนทร (2536, หน้า 20) พบว่า กลุ่มที่มีการกำหนดวันส่งภายใน 7 วัน จะมีอัตราของการตอบกลับสูงกว่าการไม่กำหนดวันส่งกลับ

2. ผู้เชี่ยวชาญในการเลือกสรรผู้เชี่ยวชาญควรคำนึงถึง

2.1 ความสามารถของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ ควรเลือกผู้ที่มีความรู้ความสามารถเป็นเลิศในสาขานั้น ๆ อย่างแท้จริง ไม่ควรเลือกโดยอาศัยความคุ้นเคยหรือติดต่อง่าย

2.2 ความร่วมมือของผู้เชี่ยวชาญ ควรเลือกผู้ที่มีความเต็มใจ ตั้งใจและมั่นใจในการให้ความร่วมมือกับงานวิจัยโดยตลอด รวมทั้งยินยอมสละเวลาอีกด้วย

2.2 จำนวนผู้เชี่ยวชาญ ควรเลือกให้มีจำนวนมากเพียงพอเพื่อจะได้ความคิดเห็นใหม่ ๆ และได้คำตอบที่มีน้ำหนักน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้นโดยทั่วไปไม่มีข้อกำหนดตายตัวว่าควรมีผู้เชี่ยวชาญจำนวนกี่คน...นอกจากนี้ในส่วนที่เกี่ยวกับผู้เชี่ยวชาญยังมีปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความน่าเชื่อถือของคำตอบ คือ การอุทิศตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม หากว่าผู้ตอบเห็นความสำคัญและอุทิศตัวต่อการตอบอย่างแท้จริงแล้ว ข้อมูลที่ได้ก็น่าเชื่อถือและตรงกับความเป็นจริงมากขึ้น ตรงกันข้ามหาก ผู้ตอบไม่เห็นความสำคัญและตอบเพียงเพื่อให้เสร็จสิ้นไปเท่านั้นแล้ว โอกาสที่จะเกิดความผิดพลาดก็จะมีมากยิ่งขึ้น

ธานิรัตน์ ลิทธิบุรณ (2534, หน้า 20 – 21) ได้กล่าวไว้ว่า เนื่องจากเทคนิคเดลฟาย เป็นกระบวนการระดมความคิดจากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญโดยตรง ดังนั้น การเลือกผู้เชี่ยวชาญจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง สิ่งที่ต้องคำนึงมีดังต่อไปนี้ คือ

1. ความสามารถของผู้เชี่ยวชาญ เนื่องจากผลของการวิจัยจะมีความถูกต้องน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้เชี่ยวชาญเป็นสำคัญ การเลือกเพื่อให้ได้ผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้ ความสามารถ มวลประสบการณ์ และความเข้าใจในเรื่องนั้นที่จะศึกษาเป็นอย่างดี (qualified) จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ผู้วิจัยควรที่จะต้องกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้เชี่ยวชาญไว้ให้ชัดเจนและเหมาะสม

2. จำนวนผู้เชี่ยวชาญ สำหรับจำนวนผู้เชี่ยวชาญนั้น ไม่ได้มีการกำหนดอย่างแน่นอนว่าจะต้องใช้กี่คน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเป็นสำคัญ จากการศึกษางานวิจัยใช้เทคนิคเดลฟาย พบว่า จำนวนผู้เชี่ยวชาญที่เข้าร่วมโครงการวิจัยนั้น มีตั้งแต่สิบคนขึ้นไป จนถึงจำนวนเป็นร้อยหรือเป็นพัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้วย ถ้ากลุ่มผู้เชี่ยวชาญมีความแตกต่างกันมาก อาจต้องใช้จำนวนผู้เชี่ยวชาญมาก ดังเช่น การวิจัยในประเทศญี่ปุ่น บางครั้งเคยใช้ผู้เชี่ยวชาญถึง 4,000 คน อย่างไรก็ตาม แมคมิลแลน (MacMillan, 1971 อ้างถึงใน เกษม บุญอ่อน, 2522, หน้า 63) ได้เสนอผลการวิจัยเกี่ยวกับจำนวนผู้เชี่ยวชาญที่จะใช้ในการวิจัยโดยใช้เทคนิคเดลฟายว่า เมื่อมีจำนวนผู้เชี่ยวชาญตั้งแต่ 17 คนขึ้นไป อัตราการลดลงของความคลาดเคลื่อนจะมีน้อยมาก ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงผลการลดลงของความคลาดเคลื่อนของจำนวนผู้เข้าร่วมโครงการ (MacMillan, 1971 อ้างถึงใน เกษม บุญอ่อน, 2522)

จำนวนผู้เชี่ยวชาญ	การลดลงของความคลาดเคลื่อน	ความคลาดเคลื่อนที่ลดลง
1 - 5	1.20 - 0.70	0.50
5 - 9	0.70 - 0.58	0.12
9 - 13	0.58 - 0.54	0.04
13 - 17	0.54 - 0.50	0.04
17 - 21	0.50 - 0.48	0.02
21 - 25	0.48 - 0.46	0.02
25 - 29	0.46 - 0.44	0.02

3. แบบสอบถามควรเขียนให้ชัดเจน สละสลวย ง่ายแก่การอ่านและเข้าใจ นอกจากนี้ ควรเว้นระยะในการส่งแบบสอบถามไปยังกลุ่มผู้เชี่ยวชาญแต่ละรอบไม่ควรนานเกินไป เพราะอาจมีผลให้ผู้ตอบลืมเหตุผลที่เลือกตอบในรอบที่ผ่านมาได้

4. ผู้ทำการวิจัย จะต้องมีความละเอียดรอบคอบในการพิจารณาคำตอบ และให้ความสำคัญในการตอบที่ได้รับอย่างเสมอกันทุกข้อ โดยไม่มีความลำเอียง แม้ว่าในข้อนั้น ๆ จะมีบางคนไม่ตอบก็ตาม ทั้งยังมีการวางแผนล่วงหน้าเป็นอย่างดีในการดำเนินงานตามขั้นตอนของกระบวนการวิจัยแบบเดลฟายด้วย

จุดเด่นและจุดด้อยของเทคนิคเดลฟาย ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์ (2539 อ้างถึงใน ทิพาพร ศิริจันทร์, 2540, หน้า 58) ได้กล่าวถึงจุดเด่นและจุดด้อยของการวิจัยแบบเดลฟายไว้ ดังนี้

จุดเด่นของเทคนิคเดลฟาย

1. เป็นเทคนิคที่สามารถรวบรวมความคิดเห็นโดยไม่ต้องมีการพบปะประชุมกัน ซึ่งเป็นการทุ่นเวลาและค่าใช้จ่ายมาก

2. ข้อมูลที่ได้จะเป็นคำตอบที่น่าเชื่อถือ เนื่องจาก

2.1 เป็นความคิดเห็นของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้นอย่างแท้จริง

2.2 ได้มาจากการย้ำถามหลายรอบจึงเป็นคำตอบที่ได้กลั่นกรองมาอย่างรอบคอบ

2.3 ผู้เชี่ยวชาญแต่ละคนแสดงความคิดเห็นของตนเองอย่างเต็มที่และอิสระ ไม่ได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางความคิดหรืออำนาจเสียงส่วนใหญ่ เพราะผู้เชี่ยวชาญเหล่านั้นไม่ได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางความคิดหรืออำนาจเสียงส่วนใหญ่ เพราะผู้เชี่ยวชาญเหล่านั้นไม่ได้

ทราบว่ามีใครอยู่ในกลุ่มผู้เชี่ยวชาญบ้าง และไม่ทราบด้วยว่าแต่ละคนมีความคิดเห็นอย่างไร

3. คณะทำงาน สามารถระดมความคิดเห็นจากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญได้โดยไม่จำกัด ทั้งในเรื่องจำนวนผู้เชี่ยวชาญ สภาพภูมิศาสตร์หรือเวลา

4. เป็นเทคนิคที่มีขั้นตอนการดำเนินงานไม่ยากนักและได้ผลอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

5. คณะทำงานสามารถลำดับความสำคัญของข้อมูลและเหตุผลในการตอบ รวมทั้งความสอดคล้องในเรื่องความคิดเห็นได้เป็นอย่างดี

จุดด้อยของเทคนิคเดลฟาย

1. ผู้เชี่ยวชาญที่ได้รับการคัดเลือกมิใช่เป็นผู้มีความสามารถหรือเชี่ยวชาญในสาขานั้นอย่างแท้จริง ซึ่งทำให้ข้อมูลที่ได้ขาดความเชื่อมั่น

2. ผู้เชี่ยวชาญไม่เต็มใจให้ความร่วมมือในการวิจัยอย่างแท้จริงโดยตลอด

3. คณะทำงานขาดความรอบคอบหรือมีความลำเอียงในการพิจารณาวิเคราะห์คำตอบที่ได้ในแต่ละรอบ

4. แบบสอบถามที่ส่งไปสูญหายไประหว่างทางหรือไม่ได้รับคำตอบกลับมามาครบในแต่ละรอบ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กรมการศาสนา (2535) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาการบริหารศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ พบว่า

1. ข้อมูลเกี่ยวกับศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์พบว่า ส่วนใหญ่เปิดทำการสอนมานานหลายปี ผู้ที่ปฏิบัติงานส่วนใหญ่ เป็นพระภิกษุ สามเณร มีนักเรียนประมาณ 20 – 60 คน มีห้องเรียนแบบเอนกประสงค์ สามารถจัดกิจกรรมอื่น ๆ ได้ในเวลาเดียวกัน ผู้ที่ทำการสอนจะมีวุฒิตั้งแต่มัธยมศึกษาปีที่ 6 จนถึงปริญญาตรี และเบริยธรรม 5 ประโยคนักธรรมเอก

2. สภาพการดำเนินงานของศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การปฏิบัติงานเป็นในรูปของคณะกรรมการ แต่ความสัมฤทธิ์ผลไม่ได้ขึ้นอยู่กับการทำงานแบบดังกล่าว กลับจะเกิดผลประโยชน์มากกว่า เมื่อมีการปฏิบัติงานแบบสายบังคับบัญชา มีการวางแผน ทำแผนปฏิบัติ กำหนดกิจกรรมไว้ล่วงหน้า จัดบุคลากรไว้เหมาะสมพอสมควร เท่าที่พบมักจะขาดบุคลากรทำหน้าที่ และงานบางอย่างบกพร่องไป การควบคุม กรมการศาสนาไม่ได้มีมาตรการที่เข้มงวดนัก ส่วนมากจะให้อิสระในการดำเนินกิจการ อาคารสถานที่เรียนในชนบทจะมีปัญหามาก เพราะขาดเก้าอี้ โต๊ะและอุปกรณ์การเรียน การสอน มีหลักสูตรสำหรับครู แต่การสอนจริงไม่ค่อยยึดมากนัก จัดกิจกรรมการเรียนการสอนบ้างบางโอกาส มีการประเมินผลการเรียนทุกภาคเรียน บางศูนย์ ๔ มีการส่งเสริมขวัญกำลังใจ ขาดงบประมาณในการจัดซื้อวัสดุ อุปกรณ์การเรียนการสอน ศูนย์ ๔ พยายามจัดทุนการศึกษาและค่าช่วยสอนของครูให้แต่ได้ไม่ทั่วถึง

ในปัจจุบันศูนย์ ๔ พยายามที่จัดประชาสัมพันธ์ให้ผู้ปกครอง และประชาชนในชุมชนได้ทราบและเข้าใจวัตถุประสงค์การดำเนินงานของศูนย์ ๔ เพื่อจะได้ขอความร่วมมือร่วมใจให้กิจการเจริญก้าวหน้าต่อไป

3. ปัจจัยที่เป็นผลกระทบต่อการพัฒนาการบริหาร ของศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เรื่องที่มีปัญหามากดังนี้ คือ เรื่องของการจัดตั้งผู้อำนวยการศูนย์ ๔ และการบริหารงานของคณะกรรมการดำเนินงาน ตลอดจนการจัดระบบภายในศูนย์ ๔ ฐานะเศรษฐกิจของครอบครัวนักเรียนเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีปัญหา การปรับปรุงพฤติกรรมการสอนของครู การส่งครูผู้สอนเข้ารับอบรมสัมมนาในสถาบันทางการศึกษา ส่วนเรื่องที่มีผลกระทบน้อยหรือมีปัญหาน้อย คือ การจัดกิจกรรมประชาสัมพันธ์ การจัดทำแผนงานโครงการการควบคุมติดตามประเมินผล การได้รับความร่วมมือช่วยเหลือด้านทุนดำเนินการจากชุมชนในท้องถิ่น การนำนวัตกรรมทางการศึกษา

มาใช้ในการบริหาร การนำความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์มาใช้ การพัฒนาวิธีการสอนของครู การส่งเสริมความร่วมมือกับวัดอื่น

การศึกษาปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาการบริหารศูนย์ ฯ จึงพอสรุปได้ว่า ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสถาบันทางการศึกษา จะมีผลกระทบต่อการดำเนินงานของศูนย์ ฯ อย่างมาก

4. แนวคิดในการจัดโครงสร้างการบริหารศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์นั้น สิ่งที่ต้องปรับปรุงและพัฒนา ได้แก่ เรื่อง การจัดหลักสูตรและการเรียนการสอน การจัดระบบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ การควบคุมติดตามและประเมินผล การประสานงานและประชาสัมพันธ์ การส่งเสริมและสนับสนุนเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะความร่วมมือและศรัทธาจากชุมชน เรื่องที่เห็นว่าไม่ต้องปรับปรุงและพัฒนา คือ เรื่องการจัดการบริหารงานและการจัดการบุคลากร

จากการศึกษาเรื่องการจัดโครงสร้างการบริหารศูนย์ ฯ สรุปได้ว่า โครงสร้างของศูนย์ ฯ ควรมีอย่างน้อย 3 รูปแบบ ตามขนาดของศูนย์ ฯ คือ ใหญ่ กลาง เล็ก โดยใช้เกณฑ์จำนวนนักเรียนขนาดใหญ่ 80 คนขึ้นไป ขนาดกลาง 60 – 80 คน ขนาดเล็กน้อยกว่า 60 คน

กรมการศาสนา (2540 ข) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัด ให้เป็นศูนย์กลางชุมชน พบว่า กระบวนการบริหารของเจ้าอาวาสทุกรูปมีกระบวนการ "แบบธรรมาธิปไตย" กล่าวคือ เป็นการบริหารที่ทุกคนมีส่วนร่วมรับฟังความคิดเห็น ในลักษณะการปรึกษาหารือ โดยมุ่งที่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และปัจจัยที่ส่งผลความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัด ให้เป็นศูนย์กลางชุมชน แบ่งเป็น 2 ปัจจัย คือ

1. ปัจจัยหลักหรือปัจจัยโดยตรง ประกอบด้วย ความสามารถพิเศษหรือคุณลักษณะเฉพาะพิเศษของเจ้าอาวาส บุคลิกภาพและภาวะผู้นำ เช่น ความมีมนุษยสัมพันธ์ ความซื่อสัตย์ การปฏิบัติในพระธรรมวินัย กระบวนการบริหาร และการทำงานอย่างเป็นระบบ อาทิ การจัดองค์กร การบริหารบุคลากร การติดตามงานการบริหารการเงิน เป็นต้น

2. ปัจจัยเสริม คือ ปัจจัยที่มีส่วนสนับสนุน ได้แก่ สภาพแวดล้อม ท่าเลที่ตั้ง บรรยากาศในวัดและการที่วัดมีลักษณะพิเศษเฉพาะ เช่น เป็นโบราณสถาน มีโบราณวัตถุทางศิลปวัฒนธรรมและอื่น ๆ

สมศักดิ์ คำศรี (2536) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ผลการศึกษาวิจัย พบว่า ครูสอนพระปริยัติธรรมบาลีควรได้รับการอบรมเรื่องต่อไปนี้

ด้านความรู้ทั่วไป ควรได้รับการฝึกอบรมเกี่ยวกับแนวการสอนมคอและไทย ไวยากรณ์ การนำไวยากรณ์ไปใช้ การวิเคราะห์ การแปล การสอนสัมพันธ์ไทย หลักการสอน แนวการสอน ข้อสอบ การวิเคราะห์ศิลปวัฒนธรรม คติธรรมในหลักสูตร เทคนิคการสอน วิธีการสอน อุปกรณ์ต่าง ๆ เช่น คอมพิวเตอร์ สไลด์

ด้านความเป็นครู ควรได้รับการอบรมเกี่ยวกับเทคนิควิธีการสอน สื่อการเรียนการสอน จิตวิทยาการเรียนการสอน จิตสำนึกของความเป็นครู ความขยันและเอาใจใส่ต่อนักเรียน ความรับผิดชอบ หลักสูตรความเป็นครู กระบวนการจัดการเรียนการสอน พฤติกรรมของครู เนื้อหาวิชาต่าง ๆ มนุษย์สัมพันธ์ สอนให้เกิดความเข้าใจ

ในด้านอื่น ๆ ควรจะได้รับการเพิ่มเติมเกี่ยวกับความรู้และทัศนคติต่อโลก การศึกษา ของคณะสงฆ์ การสร้างแรงจูงใจแก่ผู้เรียน การใช้ภาษาสากลมาประยุกต์ใช้กับภาษาบาลี กฎหมายเบื้องต้น การบริหารเบื้องต้น สารานุกรมมูลฐาน คอมพิวเตอร์ เน้นแนวการศึกษา การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม วาทศิลป์ นำเนื้อหาในพระไตรปิฎกมาเป็นแนวการอบรม

หลักสูตรที่สร้างขึ้นเป็นวิธิตักษิณการสอน

1. วิชาหลักการแปลไทยเป็นมคอ ประโยค ป.ธ.4 เวลา 32 นาที
2. วิชาแนวการสอนแปลมคอเป็นไทยสำหรับประโยค ป.ธ. 4,5,6 เวลา 63 นาที
3. วิชาเทคนิคการสอนแปลมคอเป็นไทย ประโยค 1 – 2 และประโยค ป.ธ.3 จำนวน 2 ม้วน ม้วนที่ 1 เวลา 120 นาที ม้วนที่ 2 เวลา 23 นาที
4. วิชาหลักสัมพันธ์ ป.ธ.3 มีจำนวน 4 ม้วน ม้วนที่ 1 เวลา 70 นาที ม้วนที่ 2 เวลา 60 นาที ม้วนที่ 3 เวลา 120 นาที ม้วนที่ 4 เวลา 60 นาที
5. วิชาเทคนิคการสอนบาลีไวยากรณ์ ประโยค 1 – 2 และประโยค ป.ธ.3 มีจำนวน 5 ม้วน ม้วนที่ 1 เวลา 120 นาที ม้วนที่ 2 เวลา 120 นาที ม้วนที่ 3 เวลา 120 นาที ม้วนที่ 4 เวลา 85 นาที ม้วนที่ 5 เวลา 120 นาที

ผลการทดลองใช้ พบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนภายหลังการอบรม มีค่าเฉลี่ยสูงกว่า คะแนนก่อนการอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และผู้เข้าอบรมมีเจตคติต่อการฝึกอบรมอยู่ในระดับปานกลาง

เผชิญ กิจระการ และคณะ (2537) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ศึกษาการพัฒนาแนวทางการ เผยแพร่ศีลธรรม ผลการวิจัยพบว่า

1. กิจกรรมและสื่อเทคโนโลยีทางการศึกษาที่จะใช้ในการเผยแพร่ศีลธรรม ที่ผู้ตอบแบบสอบถามคาดหวังหรือต้องการให้มีมากที่สุดคือ การบรรพชาสามเณรหรือการบวชชีพราหมณ์

ในช่วงระหว่างปิดภาคเรียน การเชิญวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิ การใช้คอมพิวเตอร์ การใช้วิทยุกระจายเสียง การใช้รายการเผยแพร่ธรรมทางโทรทัศน์และการใช้ที่ประชุมประจำหมู่บ้าน

2. กิจกรรมและสื่อเทคโนโลยีการศึกษา ที่ใช้ในการเผยแพร่ศีลธรรมที่ใช้ปฏิบัติจริงหรือเห็นว่าใช้จริงมาก คือ การจัดนิทรรศการภายในวัดหรือสถาบันการศึกษา ในโอกาสวันสำคัญทางพุทธศาสนา การจัดให้มีพิธีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ปาฐกถาธรรม การฝึกสมาธิ การให้หอกระจายข่าวประจำหมู่บ้าน การใช้ที่ประชุมประจำหมู่บ้าน การใช้วิทยุกระจายเสียง และการใช้รายการเผยแพร่ธรรมทางโทรทัศน์

3. ในด้านการพัฒนาการเผยแพร่ศีลธรรม

3.1 นโยบาย คือ พัฒนาคุณภาพวิทยากรผู้เผยแพร่ศีลธรรมให้มีคุณธรรมและจริยธรรมสูงและเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ประชาชนโดยทั่วไป และควรมุ่งเน้นการระดมทรัพยากรในการผลิตบุคลากรด้านการเผยแพร่ศีลธรรมอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

3.2 วัตถุประสงค์ เน้นให้ผู้รับการฝึกอบรมมีความรู้ความสามารถและปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีได้ ให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความรู้ความเข้าใจหลักและกระบวนการฝึกอบรมเพื่อการแพร่ศีลธรรมและเพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์ให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความรู้ ทักษะและเจตคติที่ดีต่อการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม

3.3 การจัดองค์การ ควรจะจัดตั้งเป็นศูนย์ฝึกอบรมประจำภาคตามการปกครอง คณะสงฆ์รับผิดชอบการพัฒนาและฝึกวิทยากรเพื่อการเผยแพร่และพัฒนาศีลธรรม กรรมการฝ่ายต่าง ๆ ควรสรรหามาจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการเผยแพร่ศีลธรรม

3.4 การจัดบุคลากร การสรรหาวิทยากรฝึกอบรมควรคัดเลือกมาจากหน่วยงานสังกัดกรมการศาสนา วิทยากรควรมีความสามารถใช้เทคนิคต่าง ๆ ในการถ่ายทอดความรู้ มีความรู้ในหลักและวิธีการเผยแพร่ศีลธรรม มีความสามารถประยุกต์ทฤษฎีเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ มีความประพฤติดีงาม เป็นแบบอย่างที่ดีได้ มีใจรักและศรัทธาในการเผยแพร่ศีลธรรม

3.5 การดำเนินการ การดำเนินงานตามโครงการ ควรที่จะร่วมมือและดำเนินการเผยแพร่ร่วมกัน หน่วยงานต่าง ๆ ควรรวบรวมความจำเป็นในการเผยแพร่แล้วจัดทำโครงการเป็นแผนต่อเนื่องระยะยาวและควรทำโครงการตามนโยบายแผนพัฒนาการศึกษาชาติ ควรที่กำหนดหลักสูตรทั้งหมดทั้งหมวดทฤษฎีหมวดภาคปฏิบัติ ใช้เทคนิคและวิธีการฝึกอบรม สื่อเทคโนโลยีการศึกษาหลายอย่าง และระยะเวลาอบรมรุ่นละ 3-5 วัน

3.6 งบประมาณ ควรจัดทำงบประมาณระยะยาวล่วงหน้า 1 ปีงบประมาณและงบประมาณควรมาจากงบประมาณแผ่นดิน

3.7 การประเมินผล ควรประเมินผลระหว่างการอบรมเผยแพร่ และสิ้นสุดการอบรมให้มีการประเมินผลการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และปฏิกิริยาของผู้เข้ารับการเผยแพร่อบรมต่อการดำเนินการเผยแพร่อบรม

4. ผลการเปรียบเทียบระดับการปฏิบัติกิจกรรมและการใช้สื่อเทคโนโลยีการศึกษาในการเผยแพร่ศีลธรรมที่คาดหวังกับที่เป็นจริง พบว่า ในด้านการปฏิบัติกิจกรรมและการใช้สื่อมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001

5. ผลการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบส่วนตัว องค์ประกอบในด้านสังคม และองค์ประกอบด้านเทคโนโลยีต่าง ๆ กับแนวทางการเผยแพร่ศีลธรรมทั้ง 7 ด้าน ปรากฏดังนี้

5.1 นโยบายการเผยแพร่ศีลธรรมมีความสัมพันธ์กับสถานที่ทำงาน และเพศของผู้ตอบ

5.2 วัตถุประสงค์ของการเผยแพร่ศีลธรรมสัมพันธ์กับสถานที่ทำงาน และการฝึกอบรม

5.3 การจัดองค์การการเผยแพร่ศีลธรรมสัมพันธ์กับสถานที่ทำงาน

5.4 การจัดสรรบุคลากรเพื่อการเผยแพร่ศีลธรรมสัมพันธ์กับสถานที่ทำงานและสถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถาม

5.5 การดำเนินงานการเผยแพร่ศีลธรรมสัมพันธ์กับสถานที่ทำงาน

5.6 งบประมาณการเผยแพร่ศีลธรรมสัมพันธ์กับสถานที่ทำงาน อายุ และวุฒิการศึกษาของผู้ตอบแบบสอบถาม

5.7 การประเมินผลและติดตามผลการเผยแพร่สัมพันธ์กับสถานที่ทำงาน

พรเลิศ อ่วมพ่วง (2539) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ประเมินเกณฑ์มาตรฐานในการจัดตั้งวัด ผลการวิจัยพบว่า

1. การศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับวัดในชุมชน จากการศึกษาความคิดเห็นของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับวัดทั้ง 4 กลุ่มพบว่า โดยภาพรวมแล้วส่วนใหญ่เห็นว่า มีจำนวนวัดในชุมชนต่าง ๆ มากเพียงพอแล้ว ซึ่งโดยเฉลี่ยในแต่ละชุมชนที่ผู้ตอบแบบสอบถามสำรวจตามความคิดเห็นอยู่จะมีวัดอยู่ หมู่บ้านละ 1 วัด และตำบลละ 5 วัด ส่วนระยะห่างระหว่างวัดต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ที่มีวัดมากกว่า 1 วัดนั้น ส่วนใหญ่วัดดังกล่าวจะอยู่ห่างกันประมาณ 1 – 2 กิโลเมตร ส่วนวัดที่ไม่มีพระภิกษุจำพรรษานั้น โดยภาพรวมผู้ตอบแบบสอบถามระบุว่า มีอยู่ชุมชนละ 1 วัด

ในด้านการสร้างวัดในชุมชนนั้น พบว่า ส่วนใหญ่การสร้างวัดจะแบ่งเขตเฉพาะของสงฆ์และเขตที่มรชาวาเข้าไปทำบุญหรือปฏิบัติกิจทางศาสนาได้อย่างชัดเจน ส่วนลักษณะการ

สร้างวัดนั้นส่วนใหญ่จะคำนึงถึงทั้งประโยชน์ใช้สอยและความสวยงามพอ ๆ กัน

อย่างไรก็ตามข้อมูลจากการสัมภาษณ์นักวิชาการ ผู้บริหาร และผู้ทรงคุณวุฒิทางด้าน พุทธศาสนาพบว่า โดยภาพรวมในปัจจุบันมีวัดจำนวนมากเพียงพอแล้ว แต่ในบางพื้นที่หรือบาง ชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ก็ยังคงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างวัดขึ้น ซึ่งต้องพิจารณาเป็น กรณี ๆ ไป ส่วนในด้านลักษณะการสร้างวัดในปัจจุบัน ตามความเห็นของผู้คุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ เห็นว่า ยังคงเน้นที่ความใหญ่โตหรือความสวยงามเกินความจำเป็น ในด้านการปฏิบัติภารกิจ ของพระภิกษุเหล่านั้นแม้ส่วนใหญ่จะอยู่ในเกณฑ์ที่ดีพอควร แต่ก็มีเพียงบางส่วนที่มีการปฏิบัติตนที่ ด้อยคุณภาพ กระทำผิดวินัย

2. การศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับระเบียบกฎเกณฑ์การสร้างวัด จากการศึกษาความ คิดเห็นของผู้ตอบแบบสอบถามที่เป็นกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับวัดพบว่า โดยภาพ รวมส่วนใหญ่บุคคลต่าง ๆ ในชุมชนจะทราบมาก่อนว่า การจะสร้างวัดจะต้องปฏิบัติตามระเบียบ กฎเกณฑ์ของทางราชการ โดยกรมการศาสนา นอกจากนั้นประมาณครึ่งหนึ่งของสมาชิกในกลุ่ม ต่าง ๆ จะทราบรายละเอียดที่สำคัญต่าง ๆ ในระเบียบและกฎเกณฑ์ดังกล่าวด้วย

สำหรับเกณฑ์มาตรฐานต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ พบว่า ในด้านจำนวนที่ดินที่กำหนดไว้ อย่างน้อย 6 ไร่ นั้น โดยรวมกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนมีความเห็นเป็น 2 ทางคือ กลุ่มหนึ่งเห็นว่า เป็นจำนวนที่ดินไม่มากหรือน้อยจนเกินไป และอีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่าเป็นจำนวนที่ดินที่น้อยเกินไป ส่วนจำนวนที่ดินที่เหมาะสมนั้น ส่วนใหญ่เห็นว่า ควรจะมีจำนวน 10 ไร่ หรือ 15 ไร่

ในด้านเกณฑ์มาตรฐานเกี่ยวกับจำนวนเงินและสัมภาระมูลค่ารวมกันไม่ต่ำกว่า 50,000 บาทนั้น สมาชิกในกลุ่มบุคคลต่าง ๆ โดยรวมเห็นว่าไม่เพียงพอสำหรับการสร้างวัด จำนวนเงินและสัมภาระต่าง ๆ ควรจะมีมูลค่ารวมเฉลี่ยประมาณ 600,000 บาท

สำหรับเกณฑ์ด้านระยะห่างของวัดที่กำหนดไว้ให้วัด ที่จะสร้างขึ้นใหม่ห่างจากวัดเดิม อย่างน้อย 2 กิโลเมตรนั้นพบว่า ส่วนใหญ่สมาชิกกลุ่มต่าง ๆ เห็นว่าน้อยเกินไป ส่วนระยะห่างที่มี ความเหมาะสมนั้น โดยเฉลี่ยวัดที่จะสร้างขึ้นใหม่ควรห่างจากวัดเดิมประมาณ 5 กิโลเมตร

นอกจากนั้น กลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนยังมีความเห็นสอดคล้องด้วยกับการ ดำเนินการตามระเบียบและกฎเกณฑ์ของทางราชการอย่างเคร่งครัดในการสร้างวัด

ในส่วน of ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ พบว่า ส่วนใหญ่เห็นว่า จำนวน ที่ดินในเกณฑ์มาตรฐานที่ใช้อยู่ในปัจจุบันควรเพิ่มขึ้นให้มากกว่าที่เป็นอยู่ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ทรงคุณวุฒิบางท่านเห็นว่าในบางพื้นที่เช่นในชุมชนที่มีความเจริญ และราคาที่ดินสูงควรจะลด จำนวนพื้นที่ลงให้เหมาะสม

ในด้านจำนวนเงินและสัมภาระที่จะใช้ในการสร้างวัดนั้น พบว่า ผู้ทรงคุณวุฒิส่วนใหญ่มีเห็นว่า ไม่เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบัน ควรที่จะปรับปรุงให้มีมูลค่าอย่างต่ำเกินกว่า 50,000 บาท กล่าวคือ ควรกำหนดให้มีมูลค่าประมาณ 75,000 บาท ถึง 500,000 บาท

ส่วนที่เกี่ยวกับระยะห่างวัดที่จะสร้างขึ้นและวัดที่มีอยู่เดิมนั้น ผู้ทรงคุณวุฒิเห็นว่าโดยรวมควรเพิ่มระยะห่างให้มากขึ้น แต่ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงสภาพสังคมเมืองและสังคมชนบทด้วย ซึ่งในสังคมเมืองระยะห่างระหว่างวัดอาจน้อยกว่าในสังคมชนบทได้

สำหรับจำนวนประชากรที่จะใช้บริการจากวัดที่จะสร้างขึ้นนั้น ผู้ทรงคุณวุฒิส่วนใหญ่เห็นว่า จำนวนประชากรจำนวนอย่างน้อย 1,000 คน ต่อวัด 1 วัด เป็นจำนวนที่เหมาะสมนอกจากนั้นผู้ทรงคุณวุฒิบางท่าน ได้เสนอให้พิจารณากำหนดเกณฑ์มาตรฐานด้านประชากรจากจำนวนครัวเรือนในชุมชนแทนจำนวนประชากรที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

3. การปฏิบัติตามกฎระเบียบเกี่ยวกับการสร้างวัด จากการศึกษาพฤติกรรมการปฏิบัติตามกฎระเบียบ เกี่ยวกับการสร้างวัดจากผู้ตอบแบบสอบถามเฉพาะกลุ่มอุบาสกและกลุ่มอุบาสิกาที่เป็นผู้สร้างวัดหรือเคยสร้างวัดมาก่อนพบว่า ส่วนใหญ่บุคคลในกลุ่มนี้ทราบว่า ต้องยื่นคำร้องขออนุญาตต่อทางราชการ (กรมการศาสนา) ก่อนการดำเนินการก่อสร้างวัดซึ่งในกลุ่มที่ทราบระเบียบดังกล่าว ส่วนใหญ่ได้ปฏิบัติตามระเบียบดังกล่าว สำหรับผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติตามนั้น พบว่า เหตุผลที่สำคัญคือ การคิดเองว่าสร้างวัดก่อนแล้วจึงขออนุญาตก็ได้ ในด้านการดำเนินการขออนุญาตสร้างวัดนั้น ส่วนใหญ่เห็นว่า มีความยุ่งยากในการขออนุญาต ส่วนสาเหตุของความ ยุ่งยากนั้นมาจากข้อความต่าง ๆ ในเอกสารคำขอไม่ชัดเจน ยากต่อการเข้าใจและความล่าช้าของการพิจารณาของหน่วยงานผู้อนุญาตรวมกัน

สำหรับการจัดหาที่ดินและเงินสำหรับการสร้างวัดนั้น ส่วนใหญ่จะจัดหาไว้ให้เพียงพอสำหรับการสร้างจริง ส่วนเหตุผลในการสร้างวัดนั้นที่สำคัญได้แก่ ในชุมชนยังไม่มีวัดอยู่ เป็นการทำบุญที่ได้กุศลมากเพื่อให้พระภิกษุที่เฝ้าพรได้เผยแผ่พุทธศาสนา ส่วนวัดที่สร้างขึ้นแล้วนั้น ส่วนใหญ่ผู้สร้างจะคอยติดตามดูแลเพื่อมิให้กลายเป็นวัดร้างต่อไป

พินิต ลาภอนันท์ (2528) ผลการศึกษาวิจัยเรื่อง พระสงฆ์ในชนบทภาคอีสานกับการพัฒนาตามหลักการพึ่งพาตนเอง พบว่า บทบาทของพระสงฆ์ที่ดำเนินกิจกรรมสังฆพัฒนาในชุมชนต่าง ๆ ในภาคอีสาน จำแนกออกได้เป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

1. บทบาทผู้ส่งเสริมพัฒนา คือ พระสังฆพัฒนา ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยท่านเป็นผู้จัดหาทรัพยากรและบริหารโครงการด้วยตนเอง ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลย
2. บทบาทผู้นำในการพัฒนา โดยพระสงฆ์เป็นผู้คิดโครงการหรือติดต่อโครงการ

พัฒนามาดำเนินการ ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการปรึกษาบ้าง แต่ส่วนใหญ่จะคล้อยตาม
ความคิดเห็นของพระสังฆพัฒนา ที่ชาวบ้านศรัทธามากกว่า

3. บทบาทผู้ประสานงาน โดยพระสงฆ์พยายามร่วมมือกับผู้นำชุมชน ชักนำโครงการ
ต่าง ๆ เข้ามาดำเนินการพัฒนาในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะได้รับโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น

4. บทบาทเป็นพี่เลี้ยงสนับสนุนการพัฒนาในหมู่บ้าน โดยชาวบ้านนั้นมีส่วนร่วมใน
การพัฒนาตนเอง ทั้งในด้านการคิดโครงการ การปฏิบัติงานพัฒนาและร่วมรับผิดชอบติดตามผล
การพัฒนา พระสังฆพัฒนามีบทบาทเป็นพี่เลี้ยงที่คอยแนะนำ ปรึกษาและประสานการสนับสนุน
จากภายนอก

การศึกษาวิเคราะห์เฉพาะกรณี ปรากฏว่า

1. บทบาทการสังเคราะห์พัฒนา มีส่วนร่วมในการส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการพัฒนา
คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นอย่างมาก

2. บทบาทผู้นำการพัฒนา คุณภาพชีวิตของชาวบ้านเกิดขึ้นจากเงื่อนไข 2 ประการคือ
ความรู้และความสามารถทางการพัฒนาของพระสงฆ์และศักยภาพทางการพัฒนา รวมทั้งฐานะ
ทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน

3. บทบาทผู้ประสานงานพัฒนาชนบท ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองพอ
สมควรแต่ความสำเร็จในการพัฒนาขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถของพระสังฆพัฒนาและสภาพ
การสนับสนุนช่วยเหลือจากปัจจัยภายนอก

4. บทบาทการเป็นพี่เลี้ยงสนับสนุนการพัฒนาของชาวบ้านเป็นแนวทางที่สอดคล้อง
เหมาะสมต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักการพึ่งพาตนเอง

อุปสรรคสำคัญที่งานสังฆพัฒนาส่วนใหญ่ยังไม่ส่งเสริมการพึ่งพาตนเองของชาวชนบท
คือ พระสงฆ์ส่วนใหญ่แสดงบทบาทในฐานะผู้นำการพัฒนา โดยชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนา
ตนเองน้อย แนวทางที่เหมาะสมก็คือ การสร้างเสริมให้ชาวชนบทสามารถพัฒนาตนเอง คือต้อง
พัฒนาศักยภาพ โดยการสร้างจิตสำนึกทางการพัฒนา พร้อมให้ข่าวสารความรู้ที่เป็นประโยชน์
ต่อความเข้าใจในหลักการพัฒนาแก่ชาวบ้านและผู้นำชุมชน (รวมทั้งพระสงฆ์) พร้อมทั้งมีการ
ส่งเสริมกิจกรรมการพัฒนาที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน

การยอมรับบทบาททางสังคมของพระสงฆ์นั้น ขึ้นอยู่กับชุมชนที่มีปัญหาเดือดร้อน
ต่างๆ หรือทุกข์ยากในด้านต่าง ๆ ชาวบ้านจะคาดหวังที่จะให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทช่วยพัฒนา
ชุมชนสูงมาก เพราะชาวบ้านมักไม่ได้รับการดูแลจากบุคคลภายนอกชุมชน นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับ
ความรู้ความสามารถของพระสังฆพัฒนาด้วยกล่าวคือ ถ้าพระสังฆพัฒนาที่มีความสามารถนำเอา

เทคนิควิทยาการสมัยใหม่และหลักสูตรพระพุทธศาสนาประยุกต์ใช้โดยการสอดแทรกกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

ข้อเสนอแนะแนวทางสัมพัฒนาชนบท

1. พัฒนาจิตใจควบคู่กับการพัฒนาวัตถุ
2. เน้นการพัฒนาบุคคล
3. เน้นการพึ่งตนเองของชาวบ้าน
4. สร้างทายาทในงานสัมพัฒนา
5. ประสานงานสัมพัฒนาอยู่ตลอดเวลา
6. สร้างแบบแผนการประสานงานที่เหมาะสมกับผู้นำชุมชนนั้น ๆ และข้าราชการหรือองค์กรเอกชน

7. มุ่งพัฒนาเพื่อเสริมสร้างศักยภาพของชาวชนบท

เหม ทองชัย (2536) ผลการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาพัฒนาศูนย์อบรมเด็กก่อนวัยเรียนของวัด พบว่า รูปแบบของศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัดควรจัดตั้งภายในวัด โดยจัดเป็นอาคารอิสระจากส่วนอื่น ๆ โดยมีสนามเด็กเล่น ไม่ควรอยู่ใกล้โรงงานอุตสาหกรรม ผู้บริหารศูนย์เป็นเจ้าของวัด คุณสมบัติของผู้บริหารควรมีความตั้งใจจริงในการทำงาน มีคณะกรรมการจากบุคคลภายนอกวัด โดยมีเจ้าอาวาสวัดเป็นประธาน ครูพี่เลี้ยงเป็นผู้ที่มีวุฒิการศึกษาเกี่ยวข้องกับเด็กโดยตรง เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องอดทนมีความสนใจเอาใจใส่ดูแลต่อเด็ก ผู้ควบคุมดูแลการดำเนินงานคือ ศึกษาธิการจังหวัด

หลักสูตรในการฝึกอบรมผู้บริหารศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ประกอบด้วยชื่อเรื่อง จุดมุ่งหมาย กิจกรรม เนื้อหาได้แก่ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัด การบริหารศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาด้านวิชาการ ด้านบุคลากร ด้านอาคารสถานที่ ด้านธุรการ ฯลฯ และการเขียนแผนการ บริหารศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัด

เมื่อเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ของคะแนนก่อนสอนและหลังสอนพบว่า แตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

ความคิดเห็นต่อการฝึกอบรมของผู้บริหารศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัดอยู่ในระดับมาก วีระวัฒน์ อุทัยรัตน์ และคณะ (2538) ได้ทำการวิจัย เรื่อง ศึกษาการพัฒนาแบบองค์กรและการกระจายอำนาจการบริหารงานศาสนาให้เกิดประสิทธิภาพต่อการดำเนินงานของกรมการศาสนา ผลการวิจัยได้เสนอรูปแบบใหม่ของโครงสร้างองค์กรและการกระจายอำนาจทางการบริหารงานศาสนา โดยเน้นการกระจายอำนาจไปยังส่วนภูมิภาคและประชาชน มีองค์ประกอบ

หลัก 5 ส่วน ดังต่อไปนี้

1. กรมการศาสนา เป็นหน่วยงานบริหารระดับสูงซึ่งประกอบด้วยส่วนนโยบายหรือส่วนกลยุทธ์ (strategic apex) ส่วนเทคนิค (technostructure) และส่วนสนับสนุน (supporting staff) มีฐานะเป็นหน่วยงานราชการส่วนกลาง
2. สำนักงานศาสนาจังหวัด เป็นหน่วยงานบริหารระดับกลาง (middle line) มีฐานะเป็นหน่วยงานราชการส่วนภูมิภาค
3. สำนักงานศาสนาอำเภอเป็นหน่วยปฏิบัติงาน (operation core) มีฐานะเป็นหน่วยงานราชการส่วนภูมิภาค
4. ศูนย์ส่งเสริมและทำนุบำรุงพุทธศาสนาประจำตำบล ซึ่งเป็นหน่วยงานสนับสนุนและทำนุบำรุงศาสนา มีฐานะเป็นองค์กรเอกชนท้องถิ่นโดยมีคณะกรรมการซึ่งเป็นประชาชนในท้องถิ่นเป็นผู้บริหารจัดการ
5. คณะกรรมการกิจการศาสนาแห่งชาติ คณะกรรมการกิจการศาสนาจังหวัดและคณะกรรมการกิจการศาสนาอำเภอ เป็นองค์กรคณะบุคคล ประกอบด้วยข้าราชการ ประชาชนแบบรัฐ ราษฎร์ร่วมพัฒนา มีฐานะเป็นที่ปรึกษาผู้ติดตามกำกับและประเมินผลการดำเนินงานของกรมการศาสนา